

ISSN 0354-6039

UDK 80+82(05)

R I J E Ć

Časopis za nauku o jeziku i književnosti

Nova serija, br. 5

Nikšić, 2011.

R I J E Ć

Journal of studies in language and literature

New series, No 5

Nikšić, 2011.

FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA CRNE GORE

INSTITUT ZA JEZIK I KNJIŽEVNOST

RIJEČ

ČASOPIS ZA NAUKU O JEZIKU I KNJIŽEVNOSTI

Redakcija

Marko CAMAJ (Nikšić), **Bojka ĐUKANOVIĆ** (Nikšić), **Rajka GLUŠICA** (Nikšić), **Slobodan GRUBAČIĆ** (Beograd), **Pasquale GUARAGNELLA** (Bari), **Vesna KILIBARDA** (Nikšić), **Marija KNEŽEVIĆ** (Nikšić), **Rade KONSTANTINOVIĆ** (Beograd), **Dragan KOPRIVICA** (Nikšić), **Peter PRESTON** (Nottingham), **Zorica RADULOVIĆ** (Nikšić), **Svein MONNESLAND** (Oslo), **Jean Jacques TATIN-GOURIER** (Tours), **Lidija TOMIĆ** (Nikšić), **Boguslaw ZIELINSKI** (Poznanj)

Glavna urednica
Rajka GLUŠICA

Sekretarski poslovi
Jelena KNEŽEVIĆ

Nikšić, 2011.

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI (I)

Ljiljana ŠARIĆ Glagolski prefiksi kao perfektivizatori	3
Nataša KOSTIĆ Kondicionalne rečenice u crnogorskom jeziku u svijetlu kognitivno-lingvističke teorije i konstrukcione gramatike	29
Draško DOŠLJAK Ostaci dvojine u crnogorskim toponimima	49
Кристина ДРАГОВИЋ О међусобном односу граматичности, маркираности и оптималности на примерима заменица немачког језика	55
Диана КНЕЖЕВИЋ Концепты <i>дом</i> и <i>кућа</i> в паремиологии (на материале русской и сербской лингвокультуры)	69
Shpresa DELIJA European language portfolio a big challenge in autonomous learning at the university	77

RASPRAVE I ČLANCI (II)

Радомир В. ИВАНОВИЋ Уметничко дело особене естетике и поетике	93
Јасмина МОЈСИЈЕВА-ГУШЕВА Илинден во македонската драма	121
Marko Lukić Ispisivanje rata: prostor i nasilje u romanu Michaela Herra <i>Izvjestaji s bojišta</i>	129
Jelena KNEŽEVIĆ Čitam jer sam pročitan ili zanimanje Crnogoraca za ranije njemačke tekstove o Crnoj Gori	147

Elena MAKAROVA
Culturally-based and culturally-biased aspects of knowing the other 159

Ivana M. TODORVIĆ
The 'other' in Shakespeare and today 173

PRIKAZI

Rajka GLUŠICA
O nacionalizmu u jeziku,
prikaz knjige *Jezik i nacionalizam* Snježane Kordić 185

Rajka GLUŠICA
O estetskoj funkciji jezika,
prikaz knjige *Ogledi, prikazi, stavovi* Zorice Radulović 193

Slavica PEROVIĆ
Ko je smjestio kognitivnoj lingvistici?
prikaz knjige *Javni diskurs Srbije* N.Silaški, T.Đurović, B.Radić-Bojanić 197

Nataša JOVOVIĆ, Olga VOJČIĆ-KOMATINA
Njegoševi dani - temelj montenegristike,
prikaz Zbornika radova sa trećeg međunarodnog skupa *Njegoševi dani* 201

HRONIKA

Nataša JOVOVIĆ
Četvrti Njegoševi dani 211

Miloš ĐURIĆ
Sedma konferencija anglista 217

RASPRAVE I ČLANCI

(I)

Ljiljana ŠARIĆ
Univerzitet u Oslu

GLAGOLSKI PREFIKSI KAO PERFEKTIVIZATORI

Povod su promišljanjima u ovom radu nazivi „prazni prefiksi” ili „značenjski prazni prefiksi”¹ koji se koriste u slavističkoj jezikoslovnoj literaturi i u praktičnim priručnicima kad se govori o glagolskoj prefiksaciji. Prateći kontekste upotrebe tih i sličnih naziva, rad se osvrće na neke opće probleme proučavanja glagolskih prefiksa i utemeljenost njihove podjele u različite formalne i značenjske grupe, te daje smjernice za rješavanje nekih od njih.

Ključne riječi: prazni prefiksi, leksička i gramatička perfektivizacija, glagolski prefiksi, perfektivizatori, superleksički prefiksi, leksički prefiksi.

1. Uvod

U tradicionalnoj slavističkoj jezikoslovnoj literaturi, posebice onoj posvećenoj ruskom jeziku, ekvivalent je nazivu „prazni prefiksi” vrlo uobičajen (usp. primjerice Tihonov 1958, Šeljakin 1969).² Taj se naziv odnosi na jednu skupinu glagolskih prefiksa, a podrazumijeva da neki prefiksi u određenim situacijama dodani nekim glagolima ništa ne znače. Priručnici koji se bave zapadnom grupom južnoslavenskih jezika s tim su nazivom nešto oprezniji. Moguće ga je naći, primjerice, u Grickat (1966/67), Simeona (1969) te Mønneslanda (2002). Ako se naziv baš u tom obliku u priručnicima često i ne pojavljuje, pojavljuju se njegove sličnoznačnice, primjerice „sredstva gramatičke (čiste) perfektivizacije” (Grickat 1966/67) ili se na temelju nekih drugih parametara opisa podrazumijeva da takve jedi-

¹ Kao što će se vidjeti iz diskusije, ovaj rad se ograđuje od utemeljenosti tog naziva. Ipak, naziv se neće dalje u tekstu stavljati u navodne znakove (osim kad se na njega upućuje upravo kao na naziv) da bi se izbjeglo gomilanje navodnih znakova.

² Što ne znači da je ikad bio općeprihvaćen. Protivio mu se, primjerice, Isačenko (1962) postavkom da prefiksi koji se takvima smatraju (primjerice, *na-* u napisati) ustvari izriču *Aktionsart* – rezultativnost.

nice postoje. Primjerice, kada priručnici navedu da se vidski parnjaci razlikuju samo po vidu, a da im je značenje isto te to oprimjere svršenim prefigiranim glagolima i njihovim parnjacima (*čitati – pročitati, pisati – napisati*) (usp. npr. Barić i dr. 1990: 132), iz toga se može iščitati da su *pro-* i *na-* u navedenim primjerima čista sredstva perfektivizacije, ili prazni prefiksi.

Naziv „prazni prefiksi” se, dakle, pojavljuje u literaturi kada se podrazumijevaju dva tipa prefiksacije, leksička i gramatička. Leksička pretpostavlja da će se značenje prefigiranog glagola razlikovati od značenja osnovnoga, što se može ilustrirati primjerom *raditi – preraditi*: prefigirani glagol jedinica je sa zasebnim leksičkim značenjem. Gramatička prefiksacija, koja podrazumijeva mogućnost čiste perfektivizacije, pretpostavlja da određeni prefiks u prefigiranom glagolu nosi samo oznaku svršenosti, odnosno da ništa ne znači, a to bi mogao ilustrirati prefiks *u-* u *uraditi*, glagolu izvedenom prema *raditi* (o ovoj problematici usp. npr. Shull (2003: 9), Dickey (2000)).

Manje izravno se postojanje praznih prefiksa može iščitati iz jednojezičnih rječnika, i to na temelju nedostatka opsežnijih rječničkih definicija za neke glagole. Umjesto da se detaljnije definiraju, određeni se glagoli u rječnicima često upućuju na neke druge jedinice. Tako je u Anićeve rječniku (1998) *pojesti* definirano vrlo kratko i upućeno na *jesti* („jedenjem potrošiti sve, *usp. jesti*”, str. 705), dok se *popiti* (str. 811) nakon kratke definicije upućuje na *piti* („pijući primiti u organizam sve do kraja, *usp. piti*”). Dakle, kako nedostaje detaljnije objašnjenje značenja, za *popiti* se pretpostavlja primjenjivost definicija i primjera danih uz glagol *piti*, dok se za *pojesti* podrazumijeva značenjsko podudaranje s glagolom *jesti*, odnosno primjenjivost definicija navedenih uz taj glagol.³

Ideja da bi trebalo razlikovati različite tipove značenja prefiksa, ona (više-manje) leksička i ona (više-manje) gramatička, može se naći već u ruskim gramatikama devetnaestog stoljeća (primjerice, Vostokov 1831), kao i ideja da bi se prefiksi trebali svrstati u dvije različite grupe: u jednoj bi bili oni prefiksi koji modificiraju karakter radnje, a u drugoj, pak, prefiksi koji glagolu dodaju novo, specifično značenje (Katkov 1845, Uljanov

³ U Anićeve rječniku upućivanje je sustavno kod glagola dobivenih sekundarnom imperfektivizacijom (*popljuvavati* je upućeno na *popljuvati, poplavljavati* na *poplaviti*, usp. Anić 1998: 811). Kod prefigiranih glagola koji potencijalno sudjeluju u stvaranju vidskih parova, upućivanje je manje sustavno. Primjerice, u rječničkom članku glagola *uraditi* (str. 1257) nije naznačena veza s glagolom *raditi*.

1895). Razliku je između gramatičke i leksičke prefiksacije jasno razradio Vinogradov (1947) koji kod ruskih prefiksa ustanovljuje dvije tendencije: s jedne strane diferencijaciju i daljnji razvoj leksičkoga značenja, te s druge strane slabljenje, pa i potpuno izbljeđivanje prefiksálnih značenja. Taj proces slabljenja ili izbljeđivanja značenja prefikse pretvara u vidске ili prazne prefikse. Vinogradov (1947: 514–516) inzistira na tome da se neki prefiks može smatrati praznim samo ako je dodan nesvršenom glagolu i ako sudjeluje u stvaranju vidskoga para.

U suvremenim se istraživanjima mišljenja o tome koliko je naziv „prazni prefiks” opravdan, te koliko su prazni prefiksi doista prazni, razilaze. Ispostavlja se da čak postoje i različiti stupnjevi značenjske „praznine”. Naziv se u različitim kontekstima koji ga zagovaraju, kao i ideja koja stoji iza njega, može naći u mnogim suvremenim slavističkim radovima (primjerice, Młynarczyk (2004),⁴ Alexander (2007)).

2. Pristup prefiksima kao sredstvima perfektivizacije: neki primjeri i otvorena pitanja

Nekoliko primjera iz suvremenijih priručnika može pokazati kakav je stav gramatičara prema prefiksima kao sredstvima perfektivizacije, a upravo sredstva perfektivizacije bila bi prazni prefiksi prema nekim imenovanjima istog fenomena. Uz priručnike namijenjene izvornim govornicima, uzeti su u obzir i primjeri priručnika namijenjenih strancima jer su pravila glagolske prefiksacije jedno od najtežih područja s kojima se susreću neizvorni govornici, pa je korisno i zanimljivo vidjeti kako se pristupa glagolskoj prefiksaciji i u tim priručnicima.

U gramatičkim opisima namijenjenim izvornim govornicima, postojanje se praznih prefiksa pretpostavlja, ako se sam naziv i izbjegava. Priručnici češće odabiru rješenje da ulogu prefiksa u nekim slučajevima definiraju kao *perfektivizaciju*: takvu bi ulogu imao prefiks *na-* u *napisati* jer se njime tvori prefigirani vidski parnjak osnovnome glagolu *pisati*: Raguž u svojoj gramatici (1997: 159) navodi gnijezdo od dvanaest prefigiranih glagola nastalih od osnovnoga *pisati*, ističući da je samo *napisati* svršeni, vidski parnjak osnovnome glagolu. Prefiks je jedan od više morfoloških znakova vidskih parova (uz sufikse, prijevoj, naglasak). Autor navodi da se vidski parovi ponekad pojavljuju i kao različiti leksemi, kao u primjeru pa-

⁴ Prema Młynarczyk (2004), sekundarna imperfektivizacija ključni je test koji pokazuje da su prazni prefiksi doista prazni.

ra *reći – govoriti*. (Raguž 1997: 158). Babić i dr. (1991: 670) zaključuju da su bliži, odnosno bolji, vidski parovi⁵ oni tvoreni sufiksacijom jer onda glagoli u paru u načelu imaju isto leksičko značenje. Za razliku od takvih parova, vidski parovi dobiveni prefiksacijom mogu imati isto leksičko značenje, ali ipak najčešće među njima dolazi do značenjskih razlika. Barić i dr. (1990: 132–133) navode da se vidskim parnjacima smatraju (1) glagoli koji se razlikuju samo u aspektu, primjerice *čitati – pročitati*, *pisati – napisati*, *brojiti – prebrojiti*, *činiti – učiniti*, te (2) glagoli koji se dodatno razlikuju i u načinu vršenja glagolske radnje: takvi su, primjerice, *dolaziti – doći*, *micati – maknuti*, koji se razlikuju i po učestalosti, odnosno neučestalosti.

Taj opis izaziva pitanje da li se iz prve grupe sva tri para doista razlikuju samo po aspektu: zbog čega je uz glagol *brojiti* naveden svršeni glagol *prebrojiti*, a ne, primjerice, glagol *izbrojiti*? Nadalje, mogli bismo se pitati jesu li oba ta glagola, *izbrojiti* i *prebrojiti*, doista u istom odnosu prema glagolu *brojiti*, te što pokazuje test sekundarne imperfektivizacije.⁶ Od glagola *prebrojiti* može se sekundarnom imperfektivizacijom dobiti svršeni glagol *prebrojavati* koji se široko upotrebljava (Google pretraga pokazala je 46 900 pojava)⁷, dok isti internet-izvor za glagol *izbrojavati* pronalazi zanemarivo malen broj pojava. Nadalje, prihvatljivost oblika *izbrojavati* mnogi izvorni govornici osporavaju. O sekundarnoj imperfektivizaciji bit će još govora u izlaganju koje slijedi, a treba napomenuti da se nemoguć-

⁵ Vidski parnjak je u standardnoj gramatičkoj terminologiji (npr. Barić i dr. 1990, Raguž 1997) jedan od članova vidskoga para. (U terminologiji u vezi s aspektologijom postoje mnoge nejasnoće, usp. Novak Milić 2010). Vidski par je dvojčani odnos dvaju glagola u kojem se nalaze jedan svršeni i jedan nesvršeni glagol. Taj naziv najčešće pokriva ono što se još naziva i „pravim vidskim parom”, odnosno parom glagola među kojima, kako se obično navodi, nema nikakve razlike u značenju (Raguž 1997: 159). Ipak, kao što će daljnje izlaganje naznačiti, među takvim glagolima postoji razlika u značenju, koja, doduše, može izgledati teže odgonetljiva.

⁶ Sekundarna imperfektivizacija uobičajeni je naziv u slavističkoj literaturi za postupak kada se svršenom glagolu s prefiksom (npr. *prepisati*), koji je izvorno tvoren od nesvršenoga glagola (*pisati*), dodavanjem infiksa opet promijeni vid i glagol postane nesvršen (*prepisivati*). Spominje se redovito u radovima koji se bave vidskom problematikom u ruskom i češkom (na primjer, Dvořák 2010). U pravilu, istraživanja ističu da je sekundarna imperfektivizacija dopuštena kada je značenjski doprinos prefiksa značajniji od promjene vida. Određeni glagoli koji se sekundarno ne imperfektiviziraju nazivaju se često glagolima sa semantički praznim prefiksima (Gehrke 2008) ili čistim sredstvima perfektivizacije (Ramchand 2004).

⁷ Pretraga obavljena 2. srpnja 2011.

nost sekundarne imperfektivizacije često navodi kao kriterij koji dokazuje da je neki prefiks u određenom glagolu doista prazan.

Kada definiraju ulogu prefiksa kao čistih perfektivizatora, gramatičari su oprezni i često napominju da se značenje glagola nakon dodavanja prefiksa uvijek nekako mijenja. Međutim, izgleda da je u mnogim slučajevima teško odrediti kako se to leksičko značenje mijenja, što opisi eksplicitno priznaju, pa se unatoč tome dopušta mogućnost da se u glagolskoj prefiksaciji promijeni samo aspekt, kao u primjeru *pisati – napisati* (Barić i dr. 1990: 256). U istom priručniku (1990: 262), u tabličnom pregledu značenja devetnaest prefiksa koji sudjeluju u glagolskoj prefiksaciji, prvo je značenje određeno kao *perfektivnost* (druga značenja uključuju, primjerice, inkoaktivnost, distributivnost, finitivnost itd.). Od devetnaest izlistanih jedinica, to se značenje, perfektivnost, pripisuje čak četrnaest jedinica. To su: *mimo*, *na-*, *ob-*, *pri-*, *s-*, *do-*, *nad-*, *pod-*, *pre-*, *pred-*, *pro-*, *uz-*, *za-* i *raz-*.⁸ Prefiksi koji prema Barić i dr. nemaju značenje perfektivnosti su *od-*, *po-*, *iz-*, *su-*, i *u-*.

Taj pregled izaziva neka pitanja: zbog čega su izostavljeni *od-*, *po-*, *iz-*, *su-*, i *u-*? Oni se pojavljuju u svršenim glagolima koji perfektiviziraju nesvršene (primjerice, *jesti – pojesti*, *raditi – uraditi*), a ti su svršeni glagoli takvog tipa da ne dopuštaju sekundarnu imperfektivizaciju. S druge strane, teško je pronaći primjere svršenih glagola s prefiksom *mimo-* koji bi se mogli opisati kao glagoli s čistim perfektivnim značenjem.

U Mønneslandovoj gramatici bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga jezika za strance (2002) naziv se „prazni prefiksi” eksplicitno pojavljuje: „Mnogi se prefiksi rabe u procesu perfektivizacije, a u pravilu se samo jedan takav prefiks dodaje jednom te istom glagolu. U tim slučajevima su prefiksi značenjski prazni, što znači da oni primarnom glagolu ne daju nikakvo drugo značenje osim perfektivizacije” (Mønnesland 2002: 225).⁹ Autorov popis perfektivizatora obuhvaća trinaest prefiksa.¹⁰

⁸ *Ob-* i *o-* se smatraju jednim prefiksom. Razrada mreže značenja tih jedinica pokazala bi koliko je to opravdano.

⁹ Autor pri perfektivizaciji misli na čistu perfektivizaciju, dakle slučajeve kad se dodavanjem prefiksa, prema tradicionalnom pogledu na stvari, ne mijenja značenje. Pod „primarnim glagolom” u kontekstu se ove gramatike podrazumijeva neprefigirani osnovni glagol.

¹⁰ Ovaj priručnik smatra *ob-* i *o-* različitim prefiksima, a *mimo-* se ne navodi među perfektivizatorima.

Koliko je prefigiranih perfektivnih parnjaka jednog osnovnog glagola?

Gramatičari se slažu da nesvršeni glagoli u bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku (BCHS), kada se perfektiviziraju prefiksom, obično imaju jedan prefigirani (istoznačni) perfektivni parnjak, dok kombinacija s ostalim prefiksima rezultira promjenom značenja (Raguž 1997; Mønnesland 2002). Ako se navedu kriteriji za prepoznavanje takvih pravih (istoznačnih) perfektivnih parnjaka, što se uvijek ne događa, navede se sekundarna infiksalna imperfektivizacija (Raguž 1997: 159), odnosno dodavanje infiksa prefigiranom svršenom glagolu, pri čemu dodavanje rezultira prihvatljivim novim oblikom. Pravi istoznačni svršeni parnjak osnovnog nesvršenog glagola, ako je perfektivni glagol dobiven prefiksacijom, ne bi se mogao sekundarno imperfektivizirati (*pisati – napisati – *napisivati*) dodavanjem infiksa.¹¹ Nemogućnost sekundarne imperfektivizacije, odnosno neprihvatljivost oblika **napisivati* naznačuje da prefiks *na-* ne dodaje nikakvo značajnije leksičko značenje glagolu *pisati*, kakvo mu, primjerice, dodaje prefiks *do-*. Stoga *dopisati* dopušta sekundarnu imperfektivizaciju rezultirajući prihvatljivim oblikom *dopisivati*, a *napisati* ne dopušta.

Odgovor na pitanje koliko pravih (istoznačnih) svršenih parnjaka može imati određeni nesvršeni glagol u opisima je različitih slavenskih jezika različit. Prema Jandi (2007), ruski priručnici navode dosta primjera ruskih glagola kojima se može dodati više od jednoga praznoga prefiksa (uz, naravno, mogući niz leksičkih prefiksa koji nedvojbeno leksički modificiraju značenje tih glagola). U takvim slučajevima riječ, zapravo, više nije o parnom pojavljivanju glagola, već pojavljivanju osnovnoga glagola i njegovih perfektivnih parnjaka u gnijezdu. Mønnesland (2002) daje vrlo malo primjera u kojima nesvršeni glagol ima dva perfektivna parnjaka u južnoslavenskim standardnim jezicima s novoštokavskom osnovicom. Prema autoru, malo je slučajeva u kojima se čini da oba perfektivna glagola imaju isto

¹¹ Dvořák (2010) naziva glagole tipa *napisati* glagolima s primarnim prefiksima. Prefiks je „primaran” samo u odnosu na određeni glagol: *na-* je primaran za *pisati*, ali nije primaran za *bacati*. Prefigirani glagoli izriču isti tip događaja kao i neprefigirani, s time da oblik s primarnim prefiksom opisuje događaj koji je dosegnuo svoju prirodnu završnu točku; takvi prefiksi glagoli dodaju „kulminacijsku točku” (Dvořák 2010: 4). Uz taj primarni prefiks, glagoli dobivaju i niz drugih prefiksa, koji, uz to što dodaju kulminacijsku točku, više ili manje značajno mijenjaju glagolsko značenje. Glagoli s primarnim prefiksima ne dopuštaju sekundarnu imperfektivizaciju, što vrijedi i za češki i za BCHS.

značenje, a jedan od njih bi bio *čuvati*–*sačuvati*/*očuvati*.¹² Prema Mønneslandu (2002: 228–229), postojanje različitih prefiksa perfektivizatora za pojedine nesvršene glagole povezano je s polisemijom osnovnih neprefiguriranih glagola: Ako glagol u osnovnom svojem obliku ima više od jednoga jasno profiliranog značenja, prirodno je očekivati više svršenih glagola tvorenih različitim prefiksima: tako bi to bilo u slučajevima *tražiti* – *potražiti/zatražiti*; *miješati* – *promiješati/smiješati*; *brisati* – *obrisati/izbrisati*; *derati* – *oderati/razderati/poderati*. Ovdje se čini značajnim pitanje je li u tim slučajevima moguća sekundarna imperfektivizacija: čini se da uglavnom nije, ali za neke primjere ipak jest.¹³ Raguž (1997: 159) je na sličnom tragu kada zaključuje „načelno je samo jedan svršeni parnjak za jedno značenje” nesvršenog glagola. I on navodi glagol *derati* kao primjer. Međutim, postoje neke nejasnoće u vezi s autorovom značenjskom diferencijacijom prefiguriranih glagola izvedenih od *derati*: *oderati*, *poderati*, i *razderati*. Iz primjera je vidljivo da se prefigurirani glagoli povezuju s tipom objekata koji se deru. Glagol se *oderati*, primjerice, povezuje s objektom *koža*, dok se *poderati* i *razderati* povezuju s objektima *papir* i *hlače*. Ipak, uspoređivanje primjera iz korpusa pokazuje da se *poderati* i *razderati* mogu primijeniti i na iste objekte, dok je učinak radnje na objekt drukčiji.¹⁴ U sličnim tipovima razgraničavanja, pretraživanje korpusa, i kvalitativno i kvantitativno, može biti od velike pomoći kod verifikacije zaključaka. Pretraga korpusa može pokazati jasnu sliku tipova objekata s kojima se određeni glagoli pojavljuju, kao i sliku tipova konstrukcija u kojima se prefigurirani glagoli češće ili rjeđe pojavljuju. U drugom primjeru koji se razmatra, prefiguriranim glagolima *obrisati* i *izbrisati*, nije posve sigurno koji glagol odražava koja značenja primarnoga (osnovnoga) glagola *brisati*. *Obrisati* i *izbrisati* pojavljuju se, doduše, u brojnim jasno razgraničenim kontekstima, ali i u sličnima. Primjerice, na internetu se mogu pronaći i primjeri *izbrisati s popisa* i *obrisati s popisa*.¹⁵ Uspoređivanje konteksta u kojima se ti glagoli pojavljuju u korpusima moglo bi pokazati gdje su im zapravo razlike.

Premda u u južnoslavenskim standardnim jezicima s novoštokavskom osnovicom u načelu postoji jedan perfektivizator (za jedno značenje), dok

¹² Jesu li *očuvati* i *sačuvati* doista sinonimi i kakvi, mogla bi pokazati podrobna analiza njihovih konteksta u korpusima.

¹³ Oblici glagola *razderavati* navode se u priručnicima, http://hjp.srce.hr/index.php?show=kosi_oblici&id=dltiXRA%3D. Neke pojavnice pokazala je i Google pretraga 4. srpnja 2011.

¹⁴ Riznica IHJJ: <http://riznica.ihj.hr/>. Pretraga od 3. srpnja 2011.

¹⁵ Google pretraga, 6. srpnja 2011.

svi ostali prefiksi u određenoj mjeri modificiraju leksičko značenje osnovnoga glagola, ipak ima i izvora koji izravno ili neizravno sugeriraju da postoje i glagoli s više od jednog čistog perfektivizatora (za jedno te isto značenje).¹⁶ Posebno se čini da to naznačuju stariji rječnički izvori: nekoliko je njih sistematizirao Panzer (1991), a iz autorove sistematizacije proizlazi da takvih slučajeva ima podosta.

Odabir prefiksa perfektivizatora

Suvremeni rječnici bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika (Anić 1998, JLZ – ŠK 2000, RBJ 2007, RSJ 2007) ne pružaju eksplicitnu informaciju o prefigiranim svršenim parnjacima nesvršenih glagola.¹⁷ Međutim, u nekim se slučajevima u obradi svršenih glagola upućuje na nesvršene glagole (primjerice, Anić (1998) *popiti* i *ispiti* upućuje na *piti*). Upućivanje se, strogo uzevši, odnosi na značenjski opis: Ono nije neposredna i jasna obavijest o nesvršenim ili svršenim parnjacima danih glagola. Upućivanje se, međutim, razumijeva kao posredna informacija. Izostavljanje podataka o prefigiranim svršenim parnjacima nesvršenih glagola malo je neočekivano, jer se u rječnicima nađe i onih obavijesti koje se čine puno manje potrebnima. Izostavljanje sugerira da je izbor prefiksa perfektivizatora vrlo jednostavan, što nije. Odnosno, izbor je možda jednostavan samo izvornim govornicima, a puno je kompliciraniji onima koji nisu izvorni govornici i koji bi htjeli imati uvid u neka temeljna pravila pojavljivanja perfektivizatora. Semantički opis skupina glagola koje izabiru određeni perfektivizator ne postoji, kao ni iole potpuniji popis osnovnih glagola i njihovih perfektivizatora, a napraviti ga čini se nimalo lakim zadatkom. Ipak, bar neke bi smjernice bilo teorijske, bilo praktične prirode bile više nego potrebne.

Podatak se o modelu prefiksalne tvorbe svršenih glagola od osnovnih nesvršenih može pronaći u nekim priručnicima namijenjenim strancima (primjerice, Korom 2005, Grubišić 2007, Grundwortschatz Klett 1974). Grubišić u svojoj gramatici vrlo općenito ističe da su neki prefiksi poveza-

¹⁶ Različiti izvori naznačuju da takvih glagola ipak ima puno više, primjerice, ruski nego BCHS.

¹⁷ Jedinu sistematsku informaciju o mogućim kombinacijama glagola i njihovih prefiksa, kako perfektivizatora, tako i onih drugih, pruža Panzer (1991). Njegovi podaci temelje se na devet rječnika (RJAZU 1880–1975/6, Iveković & Broz 1901, Karadžić 1935⁴, Bakotić 1936, Hurm & Jakić 1974, 1985, Rječnik MS – MH 1967–1976, Benson 1978, 1979², Ristić–Kangrga 1936, Skok 1971–1973). Neki su izvori zastarjeli.

ni sa specifičnim značenjima (2007: 189), te da se značenje i aspekt glagola mijenja kod svakog dodavanja prefiksa ili sufiksa (Grubišić 2007: 146). Ipak, aspekt se ne mijenja kad se prefiks doda svršenom glagolu. Interesantno je da autor dopušta u nekim slučajevima svršenih glagola s praznim prefiksima da se glagoli sekundarno imperfektiviziraju: primjerice, *popiti* – *popijati*. Na internetu se mogu pronaći pojedinačne upotrebe oblika *popijati* – ipak, svi pronađeni rijetki konteksti primjeri su izrazito regionalnih ili razgovornih upotreba.¹⁸

U dodatku gramatici naveden je popis glagola s „različitim stupnjevima problematičnosti” (Grubišić 2007: 233–244), kojima su navedeni neki gramatički oblici. Kod nesvršenih je glagola u nekim oblicima (aorist i/ili glagolski prilog prošli) naveden prefigurirani svršeni glagol. Neki glagoli koji izazivaju nedoumice navedeni su u tablici 1. Neki od tih glagola pojavljuju se i u Korom (2005) i Grundwortschatz Klett (1974), ali se za njih navode druga ili dodatna rješenja. Uz podatak o tome, u posljednjoj su koloni navedena moguća rješenja koja ni jedan od konzultiranih priručnika ne navodi.

Glagol	Prijedlog perfektivizatora u Grubišić (2007)	Druga moguća rješenja
bosti	<i>iz-</i>	<i>u-</i> (K) ¹⁹
brati	<i>pro-</i>	<i>u-</i>
brojati/brojiti	<i>do-</i>	<i>iz-</i> , <i>pre-</i> (KL) ²⁰
grepsti	<i>iz-</i>	<i>o-</i>
jesti	<i>iz-</i>	<i>po-</i> (KL) ²¹
klati	<i>po-</i>	<i>pre-</i> <i>za-</i> (KL)
mesti	<i>iz-</i>	<i>po-</i> (KL) ²²
piti	<i>iz-</i>	<i>po-</i> (KL) ²³
plesti	<i>iz-</i>	<i>o-</i>
prati	<i>iz-</i>	<i>o-</i>
presti	<i>iz-</i>	<i>o-</i>
tresti	<i>s-</i>	<i>iz-</i> ²⁴ <i>za-</i> (K)

¹⁸ Provjereno u Google pretrazi 3. srpnja 2011.

¹⁹ Kratica (K) znači da prefiks navodi i Korom (2005).

²⁰ Kratica (KL) znači da prefiks navodi i Grundwortschatz Klett (1974).

²¹ Grundwortschatz Klett (1974) navodi ovo rješenje, uz *iz-*.

²² Grundwortschatz Klett (1974) navodi ovo rješenje, uz *iz-*.

²³ Grundwortschatz Klett (1974) navodi ovo rješenje, uz *iz-*.

trti	<i>iz-</i>	<i>o-</i>
tući	<i>po-</i>	<i>iz-</i> (K)
zepsti	<i>pro-</i>	<i>o-</i>

Tablica 1. Izbor nekih glagola s potencijalno problematičnim prefiksima perfektivizatorima

Kako je Grubišić svakom navedenom glagolu naznačio samo jedan prefiks (a ne cijelo gnijezdo mogućih prefiksa koji mu se teorijski mogu dodati), pretpostavlja se da mu je namjera bila navesti čiste perfektivizatore. Ipak, u nekim se slučajevima ne čini da su izabrani prefiksi čisti perfektivizatori, odnosno da je novonastali glagol pravi vidski parnjak osnovnome.²⁵ U drugim slučajevima, čini se da postoji više od jedne mogućnosti, što katkad sugeriraju i drugi priručnici, iako nije sigurno da bi oba moguća oblika, ili više njih, bili čisti perfektivizatori. Sve ovo naznačuje da ima teškoća u pokušaju određivanja čistih perfektivnih parnjaka, te neslaganja oko toga koji bi se prefiks mogao smatrati perfektivizatorom. U dvojbenim bi slučajevima pretraživanje korpusa moglo pomoći u pronalaženju relevantnih semantičkih parametara za razgraničenje značenja sličnoznačnih prefiksa. Grubišićev popis također naznačuje da ima glagola bez čistih perfektivizatora kod kojih svi prefiksi prilično očito modificiraju značenje osnovnoga glagola. To je uvjetovano značenjem osnovnog glagola.

3. Perfektivizatori u teorijskim klasifikacijama glagolskih prefiksa

U formalnosemantičkim opisima prefiksa često se susreće podjela na leksičke i superleksičke prefikse (koji su u starijim opisima povezivani s *Aktionsart*) primjerice, podjelu navode Romanova (2004), Svenonius (2004) i Tolskaya (2007). Svenonius (2004) ističe da su leksički prefiksi u slavenskim jezicima slični prostornim česticama u germanskim jezicima, te da se u slavenskim prefiksima susreće i rezultatивно značenje germanskih čestica. Superleksički prefiksi, iako pripadaju istom inventaru jedinica kao i leksički, te iako su i oni prijedložskog porijekla, nekim se svojstvima razlikuju od leksičkih. Oni ne dopuštaju sekundarnu imperfektivizaciju (iako ima izuzetaka, npr. u bugarskom jeziku). Značenja superleksičkih prefiksa su sistemskoga, vremenskoga ili kvantifikacijskoga tipa (npr. distributivno

²⁴ Oba oblika, *stresti* i *istresti*, dopuštaju sekundarnu imperfektivizaciju.

²⁵ Pravim vidskim parom u razmatranjima glagolskoga vida smatraju se glagoli među kojima „nema nikakve razlike u značenju” (Raguž 1997: 159).

na- ili delimitativno *po-*), a nisu leksička i rezultativna kao kod leksičkih prefiksa (Svenonius 2004: 229–230). Nadalje, superleksički prefiksi ne razvijaju mrežu povezanih značenja kao što to čine leksički. Oni se dodaju imperfektivnim ili ateličnim osnovama ako glagol raspolaže s objema. Za leksičke prefikse obično se navodi da se, za razliku od superleksičkih, dodaju perfektivnim ili teličnim osnovama ako osnovni glagol ima oba oblika, kao kod para *bacati – baciti* gdje se leksički prefiks *do-* dodaje glagolu *baciti*. Nadalje, leksički prefiksi dopuštaju sekundarnu imperfektivizaciju novonastalog prefigiranog glagola, ne mogu se dodavati već postojećim prefigiranim oblicima, kao što mogu superleksički (*poizbacivati*), ne uključuju kvantifikaciju, odnosno ne mjere različite parametre u vezi s objektima. Značajno je i to što leksički prefiksi mogu promijeniti argumentnu strukturu glagola. Superleksički prefiksi koji se mogu dodavati već prefigiranim glagolima te imati kvantifikacijsku ulogu, tj. mjeriti događaje i objekte, ne mijenjaju argumentnu strukturu glagola (Romanova 2004; Tolskaya 2007). Na status superleksičkih prefiksa kao svojevrsnih „nadprefiksa” (Romanova 2004) ukazuje već njihovo formalno mjesto kad su dodani već prefigiranom glagolu (na primjer, prefiks *po-* u *pootkrivati* i *posakrivati*). Kako samo leksički prefiksi zahtijevaju da se glagol imperfektivizira prije nego što prihvate superleksički prefiks, Romanova inzistira na tome da se superleksički prefiksi dodaju ateličnim osnovama. Superleksički prefiksi prijelaznih glagola su, primjerice, kumulativni prefiks *na-* i distributivni *po-*. Oni ne mijenjaju leksički profil glagola, ali mijenjaju neke dijelove njegove događajne strukture, pa im je najbliži glagol ustvari osnovni glagol bez prefiksa kojemu su dodani (Romanova 2004: 264).

U određivanju statusa perfektivizatora ili praznih prefiksa u ovakvim tipovima podjela, mišljenja se razilaze. Ramchand (2004) ih smatra superleksičkim prefiksima jer ne dopuštaju sekundarnu imperfektivizaciju, dok ih Gehrke (2008) smatra unutrašnjim (leksičkim) prefiksima jer zadovoljavaju sve glavne uvjete koje zadovoljavaju i leksički (osim sekundarne imperfektivizacije), te specificiraju kulminaciju događaja. Prema Filip (1999) prefiksi su derivacijske jedinice, sudjeluju u stvaranju novih leksičkih jedinica, te se stoga ne mogu se smatrati praznima.

Premda se formalnosemantički opisi koncentriraju uglavnom na sintaktička svojstva prefiksa, oni uz detaljne osvrtne na ta svojstva jasno upućuju i na važne semantičke razlike između različitih prefiksa potvrđujući da je određeno semantičko razvrstavanje u grupe svakako smisleno.

Polazeći od kognitivnolingvističkih načela i usredotočujući se na semantiku, Janda (2007) razvrstava ruske svršene glagole tvorene afiksima u

vidska gnijezda. Imajući u vidu vrlo različite semantičke odnose u koje svršeni i nesvršeni glagol mogu ući, namjera joj je prevladati problematična mjesta koja se pojavljuju u tradicionalnim podjelama glagola na parove jednog svršenog i jednog nesvršenog glagola. Janda u svome semantičkom modelu glagole tvorene prefiksima i sufiksima dijeli u nekoliko semantičkih tipova. Koliko će tipova generirati određeni osnovni neprefigurirani glagol, ovisi o semantičkom tipu glagola. Janda dijeli ruske svršene glagole na četiri tipa: primarni svršeni glagoli,²⁶ specijalizirani svršeni glagoli, svršeni glagoli kompleksnih radnji, te svršeni glagoli jednokratnih radnji (*natural perfectives, specialized perfectives, complex act perfectives, single act perfectives*). Taj model dopušta uključivanje svih, u tradicionalnim opisima razdvojenih kategorija prefiksa povezanih s nekim osnovnim glagolom u jednu cjelinu: i leksičkih, i „polugramatičkih”, i gramatičkih prefiksa, te omogućuje da se jasnije sagledaju semantički profili niza prefiksa koje je moguće dodati pojedinačnim nesvršenim glagolima. Kod primarnih svršenih glagola (*natural perfectives*), dodavanje prefiksa osnovnom glagolu ne rezultira značajnim značenjskim odmakom. Ovaj Jandin tip uglavnom odgovara svršenim glagolima u parovima glagola koje gramatike nazivaju pravim vidskim parovima (Raguž 1997: 159). Primjerice, da je primarni svršeni glagol prema glagolu *vaditi* glagol *izvaditi* u konstrukciji *izvaditi zub*, pokazuje to što se *izvaditi* može zamijeniti s *vaditi* u situacijama u kojima se na radnju upućuje kao na ponavljan događaj. Ako dodavanje prefiksa rezultira u značajnom značenjskom odmaku od osnovnog neprefiguriranog glagola, Janda novonastali glagol naziva specijaliziranim svršenim glagolom: takav je, primjerice, *prepisati* u odnosu na *pisati*. *Complex act perfectives*, kao primjerice *zapjevati* i *poraditi*, kvantificiraju uključenost u radnju, a ta radnja ne podrazumijeva usmjerenost k rezultatu.²⁷ Ovaj tip

²⁶ Naziv „prirodni svršeni glagoli” kao prijevod Jandina naziva *natural perfectives* čini se nespretnim, pa se u ovom kontekstu koristi prijevod „primarni glagoli” (iako je i on zbunjujući, jer se naziv „primarni glagol” koristi i za neprefigurirani glagol). Naziv „primarni svršeni glagoli” za isti tip svršenih glagola o kojem govori Janda potvrđen je u lingvističkoj literaturi (usp. primjerice Dvořák 2010).

²⁷ Jandin je termin (*non*)*completability*. Ono što *completability* kao svojstvo glagolske situacije podrazumijeva, jest da ta situacija tipično vodi k rezultatu, dok *noncompletability* podrazumijeva da situacija ne vodi k rezultatu. Janda ističe da je u pitanju svojstvo situacija, a ne, strogo gledano, glagola. Tako će *completability* biti svojstvo situacije (a) *Profesor piše članak*, dok situacija u (b) *Profesor radi u kabinetu* nema to svojstvo. Situacija opisana glagolom *pisati* u (c) *Profesori pišu članke* promijenit će se u odnosu na situaciju (a): situacija u (c) nije usmjerena prema rezultatu. Autorica ističe da se ta dva svojstva ne mogu striktno povezati sa svršenošću, odnosno nesvršenošću: oba se svojstva

svršenih glagola može se koncentrirati na početnu (ingresivnost) ili završnu fazu neke aktivnosti (terminativnost) ili pak na ograničenu uključenost u aktivnost (delimitativnost i perdurativnost). Glagoli ovoga tipa ne podrazumijevaju ni proces ni rezultat.

Svršeni glagoli jednokratne radnje (*viknuti*), prema Jandi, također se ne fokusiraju na rezultat. Kao i prethodna grupa glagola, i ovi se tvore od osnovnih nesvršenih glagola koji ne uključuju konceptualizaciju situacije kao usmjerene prema rezultatu, te ne dopuštaju sekundarnu imperfektivizaciju. U ruskome je jeziku primarno sredstvo u tvorbi ovoga tipa glagola sufix *-nu* (Janda 2007; 2011).

Jandina klasifikacija svršenih glagola u vidiska gnijezda po obličnoj, a donekle i značenjskoj sličnosti, tip prefigiranih glagola *natural perfectives* vidi kao zaseban, te pretpostavlja da takvih glagola prema nekom osnovnom glagolu ponekad ima više (Janda & Makarova 2009: 3). Uz prefiksaciju, takvi glagole dobivaju se i sufiksacijom, a nekada *natural perfective* i njegov nesvršeni parnjak imaju supletivne osnove. Ta bi grupa glagola obuhvaćala, u slučajevima kada je svršeni glagol tvoren prefiksom, upravo prefigirane glagole u kojima se po tradicionalnim shvaćanjima prefiks smatra značenjski praznom jedinicom. Jandin teorijski okvir je kognitivna lingvistika, i autorica slijedi postavke tog modela jezičnog opisa koji gramatičke jedinice ne smatra elementima bez značenja. Šteta je što izvorni Jandin model (2007) jasno ne ukazuje na to u kojoj su vezi neke kategorije u tom modelu s kategorijama, primjerice, *Aktionsart* i superleksički prefiksi, koje se pojavljuju u drugim modelima opisa. Očito je, naime, da se neke kategorije iz Jandina modela podudaraju s kategorijama razmatranim u drugim teorijskim okvirima.

U kognitivnolingvističkom pristupu, jedinice tradicionalno smatrane gramatičkima imaju značenje. Taj pristup pristupa i aspektu kao značenjskoj kategoriji, a prefiksima kao značenjskim jedinicama. Pođe li se od toga da u nekim kombinacijama glagola i prefiksa prefiks ništa ne znači, u tom svjetlu postaju posebno zanimljivi slučajevi nesvršenih glagola za koje se čini moguće upotrijebiti više prefiksa u funkciji čistih perfektivizatora.²⁸ U kognitivno-lingvističkim proučavanjima prefiksa (primjerice, Janda

pojavljuju kod obaju tipova glagola (Janda 2011: 1–4, www.hum.uit.no/lajanda/mypubs/Completeness%20Janda.pdf).

²⁸ Analiza korpusa u kojoj se identificira i precizno opisuje konstrukcijski profil (Janda & Solovyev (2009)), čestotna distribucija konstrukcija u kojima se neka riječ pojavljuje, od pomoći je u razmatranju prividne ili približne sinonimije dvaju ili više prefiksa.

1986, Belaj 2008) temeljno stajalište – da praznih prefiksa nema – jasno dolazi do izražaja. Slični semantički opisi ne inzistiraju na različitim tipovima prefiksacije, što je pozitivno, jer omogućuju da se glagolski prefiksi prikažu ili kao značenjski usustavljene jedinice povezane općim, zajedničkim shematičnim značenjem ili pak kao grupa umreženih značenjskih čvorova. Ipak, čini se da samim time problem nije riješen. Naime, sigurno je da ono značenje koje *na-* ima u *napisati* jest drukčijega statusa negoli značenje istoga prefiksa u *nabaciti* ili u *natrčati*. Stoga bi kognitivno-ligvističke analize trebale upravo takvim razlikama pristupati jasnije.

4. Perfektivizatori i semantičke grupe glagola

Kao što priručnici naznačuju, puno prefiksa u određenim konstelacijama nastupa u ulozi perfektivizatora. Da su ti prefiksi doista prazni, bilo bi logično da im broj bude bitno manji, ili bi bili međusobno zamjenjivi, što nisu.

U mnogim je slučajevima brzo uočljivo da se različiti prefiksi kombiniraju s različitim skupinama glagola. Nadalje, čini se da su mogućnosti kombinacije semantički uvjetovane, te ograničene semantičkim čimbenicima. Kad to priručnici i naznače (pozitivan je primjer Raguž 1997), izostaju detaljnija objašnjenja. Ako se usporede nasumice izabrani glagoli s određenim prefiksom kao perfektivizatorom, već na prvi pogled moći će se uočiti da dosta tih glagola u svojem neprefigiranom obliku imaju značenjskih sličnosti. Naravno, potrebna je detaljna analiza ako se žele proučiti zajedničke semantičke crte svih kombinacija osnovnih glagola i određenog prefiksa kada se čini da prefiks funkcionira kao čisti perfektivizator.

Na primjer, uzme li se skupina glagola s prefiksom *o-* koje navodi Mønnesland (2002: 226) pa se dodaju pojedini glagoli semantički vrlo slični tim glagolima, brzo se iskristalizira podjela u neke značenjske podgrupe. Članovi podskupina pokazuju uočljive značenjske sličnosti, primjerice, svi glagoli u grupi A podrazumijevaju uklanjanje, skidanje (potpuno ili djelomično) nečega s nekog objekta. U grupi B su značenjski vrlo srodni glagoli povezani s činom nanošenja štete, verbalno ili kako drugačije, sebi ili nekome drugomu. U skupini C, svi glagoli su s pridjevskom osnovom, i upućuju na dolazak u stanje označeno pridjevom ili postizanje svojstva izražena pridjevom. Neki se glagoli ne mogu lako klasificirati bez potpunijeg korpusa svih frekventnih glagola s *o-* kao perfektivizatorom, pa skupina D sadrži semantički raznorodne članove:

GLAGOLSKI PREFIKSI KAO PERFEKTIVIZATORI

A	B	C	D
<i>oprati,</i> <i>okupati,</i> <i>očistiti,</i> <i>obrijati,</i> <i>ošišati,</i> <i>oguliti,</i> <i>oljuštiti,</i> <i>okruniti</i>	<i>obrukati,</i> <i>oklevetati,</i> <i>opsovati</i>	<i>obogatiti se,</i> <i>osiromašiti,</i> <i>ojačati, oslabiti,</i> <i>ohladiti</i>	<i>oženiti se,</i> <i>otrovati,</i> <i>očuvati</i> ²⁹

Tablica 2. Semantičke grupe glagola s prefiksom *o-* (na temelju popisa u Mønnesland 2002).

Model analize koji bi promatrao distribuciju perfektivizatora u odnosu na semantički profil glagola kojima se dodaju, vrlo će vjerojatno uvjerljivo obrazložiti zašto se dogodila upravo određena kombinacija prefiksa s osnovnim glagolom, a ne neka druga.

U razmatranju značenjskog profila prefiksa u svim njihovim ulogama, bitno je imati na umu da je podrijetlo prefiksa u prijedlozima, odnosno u drugim jedinicama s prostornim značenjem. To podrazumijeva da će izvorno prostorno značenje utjecati ne samo na prostorno značenje prefiksa, nego da će imati utjecaja i na druga prefiksna značenja. Taj utjecaj može biti izravan i lako dokučiv, ali i neizravan, pa mu je teže ući u trag. Kognitivnolingvistički pogled na prefikse koji njihovu značenju pristupa kao strukturiranom sustavu omogućava sagledavanje svih značenja u jednoj slici, međutim, ne smije se zanemariti da se neka izvorna značenja pojavljuju u transformiranom obliku, kao rezultat metaforičnih proširenja, metonimijskih povezivanja, i sličnih procesa.

Također, konkretna prostorna značenja u dosta slučajeva mogu pružiti smjernice za odgovor na pitanje zašto je određeni nesvršeni glagol odabrao upravo određeni prefiks za tvorbu svog perfektivnog parnjaka.³⁰ Osnovno je pitanje koja su se to značenja transformirala u perfektivizatorska značenja, koji su procesi u tome sudjelovali (metafora, metonimija, analogi-

²⁹ Moguće je i prefigurirani oblik *sačuvati*. Ni od *očuvati*, a ni od *sačuvati*, nije moguće sekundarnom imperfektivizacijom izvesti nedvojbeno prihvatljiv nesvršeni glagol.

³⁰ Načelno pitanje što izabire što – glagol prefikse ili prefiksi glagole, složeno je i mora se zanemariti u ovoj analizi.

ja...)³¹ i koja im je podloga. Druga su relevantna pitanja: je li središnje prostorno značenje prefiksa ono koje ima veće šanse za transformaciju, ili su to neka druga, periferna značenja? Određuje li to neko opće pravilo, i kako do njega doći? Treba imati na umu i to da suvremena značenja neke jedinice mogu biti povezana s povijesnim, iz suvremene perspektive neprozirnim, stanjem stvari.

Prostorno je značenje vrlo važno i u podlozi je mnogih drugih značenja, ali je u mnogim slučajevima veza izvedenog značenja s izvornim prostornim značenjem zamagljena. U Šarić (2010) razrađen je primjer inherentne veze konceptualizacije glagolske radnje i značenja prefiksa na primjeru prefiksa *na-* u glagolu *napisati*. Teza o semantičkom privlačenju osnovnog glagola i prefiksa nije nova teza; u vezi s ruskim, pripisuje se, primjerice, Schooneveldu (1958), u odnosu na češki, upućuje se na Veya (1952). Slijede je kognitivnolingvistički radovi koji se bave prefiksima posebno se osvrćući na prazne prefikse (na primjer, spomenute Jandine analize ruskih glagola).

Sličnu ideju izražava i Leseva (2010) koja smatra da se prilikom interakcije glagola i prefiksa semantičko-sintaktički okvir osnovnoga glagola subordinira semantičko-sintaktičkom okviru prefiksa, a učinak se primjećuje u leksičkomu značenju osnovnoga glagola. Značenje je prefiksa apstraktno, pa su oni povezani s nizom okvira koji dijele neka svojstva. Koji će se od okvira zapravo realizirati, ovisi o interakciji svojstava glagola i prefiksa. Isto tako, Gehrke (2008: 178) primjećuje da činjenica što različiti glagoli zahtijevaju svoje vlastite prazne prefikse, svjedoči o tome da je u tim prefiksima nešto istinski leksičke prirode. Odnosno, glagol i prefiks povezuje leksička veza, te se stoga autorica zauzima za to da se takvim prefiksima pristupa kao leksičkima (za koje ona koristi naziv *internal prefixes*).

5. Zaključne napomene

Kada se govori o čistoj perfektivizaciji ili o praznim prefiksima, problem je to što u slavenskim jezicima prefiksa koji s različitim glagolima funkcioniraju kao čisto sredstvo perfektivizacije ima podosta: prema Barić

³¹ Nessel (2010) analizira ruske prefikse u glagolima aktivne i pasivne percepcije. Pokazuje da je za prefiks *u-* značajna značenjska dimenzija „kretanje”, te „odmak iz domene kojoj se može pristupiti”, te da se ta značenjska dimenzija konceptualno podudara s pasivnom percepcijom.

i dr. (1997: 385) u hrvatskom ih je jeziku trinaest.³² Pojavljivanje pojedinih jedinica kao čistih perfektivizatora nije jednako često, primjerice, *na-* i *u-* pojavljuju se češće negoli *pro-* u toj zagonetnoj ulozi. Postojanje tolikoga broja jedinica koji samo perfektiviziraju ili (gotovo) ništa ne znače je zbu-
njujuće, jer ako su svi ti prefiksi u nekim kombinacijama semantički prazni, zašto se u ulozi takvog čistog sredstva perfektivizacije ne bi pojavlji-
vao samo jedan prefiks, ili bar bitno ograničen broj prefiksa? Zašto se broj
čistih sredstava perfektivizacije nije, dijakronijski gledano, reducirao, kao
što se reducirao broj deklinacijskih uzoraka? Nepredvidljivost je povezana
i s pitanjem što određuje kada će neki prefiks funkcionirati kao značenjska
jedinica, a kada značenja neće imati, te kako će netko bez kompetencije
izvornog govornika prepoznati takve situacije.

Sekundarna imperfektivizacija često se navodi kao svojevrsan test
ispitivanja semantičkoga sadržaja prefiksa, ali rezultati tog testa nemaju
iste implikacije u svim slavenskim jezicima. Primjerice, u bugarskome je
moguće provoditi sekundarnu imperfektivizaciju svršenih glagola kada je
to u ruskome i hrvatskome kod istovrijednih glagola isključeno (usp. npr.
Manova 2007: 26). Sekundarna imperfektivizacija zaslužuje temeljito pre-
ispitivanje: što ona zapravo znači za semantički profil glagola koji joj se u
određenom jeziku podvrgavaju ili ne podvrgavaju? Gehrke (2008: 180) po-
vezuje razloge zbog kojih glagoli s praznim prefiksima ne dopuštaju se-
kundarnu imperfektivizaciju s tipom glagola (čini se da autorica misli na
semantički tip), pa navodi da su tipični primjeri takvih glagola glagoli stva-
ranja i konzumiranja (primjerice, *pisati, jesti*), ali ta misao nije temeljitije
razrađena.

Ovaj rad slijedio je postavku da prefiksi ne mogu biti neznačeće je-
dince, kao što to ne mogu biti ni prijedlozi od kojih su nastali, kao i postav-
ku da je značenje prefiksa, kao i prijedloga, moguće prikazati kao kohe-
rentnu mrežu međusobno povezanih značenja. Međutim, ono što je veoma
bitno nije tek teorijska ideja vodilja, nego pronalaženje relevantnih para-
metara za istraživanje i prefiksacije općenito, a posebno glagolske prefik-
sacije.

Tradicionalna istraživanja sigurno su imala razloga koji su ih naveli
da neke jedinice nazovu značenjski praznima. Ako se teza o postojanju ta-
kvih jedinica opovrgava, potrebno je s posebnom pozornošću osvjetliti
upravo te, značenjski navodno prazne jedinice, te osvjetliti zbog čega se

³² Četrnaest je takvih jedinica u izdanju iz 1990. U izdanju iz 1997. izostavljen je prefiks
pri-.

ne mogu smatrati takvima. U kognitivnolingvističkim proučavanjima prefiksa trebalo bi se naći eksplicitnijih razmatranja onih upotreba prefiksa koje su tradicionalni modeli imenovali praznima te detaljnijih osvrti na transformacije prefikslnih značenja koje su vidljive na primjeru tih jedinica. Kognitivnolingvističke studije, koje doduše promatraju značenje prefiksa kao povezanu cjelinu u kojoj se ne izdvajaju značenjske i nezačenjske uporabe, trebale bi više pozornosti poklanjati pitanju kako se glagolski prefiksi u nekim svojim uporabama u kojima ih različiti lingvistički opisi često klasificiraju kao (čiste) perfektivizatore uklapaju u ostatak semantičke mreže, te zbog čega status i tip, primjerice, prefiksa *u-* u *uraditi* izgleda drukčije od statusa prefiksa *u-* u *ubaciti*.

Primjeri glagola s prefiksima koji su na prvi pogled sličnog ili istog značenja morali bi se istražiti u korpusima kako bi se sistematizirali tipovi konstrukcija u kojima se pojavljuju, te otkrilo u čemu se one razlikuju. Proučavanjem korpusa može se utvrditi koji čimbenici uvjetuju uporabu određenog prefiksa, a ne druge, sličnoznačne mu jedinice.³³

Prefiksi se općenito, pa ni glagolski prefiksi, nikad ne pojavljuju samostalno, i stoga je neophodno pri njihovoj analizi imati u vidu semantičke tipove glagola s kojima se pojavljuju, te mogući udjel glagolske semantike u mreži prefikslnih značenja. Konačno, treba imati na umu da su prostorna značenja prefiksa ili direktan izvor značenjskih ekstenzija prefiksa pa se njima mogu objasniti mnoga apstraktna značenja, ili pak da prostorna značenja neizravno omogućuju ekstenzije u apstraktne domene.

Literatura

- Alexander, Christopher Andrew, "The morphology of aspectual pairing in the finite active tenses in Polish and Greek", 2007. URL: <http://www.englishlab.intercol.edu/papers/AspectualpairinginPolishandGreek.doc> (5.7.2011.)
- Anić, Vladimir, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 1998.
- Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Moguš, Milan; Pavešić, Slavko; Škarić, Ivo; Težak, Stjepko, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1991.

³³ Prefiksi *iz-* i *po-* u nekoliko sličnoznačnih glagolskih parova predmet su jedne korpusne analize (Šarić, u pripremi).

- Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Zečević, Vesna; Znika, Marija, *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, II. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Zečević, Vesna; Znika, *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
- Belaj, Branimir, *Jezik, prostor i konceptualizacija. Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*, Filozofski fakultet, Osijek, 2008.
- Dickey, Stephen M., *Parameters of Slavic Aspect. A Cognitive Approach*, Stanford: CSLI Publications, 2000.
- Dvořák, Věra, "Secondary imperfectivization of prefixed verbs", 2010. URL: http://www.rci.rutgers.edu/~dvorakov/docs/qp_draft2.pdf (5.07.2011)
- Filip, Hana, *Aspect, Eventuality Types and Nominal Reference*, Garland Publishing, New York, 1999.
- Gehrke, Berit, *Ps in Motion: On the Semantics and Syntax of P Elements and Motion Events*, Doctoral Dissertation, LOT Dissertation Series 184, Utrecht University, 2008. URL: <http://www.lotpublications.nl/publish/issues/Gehrke/index.html> (5.07.2011)
- Grickat, Irena, "Prefiksacija kao sredstvo gramatičke (čiste) perfektizacije", JF XXVII, Beograd, 1966/67.
- Grubišić, Vinko, *Croatian Grammar*, Hrvatska sveučilišna naklada Hrvatske – Iseljeničke škole Amerike i Kanade, Zagreb, 2007.
- Grundwortschatz Klett: Heinz Oehler, Tomo Matasić, Grundwortschatz Deutsch Serbokroatisch. Ernst Klett Verlag, 1974.
- Isačenko, Aleksander Vasiljevič, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavljenii s slovackim: morfologija: Čast vtoraja*, Izdatelstvo Slovackoj akademii nauk, Bratislava, 1960.
- Isačenko, Aleksander Vasiljevič, *Die russische Sprache der Gegenwart, I: Formenlehre*, Max Niemeyer Verlag, Halle (Saale), 1962.
- Janda, Laura Alexis, *A Semantic Analysis of the Russian Verbal Prefixes za-, pere-, do-, and ot-*, Otto Sagner, München, 1986.
- Janda, Laura Alexis, "Aspectual clusters of Russian verbs", *Studies in Language*, 2007, volume 31(3), str. 607–648.
- Janda, Laura Alexis; Solovyev, Valery, "What Constructional Profiles Reveal About Synonymy: A Case Study of Russian Words for SADNESS and HAPPINESS", *Cognitive Linguistics*, 20, 2009, br. 2, str. 367–393.
- Janda, Laura Alexis; Makarova, Anastasia. „Do It Once: A Case Study of the Russian -ny- Semelfactives“, *Scando-Slavica* 55, 2009, str. 78–99. www.hum.uit.no/lajanda/mypubs/SAP%20article.doc
- Janda, Laura Alexis, "Completeness and Russian Aspect", u: Grygiel, Marcin; Janda, Laura Alexis (ur.), *Slavic Linguistics in a Cognitive Framework*, Peter Lang, Frankfurt, 2011, str. 1–25.
- JLZ-ŠK=Rječnik hrvatskoga jezika* (ur. Šonje, Jure), Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Školska knjiga, Zagreb, 2000.

- Katkov, Mihail Nikiforovič, *Ob elementah i formah slavjano-russkogo jazyka*, Moskva, 1845.
- Korom, Marija, *Kroatisch für die Mittelstufe: Lese- und Übungstexte*, Otto Sagner, München, 2005.
- Langacker, Ronald Wayne, *Grammar and Conceptualization*, Mouton de Gruyter, Berlin, 1999.
- Leseva, Svetlozara, "Frame-Evoking and lexical prefixes in Bulgarian", 2010. URL: http://marija.gforge.uni.lu/esslli2010stus_submission_34.pdf (5.07.2011.)
- Manova, Stela, "On derivation-inflection character of Bulgarian aspect", *Die Welt der Slaven* LII, 2007, str. 21–46.
- Mlynarczyk, Anna Katarzyna, *Aspectual Pairing in Polish*, Proefschrift Universiteit Utrecht, 2004. URL: <http://igitur-archive.library.uu.nl/dissertations/2004-0309-140804/inhoud.htm>
- Mønnesland, Svein, *Bosnisk, kroatisk, serbisk grammatikk*, Sypress, Oslo, 2002.
- Nesset, Tore. "Is the choice of prefix arbitrary? Aspectual prefixation and Russian verbs of perception", *Slavic and East European Journal*, 54, 2010, br. 4, str. 666 – 689.
- Novak Milić, Jasna, "Što je što u aspektologiji", *Lahor*, 2010., br. 10, str. 125–143.
- Panzer, Baldur, *Handbuch des serbokroatischen Verbs. Derivation*, Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 1991.
- Raguž, Dragutin, *Praktična hrvatska gramatika*, Medicinska naklada, Zagreb, 1997.
- Ramchand, Gillian, "Time and the event: The semantics of Russian prefixes", *Nordlyd* 32.2, 2004, str. 323–361.
- RBJ=Rječnik bosanskog jezika* (ur. Čedić, Ibrahim), Institut za jezik, Sarajevo, 2007.
- RSJ=Rečnik srpskoga jezika* (ur. Pižurica, Mato), Matica srpska, Novi Sad, 2007.
- Romanova, Eugenia 2004. "Superlexical vs. lexical prefixes", *Nordlyd* 32.2, special issue on Slavic prefixes, 2004. URL: <http://www.ub.uit.no/baser/septentrio/index.php/nordlyd/article/viewFile/69/65> (5.7.2011.)
- Schooneveld, Cornelius H. Van, "The so-called 'préverbe vides' and neutralization", u: *Dutch contributions to the Fourth International Congress of Slavistics*, Mouton, Haag, 1958, str. 159–161.
- Shull, Sarah, *The Experience of Space. The Privileged Role of Spatial Prefixation in Czech and Russian*, Otto Sagner, 2003.
- Simeon, Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, knjiga II., Matica hrvatska, Zagreb, 1969.
- Svenonius, Peter, "Slavic prefixes inside and outside VP", *Nordlyd* 32.2, special issue on Slavic prefixes, 2004. URL: <http://www.ub.uit.no/munin/bitstream/handle/10037/251/article.pdf?sequence=1> (5.07.2011.)
- Šarić, Ljiljana, „Kognitivna semantika i analiza prefiksa“, u: Rajka Glušica & Tatjana Bečanović (red.), *Zbornik radova Njegosevi dani 2*. Filozofski fakultet, 2010, str. 341–350.
- Šarić, Ljiljana, u pripremi. Konstrukcijski profili u ispitivanju sličnoznačnosti: Korpusna analiza nekoliko svršenih glagola s prefiksima *iz-* i *po-*.

- Šeljakin, Michail A., “Upotrebljenje vida v poveliteljnem naklonenii rusckogo jazyka”, u: *Fremdsprachenunterricht 13*, 1969. Str. 374 – 380.
- Tihonov, A. N., “Zametki o vtoričnoj imperfektivacii glagolov s čistovidovymi pristavkami”, *Trudy Uzbekskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. Navoi*, Novaja serija, Samarkand, 1958, br. 92, str. 59–81.
- Tolskaya, Inna, “Unifying Prepositions and Prefixes in Russian: Conceptual structure versus syntax”, *Nordlyd 34.2*, special issue on Space, Motion, and Result, 2007. URL: <http://www.ub.uit.no/baser/septentrio/index.php/nordlyd/article/viewFile/113/106> (5.07.2011)
- Uljanov, G. K., *Značenija glagoljnyh osnov v litovsko-slavjanskom jazykě. II čast: Osnovy, oboznačajuščija različija po vidam*, Tipografija Varšavskago učebnago okruga, Varšava, 1895.
- Vey, M., “Les préverbes ‘vides’ en tchéque moderne”, *Revue des études slaves*, 29, 1952, str. 82–107.
- Vinogradov, Viktor Vladimirovič, *Russkij jazyk. Grammatičeskoe učenie o slove*, Izdatel'stvo Vyššaja škola, Moskva, 1947.
- Vostokov, Aleksandr Christoforovič, *Russkaja grammatika*, izd. 12, Sankt Peterburg, 1831.

Ljiljana ŠARIĆ

VERBAL PREFIXES AS PERFECTIVIZERS

Summary

This article deals with the issues related to the semantics of verbal prefixation. The analysis is based on the use of the terms “empty prefix” and “semantically empty prefix,” which are frequently found in scholarship dealing with the Slavic languages and in handbooks describing these languages. Discussing this term and its (near) synonyms from different points of view and examining its usage contexts in scholarly literature and handbooks, the article explores general issues related to research on verbal prefixes and their classification into various formal and semantic groups. Some suggestions are offered on how to overcome difficulties in prefix research and its practical application.

Keywords: empty prefixes, lexical and grammatical perfectivization, verbal prefixes, perfectivizers, superlexical prefixes, lexical prefixes

Nataša KOSTIĆ

Institut za strane jezike Podgorica

KONDICIONALNE REČENICE U CRNOGORSKOM JEZIKU U SVIJETLU KOGNITIVNO-LINGVISTIČKE TEORIJE I KONSTRUKCIONE GRAMATIKE

Rad se bavi sintaksičkom i semantičkom analizom jedne vrste kondicionalnih rečenica u crnogorskom jeziku na osnovu modela koji kombinuje teorijske postavke kognitivne lingvistike, konstrukcione gramatike i teorije relevantnosti. Kondicionalna rečenica se posmatra kao *konstrukcija* u smislu u kome je definiše kognitivni pristup jezičkim pojavama, tj. kao konvencionalni obrazac jezičke strukture kome se pripisuju obilježja interpretacije. Ova obilježja mogu da budu sintaksičke, semantičke i/ili pragmatičke prirode. Na osnovu analize korpusa velikog broja crnogorskih kondicionalnih rečenica u radu se opisuju parametri konstrukcionog značenja, kao što su glagolski oblici, veznici, vrsta veze između zavisne i glavne klauze, kao i načini na koje oni doprinose interpretaciji kondicionalne rečenice kao cjeline. Najvažniji rezultati analize pokazuju da je u semantici kondicionalnih rečenica u crnogorskom jeziku prisutna ekstenzija značenja od konkretnih relacija, kao što je kauzalnost u domenu realnog svijeta, ka apstraktnijim relacijama, kakve su logičke i pragmatičke. Ovo ukazuje na to da se kauzalna prediktivna kondicionalnost vjerovatno može posmatrati kao centralna odakle se, putem ekstenzije značenja, kondicionalnost proteže i u epistemički i u domen govornih činova.

Ključne riječi: crnogorski jezik, kondicionalna rečenica, kognitivna lingvistika, konstrukcija, kognitivni domen, epistemičnost.

1. Teorijski okvir

Kondicionalne rečenice predstavljaju kontroverznu temu u savremenim lingvističkim analizama. Ono u čemu se svi ipak slažu je da kondicionalnost predstavlja jedan pojmovni domen, a kondicionalne konstrukcije direktno odražavaju sposobnost karakterističnu za ljudska bića da razmišljaju o alternativnim situacijama, da zamišljaju moguće korelacije između njih i razumiju kako bi se svijet promijenio ako bi se promijenile i neke od njih. Podaci iz različitih jezika ukazuju na to da su „svijest o kondicional-

nosti”, kao i sposobnost da se kaže „Šta ako...?” ili „Ako ... onda...” zaista jedno od univerzalnih ljudskih obilježja. Struktura pomoću koje se ovaj pojmovni domen tipično realizuje u prirodnim jezicima jesu kondicionalne rečenice. Stoga se može pretpostaviti da svaki prirodni jezik ima načina da obrazuje kondicionalne rečenice. Pod kondicionalima ili kondicionalnim rečenicama ovdje ćemo podrazumijevati zavisnosložene rečenice koje čine zavisna klauza koju u crnogorskom jeziku uvode veznici *ako*, *ukoliko*, *kad* ili *da* i koja označava uslov pod kojim se ostvaruje ili ne ostvaruje pretpostavka u glavnoj klauzi. Analiza kondicionalnih rečenica u ovom radu će nastojati da pokaže kako različiti vidovi forme kondicionalnih rečenica u crnogorskom jeziku doprinose raznolikosti značenja koje one imaju. U skladu sa teorijskom osnovom kognitivne lingvistike, gramatiku ne posmatramo kao autonomni formalni opis jezičke strukture, već kao izraz govornikovog poznavanja jezičke konvencije. U okviru kognitivnih proučavanja jezika¹ o gramatici nije moguće govoriti nezavisno od značenja, već i gramatika ima značenje i u suštini je simboličke prirode. U okviru pristupa proučavanju jezika koji se zove *konstrukciona gramatika* (eng. *Construction Grammar*), svaka gramatička konstrukcija (leksička ili sintaksička) ima kao dio svog opisa semantičku i/ili pragmatičku interpretaciju. Kognitivisti takođe smatraju da svaki vid strukture i izraza date rečenice doprinosi njenoj interpretaciji kao cjeline na načine koji su određeni jezičkom konvencijom.

1.1. Kondicionalna konstrukcija

U svom najobimnijem radu o kondicionalima Barbara Dancygier² polazi od stava da je značenje kondicionalnih rečenica određeno nizom korelacija *forma – značenje* koje su specifične samo za ovu konstrukciju. Na primjer, glagolski oblici u njima signalizuju važne vidove interpretacije (kao što je vrsta rasuđivanja ili znanje govornika i sagovornika koje predstavlja polazište za rasuđivanje), ali na načine koji su specifični samo za kondicionalne rečenice i pritom utiču na interpretaciju čitave konstrukcije, a ne pojedinačnih klauza. Stoga po njoj najprikladniji okvir za analizu ove

¹ George Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, The University of Chicago Press, Chicago, 1987; George Lakoff and Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press, Chicago, 1980.

² Barbara Dancygier, *Conditionals and Prediction*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

strukture predstavlja konstrukciona gramatika, pri čemu se kondicionalna rečenica posmatra kao primjer jedne *konstrukcije*. Konstrukcija se definiše kao konvencionalni obrazac jezičke strukture kome se pripisuju obilježja interpretacije. Konstrukcija može biti određena s obzirom na svoja leksička, morfološka ili sintaksička obilježja, ali je uvijek neophodno odrediti i semantička i/ili pragmatička obilježja njene interpretacije. U okvirima ovog lingvističkog pristupa, gramatičke konstrukcije (shematski predstavljene) jesu u punom smislu jezički entiteti u kojima su dvije ili više komponentnih struktura integrisane u jedan složeni jezički izraz³. Opis jedne konstrukcije uključuje i objašnjenje o odnosu u kome stoje njena leksička i strukturna obilježja prema vidovima njene interpretacije, a koji može biti specifičan samo za tu konstrukciju.

1.2. Kondicionali u različitim kognitivnim domenima

Kognitivističkim pristupima kondicionalima bavili su se i drugi autori. Eve Sweetser⁴ upućuje na dimenziju interpretacije kondicionala koja pokazuje da se kondicionalne rečenice kao cjeline koriste da izraze određenu vrstu rasuđivanja. To znači da se one ne mogu posmatrati kao kombinacije nasumično odabranih klauza povezanih logičkim ili sintaksičkim pravilima. One se mogu preciznije opisati kao konstrukcije u kojima su klauze povezane određenim vrstama odnosa. Priroda tih odnosa zavisi od kognitivnog domena u kome se razmatraju pretpostavke koje iznose protaza i apodoza⁵. *Sadržajni* domen je domen realnog svijeta u kome važi da je realizacija događaja ili stanja stvari opisanog u protazi dovoljan uslov za realizaciju događaja ili stanja stvari opisanog u apodozi; između njih takođe važe i tipične uzročno-posljedične veze. Dakle, u ovom domenu važe uzročne relacije između opisanih događaja i situacija. *Epistemički* domen je domen znanja i saznanja u kome se vrši logičko zaključivanje na osnovu premisa iz protaze: pretpostavljena istinitost protazne propozicije predstavlja dovoljan uslov za donošenje zaključka u apodozi; u ovom domenu kondicionalna konstrukcija povezuje premise i zaključke. Najzad, domen go-

³Adele Goldberg, *Constructions*, University of Chicago Press, Chicago, 1995; Charles Fillmore and Paul Kay, *Construction Grammar*, University of California, Berkeley, 1993.

⁴Eve Sweetser, *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge Studies in Linguistics, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

⁵Protaza označava zavisnu a apodoza glavnu klauzu kondicionalne rečenice.

vornih činova je *pragmatički* domen u kome obavljanje govornog čina prisutnog u apodozi omogućava sadržaj protaze, dakle u ovom domenu protaze služe kao komentari govornih činova ostvarenih u apodozi. Upotrebu kondicionalnih rečenica u ova tri kognitivna domena možemo ilustrovati sljedećim primjerima:

Mogući događaj uzrokuje mogući događaj (kondicional u *sadržajnom* domenu):

(1) *Ako Petar ode, otići ću i ja.*

Pretpostavljena premisa omogućava zaključak (kondicional u *epistemičkom* domenu):

(2) *Ako je Marko otišao na tu zabavu, htio je da naljuti Mirjanu.*

Ispunjenje uslova obezbjeđuje prikladnost govornog čina (kondicional u *pragmatičkom* domenu):

(3) *Ako si gladan, u frižideru ima nešto malo hrane.*

Kognitivni domeni su povezani putem metafore koja omogućava ekstenzije značenja iz fizičkog u mentalni i socijalni domen. Ovaj pristup analizi otkriva ne samo jednu fascinantnu dimenziju interpretacije kondicionala, već i, što je još važnije, pokazuje da je različita značenja moguće i potrebno analizirati na način koji jedne izvodi iz drugih.

1.3. Kondicionalne rečenice i epistemički stav

Charles Fillmore⁶ analizira glagolske oblike u kondicionalnim rečenicama kao indikatore dva vida njihove interpretacije: *vremenske reference* i *epistemičkog stava*. Ove aspekte analize možemo ilustrovati sljedećim kondicionalnim rečenicama crnogorskog jezika (koje funkcionišu u *sadržajnom* domenu):

(4) *Ako / Ukoliko krenem na vrijeme, neću zakasniti.*

(5) *Kad bih imao novca / Da imam novac, ne bih ti tražio pozajmicu.*

(6) *Da sam krenuo na vrijeme, ne bih zakasnio.*

Prezent u obliku *krenem* u kombinaciji sa kondicionalnim veznicima *ako / ukoliko* u primjeru (4) signalizira neutralan epistemički stav prema

⁶ Charles Fillmore, Epistemic stance and grammatical form in English conditional sentences, u: M. Ziolkowski et al. (eds.) *Papers from the 26th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago Linguistic Society, Chicago, 1990, 137–162.

budućoj situaciji (ostvarenje uslova je realno), dok u primjeru (5) oblik *bih imao* u kombinaciji sa veznikom *kad* ili oblik *imam* u kombinaciji sa veznikom *da* signaliziraju negativan epistemički stav prema sadašnjoj situaciji (znanje o neostvarenosti uslova). Oblik *sam krenuo* u primjeru (6) u kombinaciji sa veznikom *da* se ovdje javlja da izrazi negativan stav prema prošlom događaju. Na ovaj način Fillmore analizira veliki broj kondicionalnih rečenica, ukazujući pritom na važne forma – funkcija korelacije. Ovim pristupom kondicionalne rečenice se posmatraju kao *konstrukcije*, u kojima je izbor glagolskog oblika i veznika u jednoj klauzi vezan za izbor oblika u drugoj na način koji diktira interpretacija čitave konstrukcije u smislu vremenske reference i epistemičke pozadine, a ne bilo kakvog striktnog pravila ispravne upotrebe. To znači da izbori glagolskih oblika u klauzama rečenica (4) – (6) nisu izvršeni nezavisno jedni od drugih, ali njihova međuzavisnost nije posljedica nekog formalnog ograničenja u pogledu izbora glagolskih oblika. Njihov izbor je konstrukciono povezan sa datim tipom kondicionalne interpretacije. Dakle, u ovoj analizi glagolski oblici doprinose interpretaciji čitave konstrukcije na konvencijom utvrđen način.

Glagolski oblici koji se javljaju u klauzama kondicionalnih rečenica se u literaturi o kondicionalima obično smatraju važnim elementom opisa kondicionalnih rečenica. Kao što i navedeni primjeri pokazuju, u crnogorskom jeziku važnu ulogu imaju i veznici, koji se (u kombinaciji sa odgovarajućim glagolskim oblicima) mogu smatrati formalnim sredstvima koja enkodiraju vrstu kondicionala i uvjerenje govornika. Tako se neke kondicionalne rečenice (kao u primjerima (1) – 4)) posmatraju kao *neutralne* u pogledu ispunjenja uslova, tj. govornik njima ne iskazuje nikakav poseban stav u vezi sa tim da li će uslov biti, jeste ili je bio ispunjen ili ne. U nekim drugim kondicionalnim rečenicama (kao u primjerima (5) i (6)), koje se često nazivaju i hipotetičkim (mogućim i nerealnim), ispunjenje uslova je u suprotnosti sa očekivanjem (u sadašnjosti ili budućnosti), pretpostavkom, ili činjeničnim stanjem (u sadašnjosti ili prošlosti), što zavisi od vremenske reference upotrijebljenog glagolskog oblika. U skladu sa teorijom koju zastupa Charles Fillmore, čija su teorijska polazišta usvojena u ovom radu, za ove kondicionalne se može reći da iskazuju *negativan* epistemički stav govornika, tj. negativno uvjerenje u vezi sa aktualnošću protaze, i, u nekim slučajevima, i apodoze.

1.4. Kondicionalne rečenice i kontekst

Barbara Dancygier međutim smatra da postoji još jedna dimenzija analize koju treba uzeti u obzir. Ukoliko želimo da pokažemo načine na koje se dolazi do interpretacije kondicionalnih rečenica, važno je objasniti i mehanizme rasuđivanja koji pomažu sagovornicima da se na najbolji način izraze, ali i da protumače iskaze u okviru konteksta u kome se javljaju. Prema ovoj autorki najprikladniju teoriju koja nudi eksplicitan prikaz procesa rasuđivanja prisutnih prilikom interpretacije iskaza predstavlja *teorija relevantnosti*⁷ prema kojoj sagovornici saopštavaju iskaze uz garanciju njihove optimalne relevantnosti. To znači da govornik predstavlja poruku sagovorniku na način koji omogućava maksimalni komunikativni efekat a u isto vrijeme minimizuje njegov napor razumijevanja poruke. Tako se sagovornik stavlja u poziciju da potraži najrelevantniju interpretaciju na taj način što prosuđuje ono što je rečeno spram onoga što već zna, što znači da su procesi rasuđivanja prisutni na svim nivoima interpretacije. Prema teoriji relevantnosti, kontekst se dinamički stvara u procesu pronalaženja optimalno relevantne interpretacije i ne mora biti ograničen samo na mjesto i vrijeme određenog govornog događaja; kontekst čini i svo znanje koje sagovornici posjeduju tokom čitavog procesa interakcije. Upravo je ovakvo shvatanje konteksta neophodno da bi se mogli objasniti i pragmatički kompleksniji odnosi između protaze i apodoze.

Eve Sweetser je pokazala da se kondicionalne rečenice mogu najbolje analizirati ukoliko se uzmu u obzir različiti kognitivni domeni u kojima su povezane pretpostavke izražene protazom i apodozom. Interpretacija odnosa između protaze i apodoze je ključna i za interpretaciju čitave konstrukcije, zato što ono što se u prototipičnom primjeru kondicionala zapravo tvrdi (pri čemu je riječ „tvrđnja” upotrijebljena u smislu govornog čina) jeste *veza* između pretpostavki u klauzama kondicionalne rečenice. To znači da se rečenicom *Ako zahladi uključićemo grijanje*, koju inače tumačimo u sadržajnom domenu, govornik ni na koji način ne obavezuje da vjeruje da će zaista da zahladi ili da će grijanje biti uključeno. Ono uvjerenje koje on, međutim, saopštava, jeste da će promjena temperature uzrokovati uključivanje grijanja. Drugim riječima, ono što se ovdje ipak tvrdi jeste kauzalan odnos između protaze i apodoze, ali ne i sadržaj samih klauza. Kao što je već rečeno, postoji više načina na koje klauze mogu biti povezane, ali u sva-

⁷ Dan Sperber and Deidre Wilson, *Relevance: Communication and Cognition*, Blackwell, Oxford, 1986.

kom slučaju vrsta ove veze ima centralnu ulogu u interpretaciji čitave kondicionalne rečenice.

Odnosi između klauza kondicionalnih rečenica zavise od prirode kognitivnog domena i konteksta, ali su istovremeno i u vezi sa određenim formalnim eksponentima ovih rečenica. Vrsta odnosa između zavisne i glavne klauze najvažniji je element konstrukcionog značenja, dok su formalne oznake kondicionalnih rečenica, koje ćemo takođe identifikovati tokom analize, uvijek u vezi sa ovim aspektom interpretacije kondicionala.

2. Analiza

Opis kondicionalnih rečenica u crnogorskom jeziku u okvirima kognitivističke teorije i konstrukcione gramatike se u ovom radu zasniva na sintaksičkoj i semantičkoj analizi korpusa od 1.300 kondicionala preuzetih iz žanrovski raznolikog jezičkog uzorka, koji obuhvata kako pisani tako i govorni jezik. Kako kondicionali predstavljaju veoma kompleksnu i izuzetno obimnu temu, u ovom radu detaljnije ćemo analizirati samo jednu veoma heterogenu grupu kondicionalnih rečenica koje smo u prethodnom dijelu označili kao kondicionalne rečenice sa neutralnim epistemičkim stavom. To su one rečenice u kojima se upotrebljavaju veznici *ako* ili *ukoliko*⁸ i u kojima govorno lice ne zna u kakvoj je relaciji sa stvarnošću radnja koju imenuje protazni predikat, odnosno koja je organizovana po sljedećem semantičkom principu: govorno lice ne zna da li postoji (da li je postojala, odnosno da li će postojati) radnja imenovana tim predikatom, pa njenim postojanjem uslovljava ostvarivanje onoga što je saopšteno apodozom. Na primjer:

- (7) *Ako on neće stići prije devet, nema potrebe da naručujemo za njega.*
- (8) *Ako ne dođe prije devet, večeraćemo bez njega.*
- (9) *Ako on u međuvremenu dođe, javite mi.*
- (10) *Ukoliko ona zna ruski, dajte joj da to pročita.*
- (11) *Ako virus napadne vaš organizam, imuni sistem će stvoriti antitijela koja će uništiti virus.*
- (12) *Ako je sada plavuša, ofarbala je kosu.*
- (13) *Ako želiš da znaš, nisam ga vidio.*

⁸ Veznik *ukoliko* rjeđe se javlja i smatra se osobenošću administrativnog stila. Treću mogućnost predstavlja veznik *li* koji ide samo uz oblike prezenta i futura drugog, npr. *Tražite li / Budete li tražili, naći ćete* (Adnan Čirgić et al. *Gramatika crnogorskoga jezika*, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica, 2010).

(14) *Njegov stil je kitnjast, ako je to pravi izraz.*

(15) *Ako je imao, on je davao.*

I letimičan pogled na ove rečenice govori da je očigledno da postoji više grupa kondicionala sa neutralnim epistemičkim stavom u kojima se javljaju različiti glagolski oblici i u kojima su protaza i apodoza povezane na različite načine u smislu kognitivnih domena u kojima funkcionišu. Na primjer, protaze primjera (7) i (8) se odnose na budućnost, ali primjer (8) predstavlja mnogo češću kondicionalnu konstrukciju sa budućom referencom. Očigledno je da se protaze ove dvije rečenice ne mogu interpretirati na isti način. Isto važi i za njihove apodoze, jer se u prvoj apodozom iznosi zaključak a u drugoj predviđanje. One se ipak smještaju u istu grupu kondicionalnih rečenica koja se u gramatikama označava terminom „realni” kondicional. Zatim, među navedenim primjerima možemo primijetiti i različitu upotrebu istog glagolskog oblika: u protazi primjera (8), (9) i (11) prezent ima buduću referencu, dok se u primjerima (10), (12), (13) i (14) odnosi na sadašnjost. Primjer (15) se razlikuje od svih ostalih po tome što se u obje klauze javlja perfekat u relativnoj upotrebi. U odjeljcima koji slijede analiziraćemo sintaksičke i semantičke osobenosti ove izrazito heterogene grupe rečenica.

2.1. Sintaksička analiza kondicionalnih rečenica sa neutralnim epistemičkim stavom

Kao što smo već spomenuli, glagolski oblici u klauzama kondicionalnih rečenica nezaobilazan su element njihove sintaksičke analize. Primjeri ovih rečenica navedeni u prethodnome dijelu navode nas da zapazimo dvije moguće upotrebe glagolskog vremena u ovim rečenicama. Naime, glagolsko vrijeme može da se odnosi ili na stvarno vrijeme situacije opisane u protazi (tj. može biti apsolutno upotrijebljeno), ili se ta dva vremena ne poklapaju (kada govorimo o relativnoj upotrebi). Ovu pojavu analizira i Suzanne Fleischman⁹ u svom radu o vremenskoj distanci kao jezičkoj metafori, i to u kontekstu pomjaranja od prostorne i vremenske blizine ka široj i apstraktnijoj pojmovnoj i kognitivnoj blizini (aktualnost/realnost) i od prostorne i vremenske distance ka široj i apstraktnijoj pojmovnoj i kognitivnoj distanci (neaktualnost/nerealnost). Vremenska distanca se tako u nizu jezi-

⁹ Suzanne Fleischman, Temporal distance: a basic linguistic metaphor, *Studies in Language*, 13(1), 1989, 1–50.

ka koristi da izrazi *modalnu distancu*, prije svega govornikovu procjenu statusa „sigurnosti/realnosti/aktualnosti” situacije o kojoj se govori. Do najizrazitije ekstenzije vremenske distance na modalnu dolazi u kondicionalnim rečenicama. Što je veća vjerovatnoća da će se događaj desiti, tj. što ga bliže realnosti govornik vidi, to će bliže „sada” tj. prezentu biti vremenski oblik glagola kojim se događaj opisuje. Pri tome važi da je stepen projektovane distance subjektivna stvar govornika. Ono što je karakteristično za upotrebu glagolskih vremena u svim ovim slučajevima jeste pojava *backshift-a*: vremensko značenje glagolskog oblika je pomjereno „unazad” u odnosu na vremenski period na koji se taj oblik odnosi (vremensku referencu glagolskog oblika) u konkretnoj rečenici.

Ukoliko se vratimo na prethodnu grupu navedenih primjera ((7) – (15)) zapazićemo da je tzv. pomjeranje vremena „unazad” od budućnosti ka sadašnjosti u protazi kondicionalne rečenice zastupljeno u primjerima (8), (9) i (11), kao i da ono predstavlja signal prediktivnog iskaza u apodozama, u kojima se javljaju futur prvi i imperativ. Radi jasnoće izlaganja, te ćemo primjere ovdje ponovo navesti:

(8) *Ako ne dođe prije devet, večeraćemo / mogli bismo da večeramo bez njega.*

(9) *Ako on u međuvremenu dođe / Ako bi on u međuvremenu došao, javite mi.*

(11) *Ako virus napadne vaš organizam, imuni sistem će stvoriti antitijela koja će uništiti virus.*

Ove se rečenice od ostalih iz iste grupe gramatički razlikuju po tome što je vremenska oznaka u njihovim protazama relativna i odnosi se na budućnost, kao i po tome što se njihovim apodozama saopštavaju predviđanja. U ovim se protazama često javlja prezent svršenog glagola koji označava nepravu sadašnjost, i koji ovdje ima vremensku referencu budućnosti, kada će se i zbiti događaj koji se ovom protazom postavlja kao uslov. Ta funkcija relativno upotrijebljenog prezenta je funkcija označavanja modalnosti uslovnih, još nerealizovanih radnji. Isto važi i za slučajeve u kojima se u protazi javi prezent nesvršenog glagola u relativnoj upotrebi, gdje se iz konteksta uvijek može zaključiti da se sadašnjost nesvršenog prezenta ne odnosi na vrijeme govorenja nego na vrijeme vršenja, a to je neko neodređeno vrijeme u budućnosti. Relativna sadašnjost nesvršenog vida u ovim protazama može biti i sjevremenska, npr:

(16) *Ako slijepac slijepca vodi, obadva će u jamu pasti.*

(narodna poslovice)

Predikat protaze koja saopštava uslov za ostvarenje sadržaja apodoze (koja se uvijek odnosi na vrijeme zamišljeno u budućnosti) može biti izražen i modalnim oblicima, futurom drugim, modalnim aoristom ili potencijalom (koji se ne smije istovremeno javiti i u apodozi):

(17) *Ako budete radili, nešto ćete i steći.*

(18) *Ako pustih živa ognja, gnjezdo ću ti popaliti.* (narodna pjesma)

Sintaksička karakteristika apodoza čije protaze odlikuje relativna upotreba glagolskog oblika jeste da se u njima upotrebljavaju vrijeme ili način koji imaju buduću referencu i oznaku prediktivne modalnosti: futur prvi, imperativ, potencijal (ali ne istovremeno i u protazi), modalni perfekt koji ima buduću referencu ili prezent sa budućom referencom.

Apsolutna upotreba gramatičkog vremena odlika je protaza u narednim primjerima kondicionalnih rečenica:

(19) *Ako ćeš već ići do nje, ne zaboravi da joj knjigu odneseš.*

(20) *Ako ćeš mi učiniti dobro, učini mi dok mi je potrebno.* (modalno obojeni futur)

(21) *Ako je izgubila dokumenta, imaće nepritika.*

(22) *Ako sam ga sreo, nisam ga prepoznao.*

(23) *Ako je on popio svo vino, otkud vino u frižideru?*

Ako se u protazi javi prezent on mora biti nesvršenog vida:

(24) *Ako nemate ništa protiv, volio bih da sjednem za Vaš sto.*

(25) *Ako ga ne voliš, zašto se stalno sa njim viđaš ?*

U apodozama ovih rečenica se upotrebljavaju ono vrijeme ili način koji bi se javili i da nema zavisne rečenice. Međutim, ono po čemu se primjeri (19) – (25) razlikuju od primjera (8), (9), (11) i (16) – (18) jeste drugačija vrsta veze između protaze i apodoze. Naime, za razliku od predviđanja nekog budućeg ishoda u svim primjerima kondicionala koje karakteriše relativna upotreba glagolskog vremena u protazi, u ovoj drugoj grupi rečenica zbivanje događaja izrečenog u protazi nije uslov sadržaja apodoze. To znači da sukcesivnost u vremenu na nivou događaja ili stanja stvari u realnom svijetu ne predstavlja dio njihove interpretacije. Na primjer, protaze nekih od ovih rečenica obično sadrže informaciju koju je govornik upravo dobio: taj sadržaj je ili neko već saopštio, ili on predstavlja implikaciju iz konteksta. S pozivom na tu realnost, odnosno koristeći tu informaciju kao pozadinu, govornik može da postavi adekvatno pitanje ((23) i (25)), da obavi prikladan govorni čin ((19) i (20)) ili donese odgovarajući zaključak ((21) i (22)). Ovim zapažanjem već smo zašli u semantiku kondicional-

nih rečenica sa neutralnim epistemičkim stavom, čime ćemo se baviti u narednom dijelu rada.

2.2. Semantička analiza kondicionalnih rečenica sa neutralnim epistemičkim stavom

Odnos između protaze i apodoze predstavlja veoma važan vid interpretacije kondicionalne rečenice. Kao što je već rečeno, nijedna od klauza kondicionalne rečenice ne predstavlja tvrdnju, mada protaza može sadržavati tvrdnju iz prethodnog konteksta (u rečenici *Ako je izgubila dokumenta, imaće neprilika* protaza ne sadrži govornikovu tvrdnju, iako govornik ovde možda ponavlja ono što je njegov sagovornik upravo rekao: *Izgubila je dokumenta*). Jedino što se kondicionalnom rečenicom tvrdi jeste postojanje veze između protaze i apodoze. U većini postojećih analiza se kaže da protaza kondicionalne konstrukcije izražava uslov od čijeg ispunjenja zavisi postojanje situacije koju opisuje apodoza. Ovo gledište je nekada ograničeno na nešto što se zove *teza o dovoljnosti uslova* (eng. *Sufficient Conditionality Thesis*), koja kaže da je sadržaj protaze dovoljan uslov za ostvarenje sadržaja apodoze. Zagovornici ove teze takođe smatraju da dovoljnost uslova može da važi na različitim nivoima jezičke interpretacije. U prototipičnom slučaju događaj ili stanje stvari u protazi predstavlja dovoljan uslov za ostvarenje događaja ili stanja stvari u apodozi. Ove relacije takođe mogu da važe i na nivou govornih činova, tako da sadržaj zavisne klauze uslovljava obavljanje govornog čina, a Eve Sweetser uvodi i nivo epistemičkih relacija, u okviru koga je znanje izraženo protazom dovoljan uslov za zaključak u apodozi. Sve ove, i još neke relacije, će biti analizirane u narednim odeljcima.

2.2.1. Sukcesivnost

Sukcesivnost opisanih situacija je prisutna u interpretaciji mnogih kondicionalnih rečenica, a čini se i da je obavezna u slučaju kondicionala čije apodoze iznose predviđanja. U tim slučajevima vremenski period iz protaze prethodi onom u apodozi. Uobičajeno je da rečenica

(26) *Ako popiješ tabletu, proći će ti glavobolja.*

znači da je neophodno najprije progutati tabletu pa će potom doći do prestanka glavobolje. Razlog za ovakvu interpretaciju je naše enciklopedijsko znanje, kao i to što slijed klauza ikonički predstavlja slijed događaja, ali

istovremeno postoje i površinski signali naročite gramatičke integracije u ovakvim kondicionalima. Možemo da primjetimo da značenje sukcesivnosti u kondicionalnim konstrukcijama potiče od njenih formalnih osobina, pošto se klauze jasno razlikuju po veznicima koji ih markiraju (*ako* uvodi protazu, dok ispred apodoze veznika nema), a postoji i standardan redosljed klauza u kome protaza prethodi apodozi. Takođe, kao što smo već pokazali, kondicionali koji iznose predviđanja pokazuju visok stepen integracije zahvaljujući obrascu glagolskih oblika koji su karakteristični samo za ovaj tip rečenica. Pošto ono što zavisi od validnosti uslova mora da uslijedi nakon onoga što predstavlja uslov, to se odražava kao sukcesivnost u vremenu.

2.2.2. Kausalnost

U gotovo svakom prikazu kondicionalnih rečenica se zapaža da zavisna klauza uglavnom izražava uzrok, a apodoza posljedicu tog uzroka, iako sama kauzalna interpretacija ne predstavlja dovoljan opis kondicionalnih rečenica. Tako dio interpretacije rečenice

(27) *Ako dodaš šlag, voćna salata će biti ukusnija.*

sačinjava propozicija da dodatak šlaga čini da voćna salata postane ukusnija, ali cjelokupna interpretacija takođe sadrži i pretpostavke o vremenskoj referenci, nefaktualnosti, dovoljnosti uslova, itd.

Eve Sweetser kauzalnu interpretaciju kondicionala dovodi u vezu sa kognitivnim domenima u okviru kojih kondicionali funkcionišu. Ona zapaža da se kauzalna interpretacija najčešće pominje u slučaju kada se protaza i apodoza odnose na događaje u realnom svijetu, koji su u njemu uzročno povezani. Postojanje veze između protaze i apodoze je ono što je zajedničko svim kondicionalnim rečenicama, mada ta veza ne mora da postoji samo između stanja stvari i događaja u domenu realnog svijeta, već i u drugim kognitivnim domenima. Međutim, kada se događaji u domenu realnog svijeta dovedu u odnos dovoljnosti uslova, onda je kausalnost najprirodnija interpretacija. To znači da ako je jedan događaj (npr. ispuštanje čaše) dovoljan uslov za drugi događaj (npr. razbijanje čaše), onda je najprirodnije rečenicu

(28) *Ako ispustiš čašu, razbiće se.*

protumačiti u tom smislu da će ispuštanje čaše dovesti do toga da se ona razbije. Uzročna interpretacija ovdje potiče od niza faktora: činjenice da

kondicionalna rečenica implicira vezu između klauza, da ta veza pripada sadržajnom domenu (na šta ukazuju i glagolski oblici), da se događaji koji se opisuju tumače sukcesivno, i da naše vanjezičko znanje dopušta interpretaciju po kojoj ispuštanje predmeta od stakla uzrokuje njihovo razbijanje. Tako interpretacija djelimično potiče i od našeg shvatanja o uzročnim relacijama, kao i od pragmatičkih faktora. Kondicionalne rečenice koje funkcionišu u okviru sadržajnog domena predstavljaju jedini slučaj gdje se kondicionalna konstrukcija koristi da bi se tvrdilo postojanje uzročno-posljedične veze između klauza. U interpretaciji kondicionala u drugim domenima kauzalnost ima drugačiju ulogu. Pritom svakako treba imati na umu da je kauzalnost u kondicionalnim konstrukcijama različita od one u uzročnim rečenicama sa uzročnim veznicima. Uzročni veznici uvode faktualne rečenice i tvrdnje, što nije slučaj sa kondicionalnim veznikom.

Kauzalnost sadržajnog domena se tipično nalazi u kondicionalima koji saopštavaju predviđanja. Razlog svakako leži u prirodi predviđanja, koje dozvoljava govorniku da izriče relativno sigurne sudove u pogledu budućnosti uzimajući u obzir svoje znanje o trenutnoj situaciji i tipičnih posljedica stanja stvari, ili, jednostavnije rečeno, tipičnih uzročno-posljedičnih odnosa. Stoga je predikcija neodvojiva od kauzalnosti u sadržajnom domenu.

2.2.3. Odnos znanje – zaključak (epistemičnost)

Kondicionalne rečenice koje karakteriše prisustvo ovog odnosa Eve Sweetser označava terminom *epistemički kondicional*, koji funkcioniše u epistemičkom, a ne sadržajnom domenu, i u okviru koga se povezuju epistemička stanja. Znanje izraženo protazom je dovoljan uslov za zaključak u apodozi. Odnos znanje – zaključak predstavlja najvažniju karakteristiku epistemičkih kondicionala. Sadržaj njihovih protaza se najčešće (iako to nije nužno) zasniva na kontekstu, a govornik ih koristi da bi došao do zaključaka koji iz njih proizilaze. Ovaj proces može postojati i na čisto mentalnom nivou, ali govornik isto tako može i da se odluči da saopšti sagovorniku implikacije do kojih je došao. Ukoliko je govorniku rečeno da su „oni” otišli u devet sati, on može da kaže

(29) *Ako su krenuli u devet, do sada su već stigli kući.*

Epistemički karakter veze između protaze i apodoze se ogleda i u mogućnosti da se ispred apodoze (tj. zaključka) ubaci fraza *to znači da*, kao u

(30) *Ako su krenuli u devet, to znači da su do sada već stigli kući.*

Opšta karakterizacija epistemičkih kondicionala dakle uključuje sljedeće kriterijume: glagolsko vrijeme je upotrijebljeno u apsolutnom smislu, priroda veze između protaze i apodoze je takva da znanje prethodi zaključku, što pruža i mogućnost ubacivanja fraze *to znači da* ispred apodoze.

2.2.4. Kondicionalni govorni činovi

Da zavisna klauza kondicionalne rečenice može da bude u vezi sa govornim činom prisutnim u apodozi, a ne sa njenim propozicionim sadržajem, zapazili su Van der Auwera¹⁰ i Eve Sweetser¹¹. Tako protaze narednih kondicionalnih rečenica garantuju uspješno obavljanje govornog čina u njihovim apodozama:

(31) *Ako želiš, mogu da ti pomognem da to prevedeš.*

(32) *Ako smijem da pitam, gdje si bio sinoć?*

Protaze ovih rečenica su u velikoj mjeri nezavisne u odnosu na sadržaj svojih apodoza, a propozicioni sadržaj rečenice kao cjeline ne sadrži značenja sukcesivnosti ili kauzalnosti između opisanih stanja stvari. Protaza i apodoza jesu na neki način povezane uzročnom vezom, ali na jednom posebnom nivou: stanje opisano u protazi uzrokuje ili omogućava govorni čin u apodozi. Međutim, prisutni govorni činovi su zaista i obavljeni, a ne samo predstavljeni uslovno. Čak i ako onaj kome je upućena rečenica (31) odgovori sa *Ne, nema potrebe*, ovo će se protumačiti kao neprihvatanje ponude a ne kao odbacivanje uslova od koga govorni čin navodno zavisi. Takođe je moguće da sagovornik odbaci uslov, a ipak odreaguje pozitivno na govorni čin. Tako u slučaju primjera (32) odgovor može da glasi *Mislím da nemaš pravo da pitaš, ali ću ti odgovoriti – izašao sam sa Bojanom*.

Uloga protaze u ovakvim rečenicama se sastoji u tome da se sagovorniku ponudi moguća opcija u reakciji na govorni čin, da bi iskaz zvučao učtivije ili prikladnije. U stvari, protaze mnogih kondicionalnih govornih činova su prije svega izrazi učtivosti, a mnogi od ovih „učtivih uslova” predstavljaju gotove formule, a ne spontano sastavljene izraze, što i jeste

¹⁰ Johann Van der Auwera, Speech-acts and conditionals, u: Traugott et al. (eds.) *On Conditionals*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

¹¹ Eve Sweetser, *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*, Cambridge Studies in Linguistics, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

odlika učtivih izraza (kao u već navođenom primjeru (24) *Ako nemate ništa protiv, volio bih da sjednem za Vaš sto.*) Kondicionalni govorni činovi, za razliku od ostalih kondicionalnih konstrukcija koje su do sada pominjane, predstavljaju prilično ograničenu klasu koju uglavnom čine formulaični ili idiomatski izrazi. Njihove zavisne klauze su stilistička sredstva koja obezbjeđuju prikladnost onoga što sadrži glavna klauza, i često, mada ne uvijek¹², obezbjeđuju učtivost. Pretpostavke koje su uslovno saopštene nisu pretpostavke o činjenicama i stanjima stvari, već pretpostavke o optimalnoj komunikaciji i uspješnoj društvenoj interakciji – između konkretnih sagovornika ili u društvu u cjelini.

2.3. Kontekst i epistemička distanca u protazama kondicionala sa neutralnim epistemičkim stavom

Ranije smo već spomenuli da protaze nekih kondicionalnih rečenica mogu da budu naročito vezane za kontekst. Primjeri, koje smo već navodili, uključivali bi sljedeće rečenice:

- (7) *Ako on neće stići prije devet, nema potrebe da naručujemo za njega.*
- (12) *Ako je sada plavuša, ofarbala je kosu.*
- (19) *Ako ćeš već ići do nje, ne zaboravi da joj knjigu odneseš.*
- (21) *Ako je izgubila dokumenta, imaće nepritika.*
- (22) *Ako sam ga sreo, nisam ga prepoznao.*
- (23) *Ako je on popio svo vino, otkud sad vino u frižideru?*
- (25) *Ako ga ne voliš, zašto se stalno sa njim viđaš?*

Protaze ovakvih kondicionalnih rečenica se mogu objasniti ukoliko se prihvati stanovište po kom kontekst predstavlja dinamičku kognitivnu strukturu koja se stvara za potrebe komunikacije. Ovakvo shvatanje konteksta omogućava da se mnoge protaze protumače kao vezane za kontekst (eng. *contextually bound*), a da se ta vezanost ne shvati usko u smislu citata iz prethodnog diskursa. Takve protaze sadrže kontekstom motivisane pretpostavke koje se saopštavaju da bi poslužile kao osnova diskursu koji slijedi – a naročito apodozi kondicionalne rečenice. Pri tom nije neophodno da neko od učesnika u komunikaciji saopšti sadržaj protaze u dijelu konteksta

¹² Protaze kondicionalnih govornih činova mogu da budu vezane i za kontekst interakcije, a u tom slučaju to nisu formulaični izrazi učtivosti. Takvim slučajevima detaljnije se bavimo u odjeljku 2.3.

koji joj neposredno prethodi, već samo da taj sadržaj proizilazi iz svega što je prethodno rečeno. U stvari, pretpostavka može biti i nezavisna od jezičkog konteksta, može pripadati znanju koje sagovornici već posjeduju, ili čak predstavljati činjenicu koja pripada njihovom okruženju.

Akatsuka¹³ naglašava da ovakve protaze, čak iako su zaista saopštene u prethodnom dijelu konteksta, ne moraju da predstavljaju dio znanja govornika, zato što sâm izricanje istinite tvrdnje ne znači da je onaj kome je saopštena prihvaćena kao sopstveno uvjerenje. Epistemički status ovakve pretpostavke ona stoga označava terminom *informacija*. Dakle, pretpostavke koje izražavaju protaze ovih kondicionala govornik ne saopštava kao činjenice koje su mu poznate, a glavni marker neasertivnosti je kondicionalni veznik. Razlozi za ovu distancu mogu biti evidencijalne prirode (do informacije se može doći samo indirektnim putem), ili sadržaj protaze može predstavljati kontekstualnu implikaciju, pa, iako tom slučaju distanciranje nije striktno evidencijalno, ipak je epistemičke prirode. Stoga smatramo da terminom *epistemička distanca* možemo da označimo sve ovakve slučajeve neasertivnosti.

Protaze neprediktivnih kondicionala mogu da signaliziraju različite stepene epistemičke distance između govornika i njenog sadržaja. U tipičnom slučaju govornik se uzdržava da saopšti protazu kao izraz svog uvjerenja zato što je do njenog sadržaja došao indirektnim putem, kao u maloprije navedenim primjerima. U tim slučajevima ispoljavanja epistemičke distance govornik ne predstavlja sadržaj protaze kao sopstveno uvjerenje, ali nije ni sklon da ga dovede u pitanje. Intresantan je primjer (22) koji je reakcija na tvrdnju sagovornika da je govornik bio u prilici da se sretne sa nekim trećim licem. Govornik nije svjestan susreta, pa je doveden u situaciju da mora da uskladi dvije protivrječne pretpostavke: sagovornikovu (susret se desio) i svoju (susret se nije desio). Pošto ne želi da iskaže nepovjerenje prema sagovorniku, on dolazi do jedinog mogućeg objašnjenja.

Protazom kondicionala govornik može i da negira istinitost sagovornikovih riječi. To je slučaj u tzv. indikativnom kontrafaktualu:

(33) *Ako si ti ljepotica, ja sam Rambo.*

U ovom slučaju, za razliku od prethodnog, govornik ne pokušava da pronađe kompromisno rješenje i da uskladi svoje i sagovornikovo uvjerenje. Sadržaj protaze uvodi kondicionalnim veznikom da bi izrazio epistemičku di-

¹³ Noriko Akatsuka, Conditionals are discourse-bound, u: Traugott et al. (eds.) *On Conditionals*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

stancu, a potpuno odbacivanje istinitosti pretpostavke u protazi proizilazi iz dodatnog distanciranja od nje izvođenjem nemogućeg zaključka u apodozi.

3. Zaključak

Na osnovu sprovedene analize možemo da zaključimo da kondicionalna rečenica sa neutralnim epistemičkim stavom u crnogorskom jeziku mora da zadovolji sljedeće uslove:

- uvode je veznici *ako* / *ukoliko* ili rečca *li* u položaju iza predikata
- govornik ne zna u kakvoj je relaciji sa stvarnošću radnja (stanje ili događaj) koju izriče predikat protaze, ili je sa njom upoznat na indirektan način u vidu novostečene informacije
- potencijal ne smije biti upotrijebljen istovremeno u obje klauze kondicionalne rečenice.

Uloga veznika *ako* se sastoji u tome da signalizira poseban status pretpostavke koju uvodi: njegovom upotrebom govornik signalizira da ne može da tvrdi ono što iznosi u protazi (pa samim tim ni ono što saopštava u apodozi) što daje za pravo našim gramatičarima da ove rečenice smatraju modalnim, odnosno nefaktivnim.

Sljedeći važan kriterijum za podjelu kondicionalnih rečenica ovoga tipa predstavlja upotreba glagolskog vremena u protazi kondicionalne rečenice. Ključnu ulogu ovdje ima odnos između gramatičkog vremena i vremenske reference glagolskog oblika u protazi kondicionala, koje može biti upotrijebljeno u apsolutnom (onda kada se gramatičko vrijeme odnosi na stvarno vrijeme događaja opisanog u protazi) ili relativnom smislu (onda kada to nije slučaj).

Prezent u protazi kondicionalne rečenice relativno je upotrijebljen i uvijek ima buduću referencu onda kada se apodozom izriče predviđanje a to je onda kada klauze kondicionalne rečenice povezuju događaje ili stanja stvari u sadržajnom kognitivnom domenu. To je najčešće prezent svršenih glagola koji se odnosi na budućnost, mada nije isključena ni pojava nesvršenog glagola, ali opet sa jasnom budućom referencom. Kao što su primjeri pokazali, na budućnost može da se odnosi i modalni aorist. U protazi ovakve kondicionalne rečenice prezent sa budućom referencom se u velikom broju slučajeva može zamijeniti futurom drugim, koji pripada kategoriji glagolskog načina. Još jednu mogućnost predstavlja potencijal, koji je uvijek signal smanjene vjerovatnoće ostvarenja sadržaja protaze. Pri tom se potencijal ne može javiti istovremeno i u apodozi, jer u tom slučaju kondi-

cionalna rečenica dobija hipotetičan karakter, čime postaje ekvivalentna potencijalnoj kondicionalnoj rečenici koju uvodi veznik *kad*.

Ukoliko se uslov za ostvarenje sadržaja apodoze smjesti u budućnost, onda i ono što se saopštava apodozom mora da pripada budućnosti. Suštinu kondicionalnih rečenica u kojima je glagolsko vrijeme u protazi u relativnoj upotrebi i predstavlja *prognoziranje ishoda*, što znači da se u njihovoj apodozi mora javiti glagolski oblik kojim se izražava budućnost. Stoga se tu najčešće srijeće futur prvi, ali dolaze u obzir i neki drugi glagolski oblici koji mogu da imaju buduće značenje: već spominjani budući prezent, ali u nekim slučajevima i perfekat sa budućom referencom (tzv. modalni perfekat); od oblika koji pripadaju kategoriji glagolskog načina može da se javi imperativ (koji se uvijek odnosi na budućnost), a može da se upotrijebi i potencijal (opet pod uslovom da već nije upotrijebljen u protazi). Bilo koji od ovih oblika da se javi, iskaz je uvijek u suštini budući. Ono što odlikuje sve ove rečenice jeste da vremenski period iz protaze prethodi onom u apodozi. Sukcesivnost u vremenu postoji između događaja ili stanja stvari u realnom svijetu. Oni su takođe povezani i uzročno-posljedičnom vezom: ostvarenje događaja ili situacije u protazi uzrokuje ili omogućava ostvarenje situacije u apodozi.

Posebnu grupu kondicionalnih rečenica odlikuje upotreba glagolskog vremena u svojoj primarnoj funkciji, što znači da su vremensko značenje glagolskog oblika i njegova vremenska referenca u kondicionalnoj rečenici identični. Ove kondicionalne rečenice mogu da imaju referencu na sadašnjost, prošlost ili budućnost. Kada je u protazi referenca na sadašnje vrijeme upotrebljava se prezent, ali samo od nesvršenih glagola, jer samo on može da označi „pravu” sadašnjost. Referencu na prošlost ostvaruje perfekat glagola, bilo svršenog bilo nesvršenog vida. Ukoliko se ima u vidu značenje budućnosti, govornik može da upotrijebi samo futur prvi odgovarajućeg glagola, opet bilo kog vida. Futur prvi je, međutim, često modalno obojen, pa njegovom upotrebom u protazi govornik može da izrazi niz modalnih značenja, a da pritom protaza nema buduću, već sadašnju referencu (kao u primjeru (20)). Upotrebom potencijala može da se iskaže i učtivost. U apodozi ove vrste kondicionalnih rečenica se javlja ono glagolsko vrijeme ili način koje odgovara njenom smislu.

Ovu drugu vrstu kondicionalnih rečenica naročito odlikuju specifične veze između protaze i apodoze. Sukcesivnost u vremenu na nivou događaja ili stanja stvari u realnom svijetu ne predstavlja dio njihove interpretacije. Sadržaj protaze takve rečenice može da, recimo, predstavlja informaciju koju je govornik upravo dobio: taj sadržaj je ili neko već saopštio, ili on

predstavlja implikaciju iz konteksta. S pozivom na tu realnost, odnosno koristeći tu informaciju kao pozadinu, govornik može da obavi prikladan govorni čin. U svakom slučaju protaza je ovdje u vezi sa govornim činom prisutnim u apodozi, a ne sa njenim propozicionim sadržajem. Pritom važi da stanje stvari opisano u protazi uzrokuje ili omogućava govorni čin u apodozi. Ipak, sadržaj protaze ne mora uvijek biti zasnovan na kontekstu: postoje i takve protazno-apodozne kombinacije u kojima je protaza prije svega izraz učtivosti koji obezbjeđuje uspješno obavljanje govornog čina u apodozi. Kognitivni domen u kom funkcioniše ova vrsta kondicionalnih rečenica jeste *pragmatički domen*, domen govornih činova.

Sa druge strane, protaza čiji se sadržaj zasniva na kontekstu ne obezbjeđuje samo prikladnost govornom činu apodoze. Ako, na primjer, u toku komunikacije govornik sazna određenu informaciju, s pozivom na to „znanje” (kao i na iskustvo koje ima) on može da dođe do zaključka u apodozi. Do takvog je „znanja” došao posrednim putem (tj. nije mu direktno poznato) pa ga zato i saopštava u vidu pretpostavke čiju neasertivnost signalizuje veznik *ako*. Svakako da pretpostavke od kojih se polazi u zaključivanju mogu da predstavljaju referentan okvir za donošenje zaključka i onda kada nisu vezane za kontekst. Ono što je bitno jeste da u svim ovim slučajevima sadržaj protaze omogućava donošenje zaključka u apodozi. Grupi kondicionalnih rečenica kojoj pripadaju ovi primjeri, a koje odlikuje prisustvo odnosa znanje – zaključak, označili smo terminom *epistemički kondicional*.

Analiza je pokazala da je u semantici kondicionalnih rečenica u crnogorskom jeziku prisutna ekstenzija značenja od konkretnih relacija, kao što je kauzalnost u domenu realnog svijeta, ka apstraktnijim i „subjektivnijim” relacijama, kakve su logičke i pragmatičke. Ovo ukazuje na to da se kondicionalnost u sadržajnom domenu, tj. kauzalna prediktivna kondicionalnost, vjerovatno može posmatrati kao centralna odakle se, putem ekstenzije značenja, kondicionalnost proteže i u epistemički domen i domen govornih činova. Sadržajni domen, onako kako ga definiše Eve Sweetser, predstavlja izvorišni domen u okviru metafore u kojoj se um poredi sa tijelom (eng. *mind-as-body metaphor*). Kondicionalne rečenice tipično funkcionišu u ovom domenu. Iz svega ovoga proizilazi da sve one upotrebe kondicionalnih rečenica u kojima one funkcionišu u drugim domenima (epistemičkom i pragmatičkom) da izraze relacije u okviru procesa zaključivanja ili obavljanja govornih činova predstavljaju primjere *metaforične upotrebe*. Kao takve, one su ekstenzije jednog, da tako kažemo, „doslovnog” kondicionalnog značenja, i po definiciji se mogu smatrati manje centralnim (tj. perifer-

nim) slučajevima. Činjenica da su baš epistemički, a ne prediktivni kondicionali, predstavljali centralne primjere u ranijim analizama kondicionalnih rečenica koje su se bazirale na odnosu materijalne implikacije ne čudi kada se ima u vidu priroda epistemičkih kondicionala. Oni ikonički predstavljaju proces zaključivanja kojim, svakako, upravlja logika. U predviđanju događaja su uključeni drugi procesi, među kojima su najvažniji oni koji su povezani sa jednim iskustvenim znanjem, znanjem o uzročno-posljedičnim odnosima.

Nataša KOSTIĆ

CONDITIONAL SENTENCES IN MONTENEGRIN WITHIN THE FRAMEWORK OF COGNITIVE LINGUISTICS AND CONSTRUCTION GRAMMAR

Summary

The paper presents syntactic and semantic analysis of conditional sentences with neutral epistemic stance in Montenegrin using the model that embraces theoretical assumptions of Cognitive Linguistics, Construction Grammar and Relevance Theory. Conditional sentence is viewed as an example of a *construction* as defined in cognitive approaches to language, i.e. as conventional pattern of linguistic structure which is paired with features of interpretation. These features can be of syntactic, semantic and/or pragmatic nature. Analysis of a large number of Montenegrin conditional sentences reveals parameters of constructional meaning, such as verb forms, conjunctions, type of relation between clauses of conditional sentence, as well as ways in which they contribute to overall interpretation of the conditional sentence. The most important results of the analysis suggest that Montenegrin conditional sentences exhibit meaning extensions from concrete relations, such as causality in real world domain, towards more abstract relations, such as logical and pragmatic. This means that causal predictive conditionality should probably be viewed as a center from which semantic extension occurs to epistemic and speech act domains.

Key words: Montenegrin, conditional sentences, cognitive linguistics, construction, cognitive domain, epistemicity.

Draško DOŠLJAK
Filozofski fakultet Nikšić

OBLICI DVOJINE U TOPONIMIJI STARE CRNE GORE

Autor u radu analizira ostatke dvojine u toponimiji Crne Gore, sa posebnim osvrtom na onomastiku Stare Crne Gore. Iako starocrnogorska toponimija nije detaljno istražena, dostupni radovi i terenska istraživanja pokazuju čuvanje tragova dvojine u toponimiji posmatrane sredine. U istorijskom razvitku crnogorskog jezika, dvojina je kao gramatička kategorija potpuno iščezla, ali mnogi primjeri pokazuju da se na terenu crnogorskih govora preko toponima i čuva. To pokazuju primjeri tipa: Vrta, Poda, Kuta, Luke, Gluhce i dr. Dosadašnja istraživanja su pokazala da se ovi oblici čuvaju najbolje u toponimiji najprogresivnijih štokavskih govora.

Ključne riječi: Stara Crna Gora, toponimija, dvojina, istorija jezika.

Imena, kao posebni slojevi leksike, predstavljaju vrlo važno svjedočanstvo prošlosti različitih etničkih zajednica. Iz tog leksičkog blaga saznajemo podatke o socijalnom životu, ekonomskim odnosima, političkoj i kulturnoj istoriji, prirodnom ambijentu, vjеровanjima, mitološkoj i religijskoj svijesti, migracijama, etničkim i kulturnim dodirima i dr.

Imena predstavljaju i najdragocjeniji izvor građe za izučavanje jezika. Na osnovu njih možemo vršiti rekonstrukciju jezika, odnosno njegove prošlosti. Ona su, i to vrlo često, usamljena svjedočanstva o izumrlim jezicima, na kojima nemamo pisanih spomenika. Imena mjesta i geografski nazivi su veoma važni za istoriju jezika, jer toponimi čuvaju mnoge stare crte koje su iščezle iz jezika. Zato određene promjene iz istorije južnoslovenskih jezika teško možemo objasniti ako u pomoć ne prizovemo toponimiju.¹

¹ Vidi: Slavko Vukomanović, *Onomastika kao izvor za proučavanje istorije jezika*, Zbornik VI jugoslovenske onomastičke konferencije, SANU, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 7, Beograd, 1987, str. 553–554

I za proučavanje istorije crnogorskog jezika, toponimija predstavlja važan izvor. Zato su terenska istraživanja na prikupljanju onomastičke građe u Crnoj Gori, otpočeta 1963. godine, dragocjena. Pored njih, tu su i pojedini radovi (građa) u specijalizovanim časopisima, kao i posebne monografije koje tretiraju onomastiku na terenu Crne Gore.²

Na planu onomastičkih istraživanja u Crnoj Gori predstoji još dosta posla. Sređivanje kartoteka u Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti (oko 20 hiljada listića) i Srpskoj akademiji nauka i umjetnosti (oko 100 hiljada onomastičkih listića) i objavljivanje pomenute građe dalo bi mogućnost za iscrpnije analize ovoga materijala. Svakako, važno je istražiti i obraditi i preostale „toponimijske bjeline” na onomastičkoj karti Crne Gore. Time bismo dostigli i nivo dijalektoloških istraživanja kod nas, koja su, znamo, na vrlo zavidnom nivou. Gledajući cjelokupno štokavsko područje, crnogorski govori spadaju u nabolje proučene.

Predmet ovoga rada jeste analiza ostataka dvojine u toponimiji Stare Crne Gore, na osnovu dostupne onomastičke građe. Treba napomenuti da ovo područje tek treba onomastički obraditi, odnosno sprovesti detaljna terenska ispitivanja.

U svim slovenskim jezicima prvo se izmijenilo značenje dvojine pa su se tek kasnije počeli gubiti ili za nove službe upotrebljavati stari dvojin-ski nastavci. Zatim, u dvojnini imamo samo dvije osnovne kategorije: slobodnu dvojinu i dvojinu uz broj dva (ili vezanu).

U najranijim epohama praindoevropskog jezika nesumnjivo je bila u upotrebi samo slobodna dvojina koja je, vjerovatno, predstavljala neku vrstu jednine. Međutim, u posljednjim epohama njegovim razvija se i vezana dvojina, odnosno dvojina uz broj dva.³

U praslovenskom jeziku imamo ravnotežu ovih dvojin: svaka se od njih upotrebljava sa svojim određenim značenjem i u naročitim prilikama.

U većini slovenskih jezika slobodna se dvojina razvija tako da se njoj gubi značenje dvojine; te se u njima prenosi i na vezanu dvojinu, tako da se u njima dvojina kao sintaksička konstrukcija gubi (crnogorski, srpski, hrvatsku, bosanski, poljski, ruski, češki). Ima slovenskih jezika koji po slo-

² O dosadašnjim onomastičkim istraživanjima u Crnoj Gori vidi: Draško Došljak, *Onomastikon Crne Gore u ,Onomatološkim priložima’*, Riječ, nova serija, br. 1, Filozofski fakultet, Institut za jezik i književnost, Nikšić, 2009, str. 31–42

³ Aleksandar Belić navodi da od svih indoevropskih jezika imamo najbolje sačuvanu dvojinu u indijskom, zatim u grčkom. Nešto ostataka od dvojine ima i u germanskoj i roman-skoj grupi jezika, (v. Belić: *O dvojnini u slovenskim jezicima*, Beograd 1932/33)

bodnoj dvojini pripadaju onim slovenskim jezicima koji je gube (slovenački) ili uspijevaju da morfološki neke vrste vezane dvojine i time spasu bar dio vezane dvojine od propasti ili od uticaja slobodne dvojine.

Bez obzira što su i štokavski i čakavski i kajkavski dijalekat pošli od zajedničke osnove u razvitku duala, oni su se tokom vremena različito razvijali. S obzirom na to imamo i tri tipa: štokavski, čakavski i kajkavski. Osnova sva tri razvitka je sljedeća: oblici duala imenica dobili su značenje plurala. Na taj način, stari oblici duala i plurala dobijaju isto, i to pluralsko značenje.

Štokavski tip dvojine odlikuje se pobjedom nastavaka dvojine nad oblicima množine kako samim oblikom tako i unutrašnjim osobinama njihovim – jednačenjem izvjesnih padeža. Cijela se množina u razvitku svom od kraja XIV vijeka nalazi u štokavskom dijalektu pod neposrednim uticajem starih oblika dvojine. Štokavski tip ima, u okviru slovenskih jezika, originalan razvitak dvojinških nastavaka. Jedini je slučaj među slovenskim jezicima u štokavskom dijalektu da dvojnina, koja je izgubila svoje dvojnško značenje i dobila množinsko, postane u promjeni imenica tvoračka da svojim osobinama u samoj množini izvede toliko važne promjene da one daju štokavskoj deklinaciji poseban tip.⁴

Poznato nam je da je dvojnina kao gramatička kategorija iščezla u istorijskom razvitku crnogorskog jezika. Dakle, dvojninski nastavci, odnosno dvojninski oblici, vremenom su preuzeli funkciju množine. Ali, poznato je i to da se nešto tragova iščezle brojne kategorije, ali samo u nekim padežima, sačuvalo u toponimiji. I to, kada su u pitanju štokavski govori, ponajviše na terenu crnogorskih govora. Povod za ovaj rad su takve potvrde sa prostora Stare Crne Gore.

U Njegušima, u selu Dugi do, na sred sela se nalazi plodni do Vrta (Erdeljanović, 361). Imenica se ponaša kao pluralia tantum srednjeg roda sa sljedećom paradigmom: N, A, V – Vrta, G – Vrta, D, I, L – Vrtima. Toponim Vrta svakako treba izvoditi iz imenice muškog roda vrt u značenju bašta, gradina, njem. Garten, lekseme praslovenskog porijekla, zabilježene kako u staroslovenskom jeziku tako i u spomenicima crnogorskog jezika. Riječ je posvjedočena i u toponimiji, i u jednini i u množini, Vrti ili Vrtovi.

Iz ovoga se vidi da mi u današnjem obliku N, A, V – Vrta gledamo nekadašnji oblik N, A, V dvojine imenica muškog roda vrt. Ovakva naša uvjerenja podupire i konfiguracija terena. Imenovani potes podijeljen je

⁴ Vidi: Aleksandar Belić: *O dvojini u slovenskim jezicima*, SKA, Beograd, 1932, str. 91–133.

potočićem na dva dijela. Iza naziva se možda kriju i podjela imovine, odnosno imovinsko-pravni odnosi, i sl.⁵

U Njegušima je zabilježen i jedan potes pod imenom Poda, koji, takođe predstavlja oblik sačuvane dvojine. Toponim pod ovim nazivom je zabilježen i u Vasojevićima (na više mjesta), ali i toponim Pod, potes u selu Gornje Luge, opština Andrijevića.

U svojoj studiji *Toponimija durmitorskog sela Crne Gore*, mr Radojka Cicmil-Remetić analizirajući ispitivanu građu navodi da mikrotoponimiju ovoga kraja karakteriše jedna morfološka crta – vidljiva zastupljenost oblika dvojine, tipa: Poda, Vodena dola, Kusa rta, Vukodola, Vrta i sl.⁶

Navedene potvrde ostatka nekadašnje dvojine pokazuju nam da ovakvih toponima nema samo na terenu najprogresivnijih štokavskih govora,⁷ ali su se tu, svakako, najbolje sačuvali.

Literatura

- Aleksandar Belić: *O dvojini u slovenskim jezicima*, Beograd, 1932.
Radosav Bošković: *Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika*, Nikšić, 1990.
Radojka Cicmil-Remetić: *Toponimija durmitorskog sela Crne Gore*, Onomatološki prilozi, knj. 16, SANU, Beograd, 2003, str. 323–374.
Crnogorski govori (zbornik radova), rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju, CANU, Titograd, 1984.
Jovan Erdeljanović: *Stara Crna Gora*, Beograd, 1926.
Draško Došljak: *Onomastikon Crne Gore u „Onomatološkim prilogima“*, Riječ, nova serija, br. 1, Filozofski fakultet, Institut za jezik i književnost, Nikšić, 2009, str. 31–42.

⁵ R. Marojević navodi primjer toponima Kuta (selo u Župi Nikšićkoj) kao trag duala u slovenskoj toponimiji. On smatra da ovaj toponim čuva nekadašnji oblik nominativa duala imenice kut, te je njegovo značenje bilo „dva kuta, dva ugla“. Sa istorijskog gledišta, navodi on, toponim Kuta je duale tantum masculinum. U procesu nestajanja duala kao gramatičke kategorije i preplitanja nastavaka nekadašnjeg duala i nekadašnjeg plurala toponim Kuta je dobio deklinaciju koju imaju u množini imenice srednjeg roda. Tako je oblik masculinum-a duala Kuta postao oblik neutrum-a plurala. (v. Marojević: *Postanak toponima Kuta*, OP, knj. II, 1981, 154).

⁶ O ovome opširnije: Radojka Cicmil-Remetić: *Toponimija durmitorskog sela Crne Gore*, Onomatološki prilozi, knj. 16, Beograd, 2003, str. 323–374.

⁷ Po svom postanku toponimi Rudeža i Rubeža (u Župi Nikšićkoj) sigurni su tragovi duala u našoj toponimiji. Nekadašnje oblike masculinum-a duala novo jezičko osjećanje interpretira kao oblike neutrum-a plurala. (v. Marojević: *Postanak toponima Rudeža i Rubeža*, Onomatološki prilozi, knj. III, Beograd, 1982, str. 153).

- Petar Đorđić: *Staroslovenski jezik*, Novi Sad, 1975.
- Slavko Vukomanović: *Onomastika kao izvor za proučavanje istorije jezika*, Zbornik VI jugoslovenske onomastičke konferencije, SANU, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 7, Beograd, 1987, str. 551–568.
- Radmilo Marojević: *Staroslovenske studije*, Beograd – Kragujevac 2000.
- Radmilo Marojević: *Postanak toponima Kuta*, Onomatološki prilozi, knj. II, Beograd, 1981.
- Radmilo Marojević: *Postanak toponima Rudeža i Rubeža*, Onomatološki prilozi, knj. III, Beograd, 1982.
- Slobodan Remetić: *Nad ostacima dvojine u onomastici istočne Bosne*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu, br. 2–3, 32–38, Niš 1991–1992.
- Vanja Stanišić: *Uvod u indoevropsku filologiju*, Beograd, 2000.

Draško DOŠLJAK

FORMS OF DUALITY IN TOPONYMY IN OLD MONTENEGRO

Summary

The paper deals with the remains of duality in the toponymy of Montenegro, with a special emphasis on the onomastics of Old Montenegro. Although the old Montenegrin toponymy has not been explored in detail, the available work and field studies have showed preservation of traces of duality in the toponymy of the observed environment. Duality, as a grammatical category has completely disappeared during the historical development of the Montenegrin language, but there are many examples showing it has been preserved by means of toponyms in the Montenegrin language. That has been shown by the following examples: Vrta, Poda, Kuta, Luke, Gluhce et al. Previous studies have shown that these forms are kept in the best way in the most progressive stokavian speech.

Key words: Old Montenegro, toponymy, duality, the history of language.

Кристина ДРАГОВИЋ
Филозофски факултет Нови Сад

О МЕЂУСОБНОМ ОДНОСУ ГРАМАТИЧНОСТИ, МАРКИРАНОСТИ И ОПТИМАЛНОСТИ НА ПРИМЕРИМА ЗАМЕНИЦА НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА

У овом раду ће бити приказана правила која допуштају или спречавају одређене „потезе” у писменом и усменом изражавању. Ти тзв. „потези” заправо се односе на померање одређених конституената у оквиру шире језичке конструкције (тј. на преметање речи унутар фраза и/или реченица и на премештање фраза унутар веће фразе или реченице).

Значи, пре свега се ради о редоследу конституената унутар шире синтаксичке конструкције, тј. о могућностима њиховог померања (→ енг. *scrambling*). У раду ће се примењивати методе трансформације и супституције, а представљена правила ће бити рангирана на примерима заменица немачког језика. Делује да су ограничења која су у раду представљена универзална, али је правила потребно посебно рангирати за сваки појединачни језик.

Кључне речи: синтакса, оптималност, конституент, маркираност, граматичност, ограничење.

У оквиру генеративне граматике синтакса оптималитета се бави ограничењима у језику. Посматрају се реченице, тзв. „кандидати”, при чему се скуп кандидата дефинише као код Ноама Чомског, а означава се са „К”. (→ Два кандидата припадају истом скупу кандидата, уколико су истоветно нумерисани, тј. ако садрже исти лексички материјал.)

Кандидати тога скупа се „такмиче” и бивају рангирани по својој граматичности. Узимајући у обзир сва могућа ограничења, оптимални, тј. најбољи кандидат (= K_1) „осваја” прво место (лат. *optimus* = најбољи).

Сматра се да у сваком језику делују „силе” супротног смера:

а) силе, које се у литератури на енглеском језику називају *markedness constraints*, што би се могло превести *ограничењима или силама маркираности*. Оне доводе до померања у оквиру реченице, а самим тим и до маркираности те реченице. У ову категорију спадају следеће силе, тј. ограничења:

- PRON-CRIT и
- EPP

б) силе, које се у литератури на енглеском језику називају *faithfulness constraints*, што би се могло превести *ограничењима или силама верности*. Оне настоје да спрече одређено померање у оквиру реченице, тј. „желе” да реченица остане немаркирана. У ову категорију спадају следеће силе, тј. ограничења:

- STAY
- PAR-M(OVE)

У случајевима када горе наведена ограничења, тј. силе верности (STAY и PAR-M(OVE)) нису у могућности да спрече одређено померање, тј. одређени „потез” у реченици, онда делују тако што теже да ублаже, тј. минимализују ефекат померања, а које изазивају ограничења, тј. силе маркираности (PRON-CRIT и EPP).

Важе следећа правила:

- Правило за PRON-CRIT:

Слабе заменице морају бити у оквиру главе π површинске структуре.

- Правило за EPP:

Субјекат (NOM NP) мора бити у тачно одређеној позицији (\rightarrow SpecT-позицији) у оквиру површинске структуре.

- Правило за STAY:

STAY каже да не сме доћи ни до каквих померања на површинском нивоу, тј. у оквирима површинске структуре. Значи, STAY жели да спречи померање, тј. да спречи тзв. „потез”.

- Правило за PAR-MOVE:

(Односи се на тзв. паралено померање, тј. на паралени „потез”.)

Ефекат померања као синтаксичке операције треба да буде минималан.

Уколико је аргумент α к-надређен у односу на аргумент β на нивоу L_n , онда је аргумент α к-надређен у односу на аргумент β и на нивоу L_{n+1} .

Ограничења, тј. силе маркираности и ограничења, тј. силе верности утичу на реченицу у супротном смеру; тј. прве „желе“ да до померања дође, а друге „настоје“ да га спрече. Значи, реч је о силама супротног смера.

Наведена правила, која се заправо односе на ограничења која попут сила директно утичу на синтаксичку структуру одређене реченице, потребно је рангирати по својој јачини.

Ову врсту рангирања је потребно посебно извршити за сваки природни људски језик, тј. јачина којом одређено правило утиче на реченицу се од језика до језика разликује.

У немачком језику важи да PRON-CRIT доминира STAY, EPP и PAR-MOVE, при чему су STAY и EPP истог ранга и доминирају PAR-MOVE.

PRON-CRIT » EPP , STAY » PAR-MOVE

Табела¹ T₁: прономинална померања директног и индиректног објекта

Кандидати:	PRON-CRIT	STAY	PAR-M
→ K ₁ : es ₁ ihm ₂ der Fritz t ₁ t ₂ ...		**	**
* K ₂ : ihm ₂ es ₁ der Fritz t ₁ t ₂ ...		**	***!
* K ₃ : es ₁ der Fritz t ₁ ihm ₂ ...	*!	*	*
* K ₄ : ihm ₂ der Fritz es ₁ t ₂ ...	*!	*	**
* K ₅ : der Fritz es ₁ ihm ₂ ...	*!*		

K₁ → најбољи тј. оптимални кандидат

→ У овом случају је највише рангирано правило, PRON-CRIT, испоштовано: „es“ и „ihm“ су померени тако да се налазе у области π. (Код неоптималних кандидата K₃, K₄ и K₅, PRON-CRIT није испоштовано, јер су једна или чак две заменице

¹ Табела T₁ је преузета из рада Г. Милера (1999: 13)

остављене „in situ“, тј. на месту на којем се налазе и у дубинској структури.)

→ Правило STAY је два пута повређено, јер по том правилу померања у површинској структури нису дозвољена, а заменице „es“ и „ihm“ су ипак померене.

→ Правило PAR-MOVE је такође два пута прекршено, јер би именица „Fritz“ заправо требало да буде к-надређена у односу на заменице „es“ и „ihm“. (Субјекат „Fritz“ је у дубинској структури к-надређен у односу на заменице „es“ (=DO) и „ihm“ (=IO), а оне су к-надређене у односу на субјекат (=„Fritz“) у површинској структури.)

Правило PAR-MOVE сме да се повреди, с тим што повреда мора остати минимална (што је случај са кандидатом K_1 , али не и K_2). Код кандидата K_1 је редослед директног и индиректног објекта исти као и у дубинској структури. Код кандидата K_2 редослед директног и индиректног објекта не одговара редоследу у дубинској структури.

$K_2 \rightarrow$

→ У овом случају је највише рангирано правило, PRONCRIT, испоштовано: „es“ и „ihm“ су померени тако да се налазе у области π .

→ Правило STAY је два пута повређено, јер по том правилу померања у површинској структури нису дозвољена, а заменице „es“ и „ihm“ су ипак померене.

→ Правило PAR-MOVE је три пута прекршено, јер би именица „Fritz“ заправо требало да буде к-надређена у односу на заменице „es“ и „ihm“, а заменица „es“ би требало да буде к-надређена у односу на заменицу „ihm“, а све то у овом примеру није случај.

$K_3 \rightarrow$

→ У овом случају је највише рангирано правило, PRONCRIT, једном повређено: само је заменица „es“ померена у област π .

→ Правило STAY је једном прекршено, јер по том правилу померања у површинској структури нису дозвољена, а заменица „es“ је ипак померена.

→ Правило PAR-MOVE је такође једном прекршено, јер би именица „Fritz“ заправо требало да буде к-надређена у односу на заменицу „es“, а то код K₃ није случај.

K₄ →

→ У овом случају је највише рангирано правило, PRON-CRIT, једном повређено: само је заменица „ihm“ померена у област π.

→ Правило STAY је једном прекршено, јер по том правилу померања у површинској структури нису дозвољена, а заменица „ihm“ је ипак померена.

→ Правило PAR-MOVE је два пута прекршено, јер би именица „Fritz“ и заменица „es“ заправо требало да буду к-надређене у односу на заменицу „ihm“.

K₅ →

→ У овом случају је највише рангирано правило, PRON-CRIT, два пута повређено: ни заменица „es“, а ни заменица „ihm“ нису померене у област π.

→ Правило STAY није прекршено, јер није дошло ни до каквих померања у површинској структури.

→ Правило PAR-MOVE је такође испоштовано, јер је к-надређеност у површинској структури остала идентична као и к-надређеност у дубинској структури.

Табела² T₂: прономинална померања субјекта (SUBJ), као и директног (DO) и индиректног објекта (IO)

Кандидати:	PRON-CRIT	STAY	PAR-M
→ K ₁ : sie ₁ es ₂ ihm ₃ ... t ₁ t ₂ t ₃		***	
* K ₂ : sie ₁ es ₂ ... t ₁ t ₂ ihm ₃	*!	**	
* K ₃ : sie ₁ ihm ₃ ... t ₁ es ₂ t ₃	*!	**	*
* K ₄ : sie ₁ ihm ₃ es ₂ ... t ₁ t ₂ t ₃		***	*!
* K ₅ : es ₂ sie ₁ ihm ₃ ... t ₁ t ₂ t ₃		***	*!

² Табела T₂ је преузета из рада Г. Милера (1999: 13)

* K ₆ : es ₂ ihm ₃ sie ₁ ... t ₁ t ₂ t ₃		***	*!*
* K ₇ : ihm ₃ sie ₁ es ₂ ... t ₁ t ₂ t ₃		***	*!*
* K ₈ : ihm ₃ es ₂ sie ₁ ... t ₁ t ₂ t ₃		***	*!***
* K ₉ : ... sie ₁ es ₂ ihm ₃	*!***		

K₁ → најбољи тј. оптимални кандидат

→ У овом случају је највише рангирано правило, PRON-CRIT, испоштовано: заменице „sie“, „es“ и „ihm“ су померене тако да се налазе у области π.

→ Правило STAY је три пута повређено, јер по том правилу померања у површинској структури нису дозвољена, а заменице „sie“, „es“ и „ihm“ су ипак померене.

→ Правило PAR-MOVE је такође испоштовано, јер је к-надређеност остала идентична као и к-надређеност у дубинској структури.

K₂ →

→ У овом случају је највише рангирано правило, PRON-CRIT, једном повређено: заменица „ihm“ није померена у област π.

→ Правило STAY је два пута повређено, јер по том правилу померања у површинској структури нису дозвољена, а заменице „sie“ и „es“ су ипак померене.

→ Правило PAR-MOVE је испоштовано, јер је к-надређеност остала идентична као и к-надређеност у дубинској структури.

K₃ →

→ У овом случају је највише рангирано правило, PRON-CRIT, једном повређено: заменица „es“ није померена у област π.

→ Правило STAY је два пута повређено, јер по том правилу померања у површинској структури нису дозвољена, а заменице „sie“ и „ihm“ су ипак померене.

→ Правило PAR-MOVE је једном повређено, јер би „es“ заправо требало да буде к-надређено над „ihm“.

К₄ →

→ У овом случају је највише рангирано правило, PRON-CRIT, испоштовано: заменице „sie“, „es“ и „ihm“ су померене тако да се налазе у области π.

→ Правило STAY је чак три пута повређено, јер по том правилу померања у површинској структури нису дозвољена, а све три заменице („sie“, „es“ и „ihm“) су ипак померене.

→ Правило PAR-MOVE је једном повређено, јер би „es“ заправо требало да буде к-надређено над „ihm“.

К₅ →

→ У овом случају је највише рангирано правило, PRON-CRIT, испоштовано: заменице „sie“, „es“ и „ihm“ су померене тако да се налазе у области π.

→ Правило STAY је чак три пута повређено, јер по том правилу померања у површинској структури нису дозвољена, а све три заменице („sie“, „es“ и „ihm“) су ипак померене.

→ Правило PAR-MOVE је једном повређено, јер би „sie“ заправо требало да буде к-надређено над „es“.

К₆ →

→ У овом случају је највише рангирано правило, PRON-CRIT, испоштовано: заменице „sie“, „es“ и „ihm“ су померене тако да се налазе у области π.

→ Правило STAY је чак три пута повређено, јер по том правилу померања у површинској структури нису дозвољена, а све три заменице („sie“, „es“ и „ihm“) су ипак померене.

→ Правило PAR-MOVE је два пута повређено, јер би „sie“ заправо требало да буде к-надређено над „es“ и над „ihm“.

К₇ →

→ У овом случају је највише рангирано правило, PRON-CRIT, испоштовано: заменице „sie“, „es“ и „ihm“ су померене тако да се налазе у области π.

→ Правило STAY је чак три пута повређено, јер по том правилу померања у површинској структури нису дозвољена, а све три заменице („sie“, „es“ и „ihm“) су ипак померене.

→ Правило PAR-MOVE је два пута повређено, јер би заменице „sie“ и „es“ заправо требало да буду к-надређене над „ihm“.

К₈ →

→ У овом случају је највише рангирано правило, PRON-CRIT, испоштовано: заменице „sie“, „es“ и „ihm“ су померене тако да се налазе у области π.

→ Правило STAY је чак три пута повређено, јер по том правилу померања у површинској структури нису дозвољена, а све три заменице („sie“, „es“ и „ihm“) су ипак померене.

→ Правило PAR-MOVE је чак три пута прекршено, јер би заменице „sie“ и „es“ заправо требало да буду к-надређене над „ihm“, а такође би заменица „sie“ требало да буде к-надређена над „es“.

К₉ →

→ У овом случају је највише рангирано правило, PRON-CRIT, чак три пута прекршено: заменице „sie“, „es“ и „ihm“ нису померене тако да се налазе у области π.

→ Правило STAY није прекршено, јер није дошло ни до каквих померања у површинској структури.

→ Правило PAR-MOVE је испоштовано, јер је к-надређеност остала идентична као и к-надређеност у дубинској структури.

Табела³ Т₃: прономинална померања директног и индиректног објекта са ЕРР-ефектима

Кандидати:	PRON-CRIT	EPP	STAY	PAR-M
→ К ₁ : es ₁ ihm ₂ der Fritz ₃ t ₁ t ₂ ...		*	**	**
→ К ₆ : der Fritz ₃ es ₁ ihm ₂ ... t ₃ t ₁ t ₂			***	
* К ₇ : der Fritz ₃ ihm ₂ es ₁ t ₃ t ₁ t ₂ ...			***	*!

³ Табела Т₃ је преузета из рада Г. Милера (1999: 14)

К₁ → најбољи тј. оптимални кандидат

→ Највише рангирано правило, PRON-CRIT, је испоштовано: слабе заменице се налазе у области π.

→ Правило EPP је једном прекршено, јер се субјекат не налази у SpecT-позицији у површинској структури.

→ Правило STAY је два пута повређено, јер по том правилу померања у површинској структури нису дозвољена, а заменице „es“ и „ihm“ су ипак померене.

→ Правило PAR-MOVE је такође два пута прекршено, јер би именица „Fritz“ заправо требало да буде к-надређена у односу на заменице „es“ и „ihm“, као што је то случај у дубинској структури.

К₆ → такође најбољи кандидат

→ Највише рангирано правило, PRON-CRIT, је испоштовано: слабе заменице се налазе у области π.

→ Правило EPP је испоштовано, јер се NOM NP, тј. субјекат, налази у SpecT-позицији у површинској структури.

→ Правило STAY је чак три пута повређено, јер по том правилу померања у површинској структури нису дозвољена, а именица „Fritz“, као и заменице „es“ и „ihm“ су ипак померене.

→ Правило PAR-MOVE је није прекршено, јер је к-надређеност остала идентична као и к-надређеност у дубинској структури.

К₇

→ Највише рангирано правило, PRON-CRIT, је испоштовано: слабе заменице се налазе у области π.

→ Правило EPP је испоштовано, јер се NOM NP, тј. субјекат, налази у SpecT-позицији у површинској структури.

→ Правило STAY је чак три пута повређено, јер по том правилу померања у површинској структури нису дозвољена, а именица „Fritz“, као и заменице „es“ и „ihm“ су ипак померене.

→ Правило PAR-MOVE је једном прекршено, јер би „es“ заправо требало да буде к-надређено у односу на „ihm“, а не обрнуто.

Обе реченице, К₁ и К₆, припадају истом скупу кандидата, и обе су најбоље.

Да ли ће STAY или EPP бити више рангирано, јесте, када је немачки језик у питању, произвољна одлука говорника.

STAY » EPP или EPP » STAY

STAY » EPP → То је случај у примеру K₁, где је субјекат остао „in situ“; значи, није дошло до померања субјекта, тј. STAY је испоштовано, а EPP није.

EPP » STAY → То је случај у примеру K₆, где је субјекат померен на SpecT-позицију; значи, дошло је до померања субјекта, тј. STAY није испоштовано, већ EPP.

Поставља се питање да ли су кандидати који нису најбољи нужно неграматични. Одговор гласи „не“, тј. кандидати који нису најбољи не морају нужно бити неграматични, већ су мање или више маркирани.

Зато Г. Милер (1999) наведена правила сврстава у два нивоа:

- на ниво језгра (= матрикса); као и
- на подниво.

Сва до сада у тексту споменута ограничења припадају главном нивоу, тј. нивоу језгра.

Важи следеће:

- Кршење правила, тј. ограничења на нивоу језгра, доводи до неграматичности.
- Кршење правила, тј. ограничења на поднивоу, тј. на нижем нивоу, доводи само до маркираности, али не и до неграматичности.

Симбол „ » ” се користи за рангирање на нивоу језгра.

Симбол „ > ” се користи за рангирање на поднивоима.

У немачком језику такође важи следеће правило, тј. следећа рангираност постојећих правила:

PRON-CRIT » SCR-CRIT » EPP , STAY » PAR-MOVE

Г. Милер уводи и правило SCR-CRIT (= правило скремблинга, тј. премећања), које обухвата следећа потправила:

NOM (= енг. “nominative constraint”): [+nom] следи пре [-nom] >

DEF (= енг. “definiteness constraint”): [+def] следи пре [-def] >

AN (= енг. “animacy constraint”): [+animate] следи пре [-animate] >

FOC (= енг. “focus constraint”): [-focus] следи пре [+focus] >

DAT (= енг. “dative constraint”): [+dat] следи пре [+acc] >

ADV (= енг. “adverb constraint”): [+NP] следи пре [+adv] >
PER (= енг. “permutation constraint”): = ANTI-PAR-MOVE

Ограничења и забране који доводе до скремблинга припадајају поднивоима, док само правило SCR-CRIT припада нивоу језгра.

Однос маркираности и граматичности је следећи:

Немаркирани кандидат увек мора бити граматичан, али не и обрнуто: маркирани кандидат не мора нужно бити неграматичан, тј. маркирани кандидат може, али не мора бити граматичан.

Сада, с обзиром да се разликују два нивоа (ниво језгра и подниво), може се рећи да се разликују и два значења оптималитета, а то су:

- оптималитет у смислу граматичности; и
- оптималитет у смислу немаркираности.

Делује да су наведена ограничења (барем за индоевропске језике) универзална, али је правила потребно посебно рангирати за сваки појединачни језик.

Долази се до закључка да строг редослед слабих заменица у немачком језику следи из интеракције правила PRON-CRIT и PAR-MOVE. Такође, када је немачки језик у питању, постоји и могућност избора да ли ће субјекат бити померен у SpecT–позицију или не, тј. да ли ће се предност дати правилу STAY или правилу EPP.

СКРАЋЕНИЦЕ

ACC	акузатив
ADV	прилог
AN	→ од енг. “animacy”
DAT	датив
DEF	→ од енг. “definiteness”
DO	директни објекат
EPP	→ од енг. “extended projection principle”
FOC	фокус
H-EVAL	→ од енг. “harmony evaluation”
IO	индиректни објекат
K	кандидат
L	ниво (енг. level)
NOM	номинатив
NP	номинална фраза
OBJ	објекат
PAR-M(OVE)	→ од енг. “parallel movement”
PER	→ од енг. “permutation constraint” или ANTI-PAR-M(OVE)
PRON-CRIT	→ од енг. “pronoun criterion”

SCR-CRIT	→ од енг. "scrambling criterion"
Сресл-позиција	→ позиција на коју доспева слаба заменица (енг. landing site for weak pronoun movement)
Сресл-позиција	→ позиција на коју доспева субјекат (енг. landing site for subject raising)
STAY	или: STOP → од енг. "economy of derivation"
SUBJ	субјекат
TG	трансформациона граматика

Литература

- Бусман 1990: Bußmann, Hadumod. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Kröner.
- Глик 2000: Glück, Helmut (ред.). *Metzler-Lexikon Sprache*. Stuttgart; Weimar: Metzler.
- Гревендорф 1988: Grewendorf, Günther. *Aspekte der deutschen Syntax*. Tübingen: Narr.
- Мајбауер ²2007: Meibauer, Jörg, et al. *Einführung in die germanistische Linguistik*. Stuttgart; Weimar: Metzler Verlag.
- Милер 1999: Müller, Gereon. *Optimality, markedness, and word order in German*. Universität Tübingen.
- Милер 2000: Müller, Gereon. *Elemente der Optimalitätstheoretischen Syntax*. Stauffenburg Verlag Tübingen.
- Милер 2003: Müller, Gereon. Local Dependencies and Word Order Variation. У: *Encyclopedia of Cognitive Science*. London: Nature Publishing Group, 946–954.
- Милер 2011: Müller, Gereon. 2011. *Optimality-Theoretic Syntax*. Universität Leipzig.
- Фенселов 1988: Fanselow, Gilbert. German Word Order and Universal Grammar. У: *Natural Language Parsing and Linguistic Theories*. Dordrecht: Kluwer, 317–355.
- Хафтка 1981: Haftka, Brigitta. Reihenfolgebeziehungen im Satz. У: *Grundzüge einer deutschen Grammatik*. Berlin: Akademie Verlag, 702–764.
- Ускорајт 1984: Uszkoreit, Hans Jürgen. *Word Order and Constituent Structure in German*. Texas: University of Austin.
- Чомски 1981: Chomsky, Noam. *Lecturers on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.

Кристина ДРАГОВИЋ

ÜBER DIE GEGENSEITIGE BEZIEHUNG DER
GRAMMATIKALITÄT, DER MARKIERUNG UND DER
OPTIMALITÄT AM BEISPIEL DER SCHWACHEN PRONOMINA
DER DEUTSCHEN SPRACHE

ZUSAMMENFASSUNG

In dieser Arbeit werden die Regelungen dargestellt, die gewisse Bewegungen von Konstituenten in gesprochener und/oder geschriebenen Sprache zulassen oder verbieten. Diese Bewegungen beziehen sich auf Verschiebungen von Konstituenten innerhalb größerer sprachlicher Konstruktionen, d.h. auf die Verschiebungen von Wörtern innerhalb von Phrasen/Sätzen oder auf die Verschiebungen von Phrasen innerhalb größerer Phrasen oder Sätze.

Also, es handelt sich vor allem um die Reihenfolge von Konstituenten binnen einer größeren syntaktischen Konstruktion, d.h. um die Möglichkeiten der Umstellungen von Konstituenten (→ eng. *scrambling*).

In der Arbeit werden die Methoden der Transformation und der Substitution angewandt. Die erklärten Regelungen wurden an Beispielen der schwachen Pronomina der deutschen Sprache rangiert.

Es scheint, dass die dargestellten Regelungen zumindest für die indoeuropäischen Sprachen universell sind, jedoch muss man sie für jede Sprache neu rangieren.

Schlüsselwörter: (optimalitäts-theoretische) Syntax, Optimalität, Konstituent, Markierung, Grammatikalität, Beschränkung/Einschränkung.

Диана И. КНЕЖЕВИЧ

Удмуртски државни универзитет Ижевск, Русија

КОНЦЕПТЫ *ДОМ* И *КУЋА* В ПАРЕМИОЛОГИИ (на материале русской и сербской лингвокультур)

Статья посвящена сопоставительному анализу концептов *дом* / *кућа* в русской и сербской лингвокультурах на материале пословиц и поговорок. Цель исследования состоит в установлении сходств и различий языковой репрезентации изучаемых концептов. Рассматриваются значения имени концепта, ценностная и образная составляющие концепта, смысловые оппозиции и тематические группы „дома vs. в гостях”, „свой дом vs. чужой дом”, „хозяин/хозяйка дома”, „ведение домашнего хозяйства”, а также вопрос об эквивалентности паремий в разных языках. В результате исследования были выявлены особенности языковой репрезентации концептов *дом* / *кућа* и сделан вывод о преобладании различий над сходствами.

Ключевые слова: лингвокультурология, концепт, паремии, сопоставительный анализ, эквивалент.

В русле антропоцентрической парадигмы, утвердившейся в современной лингвистической науке и ряде смежных дисциплин (социолингвистика, психолингвистика), а также в когнитивной лингвистике и лингвокультурологии осуществляется изучение универсальных и этноспецифических характеристик отдельных национально-культурных сообществ через посредство языка, проблем концептуализации мира в языковых картинах мира, особенностей вербализации отдельных концептов.

В данной статье ставится задача исследования концептов *дом* и *кућа* в русской и сербской лингвокультурах на основе изучения обыденного сознания русских и сербов, отраженного в текстах пословиц и поговорок. Критерием отбора паремий для анализа является наличие в них имен концептов *дом* / *кућа*. По нашим данным, анализ русских и сербских паремий с указанными компонентами в рамках

сопоставительной лингвокультурологии предпринимается впервые. Следует, однако, отметить, что изучаемый концепт являлся объектом анализа исследователей на материале русского языка (Валеева, 2010; Глозман, 2010 и др.), а также в сопоставительном аспекте (Ли, 2006; Мерзлякова и др., 2010 и др.).

Большинство исследуемых паремий отобрано из сборников «Пословицы русского народа» В.И. Даля и «Српске народне пословице» В.С. Караджича, вышедших в свет соответственно в 1861-62 и 1836 годах. Корпус пословиц в данных трудах отражает языковую ситуацию первой половины XIX века и, по преимуществу, мировосприятие сельской общины, зафиксированное в паремиях.

Исследуемые концепты широко представлены в русском и сербском паремиологическом фонде. Нами было выявлено приблизительно равное количество паремиологических единиц, 63 русских и 60 сербских, которые мы классифицируем по выделяемым в них значениям имен концептов и по семантическим группам.

Ценностная составляющая концептов прослеживается в следующих универсальных ценностных установках, характерных для обеих изучаемых лингвокультур. Дома лучше всего: *Дома и солома едома; Дома и стены помогают; Срећан је онај који седи у својој кући* (счастлив тот, кто сидит у себя дома); *свагде је добро, али код куће је најбоље* (везде хорошо, а дома лучше всего); *свуда поћи, кући доћи* (всюду пойти, домой прийти); *Где је чија кућа ту је и средина света* (Где чей дом, там и центр мира); в ряде примеров данная идея конкретизируется: *Домашњи теленок лучше заморской коровы; Домашня копейка лучше заезжего рубля; Најбољи пазар на својој кући* (Лучшая торговля у себя дома; пояснение: когда не нужно никуда носить товар, а покупатель приходит на дом). Та же идея „дома лучше всего“ реализуется в оппозициях, где *дом* противопоставляется и предпочитается пространству вне дома: *Дома все споро, а вчуже житье хуже; Дома – как хочу, а в людях – как велят; Дома пан, а в людях болван*. К данной семантической группе примыкают сербские паремии *Виси као капља о листу*. Нпр. *ко нема ни куће ни кућишта* (Висит, как капля на листе – про того, у кого нет ни кола, ни двора); *И животиње се својој кући радују* (И животное радуется своему дому); *Кућа му је на батини (у торби, просјак)* (У него дом на палке – т.е. в суме, про нищего), отражающие ценностные установки „хорошо иметь дом, плохо не иметь дома“. Дом – святыня, в которую не смеет входить зло: *Нијесам рад ни да га у врећи кроз моју кућу пронесу. Рече се за рђава човека* (Я

не хотел бы, даже чтоб его в мешке через мой дом пронесли. Говорится о плохом человеке); *Погледај му на обућу, па га пуштај у кућу* (Посмотри на его обувь и только потом пусти в дом).

Для русского паремиологического фонда характерен лингвокогнитивный принцип контраста (Бочина, 2003), активно реализуемый и в пословицах с компонентом *дом*. В ряде примеров концепт *дом* осмысливается путем противопоставления и входит в состав смысловых оппозиций. Наиболее частотна оппозиция «дома vs. в гостях»: *В гостях хорошо, а дома лучше; Дома вприкуску, а в гостях внакладку; Дома – не в гостях: посидев, не уйдешь; Дома не сидится, а в гости не зовут; Дома щи без круп, а в гостях шапка в рубль; Не для того в гости едут, что дома нечего обедать; Поди в гости смело, коли дома нет дела; Домашний гость не осудит; Милому гостю домой пора*. Среди сербских паремий аналогов не выявлено. Интересно, что при всей значимости концепта *гостеприимство* для сербской культуры связь концептов *дом* и *гостеприимство* в сербском пословичном фонде практически не выражена эксплицитно: русскому *в гостях хорошо, дома лучше* соответствует серб. *свагде је добро, али код куће је најбоље* (везде хорошо, а дома лучше всего); *свуда поћи, кући доћи* (всюду пойти, домой прийти).

В ряде примеров концепт *дом* осмысливается через сравнение. В русских паремиях для передачи значения изобилия и достатка в доме используется сравнение с чашей (*Дом – полная чаша*); через сравнение с ямой реализуется значение заброшенного дома (*Дом без призора – яма*) и невозможности полностью удовлетворить все потребности семьи и хозяйства (*Дом – яма: никогда не наполнишь; Дом – яма: хозяйин, стой прямо*); два облика *дома* противопоставлены в пословице *Дом с детьми – базар, без детей – могила*; сравнение-олицетворение употреблено в пословице *Без хозяина дом – сирота*. В сербских паремиях *Кућни је праг највећа планина; Кућни праг је највећи брег који ваља прећи* (Порог дома – самая высокая гора / самый высокий холм, который нужно перейти) через сравнение порога и горы выражена идея привязанности к родному дому, оторваться от которого так же трудно, как и преодолеть высочайшую гору.

Противопоставление «свой дом vs. чужой дом» присутствует в паремиях обеих изучаемых лингвокультур. В пространстве русской культуры достаточно употребительна заимствованная из английского языка пословица *Мой дом – моя крепость*, ее приблизительным аналогом можно считать сербскую пословицу *Своја кућица – своја сло-*

бодица (Свой домик – своя волюшка). Ценность собственного жилища подчеркнута и в пословице *Ако је и колиба, наша је* (Хоть и хижина, но наша). Русские пословицы *Свой дом – не чужой: из него не уйдешь; В чужом доме – не хозяин; В чужом доме не указывают; В чужом доме не будь приметлив, а будь приветлив* преимущественно содержат нормы поведения в повседневной жизни и оппозицию «свой – чужой». Сербская пословица *Тешко је туђу кућу служити, ал' још теже своју стећи* (Трудно в чужом доме служить, но еще труднее свой нажить) ставит вопрос о мере труда и ответственности в приобретении собственного дома, а в поговорке *Туђу кућу диже, а своју обара* (Чужой дом воздвигает, а свой разрушает) имя концепта является средством для выражения переносного смысла – решения чужих проблем в ущерб своим интересам.

Принцип контраста в русских паремиях с компонентом «дом» реализуется также посредством приема дезидентификации (по Т.Г. Бочиной), где ведение домашнего хозяйства осмысливается как важное и непростое дело через отрицание идентификации его с каким-либо легким или бесполезным действием: *Дом вести – не бородой (рукавом, вожжами) трясти; Дом вести – не лапти плести; Домом жить – не разиня рот (не развеса уши) ходить*.

В обеих лингвокультурах ряд пословиц посвящен значимой теме „ведение домашнего хозяйства“, в них подчеркивается необходимость постоянного упорного труда: *Дом дело найдет; Дом невелик, да стоять не велит; Домок невелик, да садиться не велит; Порядок в доме есть – хозяину честь; Раноранилац и доцнолегалац кућу тече* (Тот, кто поздно ложится и рано встает, тот дом ведет). В сербских пословицах выделяется негативно коннотированный образ пустого (заброшенного, неухоженного) дома, „каким дом не должен быть“: *Празна кућа као вилина пећина* (Пустой дом – как пещера вилы; вила – фольклорный персонаж, горная фея); *Из празне куће и миши бјеже* (Из пустого дома и мыши бегут); *Добра жена и празну кућу чини да је пуна* (Хорошая жена и пустой дом делает полным).

Концепты *дом* и *кућа* выступает во взаимосвязи с парными концептами *хозяин / хозяйка* и *домаћин / домаћица* (хотя в сербских пословицах значение „хозяйка дома“ выражено словом *жена*). Следующие паремии выражают идею хозяйской власти: *Хозяин в дому – что Адам (Авраам) в раю, Хозяин в дому – что медведь в бору, Сваки је домаћин дому владика*; созидательной и благотворной роли хозяина и хозяйки дома: *Дом красится хозяином; Не дом хозяина красит, а хоз-*

яин дом; Хозяюшка в дому как оладейка в меду; Всякий дом хозьином держится; Хозьишкой дом стоит; Не стоји кућа на земљи, него на жени (Дом стоит не на земле, а на женщине); Ђе није жене онђе није ни куће (Где нет женщины, там нет и дома), зависимости дома от хозьиина/хозьийки: Без хозьиина дом – сирота; Хозьиин добр – и дом хорош, хозьиин худ – и в доме тож; Без хозьиина двор, а без хозьийки изба плачет.

Тема строительства дома эпизодически отражена в паремиологическом фонде двух лингвокультур. В русской поговорке через излюбленный прием контраста подчеркивается значимость, трудоемкость и длительность этой работы (*Дом построить – не шапку на голову надеть*), а в сербских выражена предпочтительность покупки готового дома, возможно, по той же причине трудоемкости: *Кућу не зидај већ купуј од наследника (Дом не строй, а покупай у наследника); Луди кућу зидају, а мудри готове купују (Неразумные дом строят, а мудрые готовый покупают).*

По нашим наблюдениям, в сербских паремиях чаще, чем в русских, имя концепта является средством для выражения некоего переносного смысла. Помимо прокомментированной выше поговорки *Туђу кућу диже, а своју обара*, приведем примеры *Кад кућа гори, барем да се човек огрије* (Когда дом горит, хотя бы погреться можно – т.е. когда человек терпит ущерб, возможно, кто-то другой сумеет извлечь из сложившейся ситуации пользу); *То двије куће гради!* (Это два дома строит! – о каком-либо разделении, расхождении целей, интересов и т.п., подобно тому как члены семьи разъезжаются и каждый строит себе собственный дом); *Ако комшијска кућа гори, пази на своју* (Если соседский дом горит, береги свой – т.е. берегись беды, уже постигшей окружающих).

В большинстве русских и сербских паремий имя концепта *дом* употребляется в значениях «жилое помещение, родное жилище, домашнее хозяйство», например, рус. *Держись друга старого, а дома нового; Дом пахнет дымом, а гроб ладаном; И тесен дом, да просторен он* и др., серб. *Што вода понесе, у кућу не донесе* (Что вода унесет, в дом не принесет); *Договор кућу гради* (Договор дом строит); *Ко рат жели, код куће га имао!* (Кто хочет войны, пусть у того она дома будет!) и др. Значение «семья, домочадцы» употреблено в двух из рассмотренных нами русских поговорок *В дому разлад –и дому не рад; Дом дому не указывает* и в следующих сербских примерах: *Тешко кући на младој старјешини* (Тяжко дому на молодом старейшине – т.е.

когда некому возглавить семью, кроме молодого неопытного человека); *Тешко дому у ком слоге нема* (Трудно дому, в котором нет согласия); *Нема куће без махните главе* (Нет дома без сумасшедшей головы); *У којој кући муж жену бије, ти среће није* (В котором доме муж жену бьет, там счастья нет).

Пословицы и поговорки крайне редко являются абсолютными эквивалентами, если иметь в виду и смысловую тождественность, и тождественность средств образного выражения этого смысла (Корнилов, 2003). В корпусе примеров имеются пары пословиц с общим смыслом, где в одной из сопоставляемых единиц значение выражено без использования имени концепта *дом*: *Нема куће без махните главе – В семье не без урода* (букв. Нет дома без сумасшедшей головы); *Ко до двадесет година не зна, а до тридесет нема, тешко кући која га има – Кто в двадцать лет не здоров, в тридцать не умен, в сорок не богат, тому век таким не бывать* (букв. Кто до двадцати лет не знает, а до тридцати не имеет, трудно дому, к которому он принадлежит); *Купуј прво комишију на онда кућу – Добрый сосед как хлеба сусек* (букв. Сначала покупай соседа, а потом дом). Приблизительно эквивалентны по смыслу пословицы *В людях – ангел, не жена, дома с мужем – сатана* и *На путу ружица, а код куће тужица* (В людях розочка, а дома печальница), *Что в поле родится, все в доме пригодится* и *Што у кући ваља, ни у цркву се не даје* (Что в доме пригодится, то даже в церковь не отдают). Однако большая часть изучаемых паремий в сопоставляемых языках не имеет эквивалентов. Приведем несколько сербских примеров: *Свак испред своје куће нека мете* (Каждый пусть метет перед своим домом); *Лијене коло воде, а ружне кућу куће* (Красивые танцуют коло, а некрасивые присматривают за домом); *Кућа је горела онолико пута колико се девојака из ње поудавало* (Дом горел столько раз, сколько девушек из него выдавали замуж). Некоторые безэквивалентные паремии обладают ярко выраженной культурной спецификой, в частности, шутливая поговорка *Ако би кућа била добра, и вук би је имао* (Если бы дом был хорош, и волк бы свой дом имел), употребляемая хозяевами дома, когда гость говорит „мне пора домой“; традиционное праздничное приветствие *Божја кућа и ваша!* (Божий дом и ваш!) и клятвы *Тако ми се кућа не ископала* (Чтоб мой род не прекратился); *Тако своје куће не видио* (Чтоб тебе своего дома не видать).

Таким образом, проведенный сопоставительный анализ русских и сербских паремий, относящихся к интерпретационному полю кон-

цептов *дом* и *кућа* выявил сходства и различия в изучаемых лингвокультурах. В результате исследования выяснилось, что, несмотря на родство и общность языков и культур, число выявленных русско-сербских эквивалентов среди пословиц, имеющих отношение к *дому*, минимально, и в целом в репрезентации концепта *дом* и *кућа* в паремии различия превалируют над сходствами.

Список литературы

- Алефиренко Н.Ф. *Фразеология и паремииология*: Учебное пособие для бакалаврского уровня филологического образования / Н.Ф. Алефиренко, Н.Н. Семенов. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 344 с.
- Бочина Т.Г. *Контраст как лингвокогнитивный принцип русской пословицы*. Автореф. дис. ... докт. филол. наук. Казань, 2003. – 50 с.
- Валеева Д.Р. *Репрезентация концепта "дом" в русской языковой картине мира*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Казань, 2010. – 20 с.
- Глозман Б.Г. *Лингвокультурный аспект изучения фразеологических единиц, репрезентирующих концепт "дом" в русском языке*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ижевск, 2010. – 17 с.
- Даль В.И. *Пословицы русского народа*. – СПб.: Авалон: Азбука-классика, 2007. – 304 с.
- Корнилов О.А. *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*. 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
- Ли Ли. *Фразеология в русской языковой картине мира на примере концепта "дом" с позиции носителя китайского языка и культуры*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 2006. – 20 с.
- Мерзлякова А.Х., Руденко Е.Н., Кожина А.А., Железнова Ю.В., Ивашина Н.В. *Культурные концепты: сопоставительный анализ: монография / отв. ред. А.Х. Мерзлякова*. - Ижевск: Изд-во "Удм. ун-т", 2010. – 302 с.
- Русские пословицы и поговорки* / Под ред. В. Аникина; Предисл. В. Аникина; Сост. Ф. Селиванов; Б. Кирдан; В. Аникин. – М.: Худож. лит., 1988. – 431 с.
- Српске народне пословице* / [сакупио] Вук Стефановић Караџић. – Београд: Отворена књига, 2009. – 256 с.

Диана КНЕЖЕВИЧ

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ИМЕНА *ДОМ* / *КУЋА* У
ПОСЛОВИЦАМА И ИЗРЕКАМА
(на материјалу руске и српске лингвокултуре)

Резиме

Рад је посвећен компаративном истраживању концепта-имена *дом* / *кућа* на материјалу руских и српских пословица и изрека. Рад има за циљ да идентификује сличности и уочи разлике у концептуализацији имена *дом* / *кућа*. У раду се констатује да посло-вице које садрже исто концепт-име, чак и генетски блиских језика и култура, ретко стварају потпуне еквиваленте. Примери наведени у корпусу показују да упоредо са заједничким ставовима према разним аспектима појма *дом* / *кућа* (*кући* vs. *у гостима*, *своја кућа* vs. *туђа кућа*, *вођење домаћинства* итд.) разлике доминирају.

Кључне ријечи: лингвокултурологија, концепт, паремије (пословице и изреке), контрастивна анализа.

Shpresa DELIJA

Fakultet za strane jezike, Univerzitet u Tirani

EUROPEAN LANGUAGE PORTFOLIO A BIG CHALLENGE IN AUTONOMOUS LEARNING AT THE UNIVERSITY

The reason of this article is to draw on work done by the Albanian experts in designing and compiling the ELP for university students in Albania which was accredited in Strasbourg in December 2009.

The ELP for University Students was dictated by the need and the necessity of a language policy in the whole Albanian education system in appliance with the Common European Framework of References for Languages (CEFR). It reinforces the reorganization of language learning and teaching to the university students relevant to the principles of the Policy Division in the Council of Europe. The need for acquiring plurilingualism, intercultural and communicative competences between cultures made the Ministry of Education and Science in Albania take the decision to develop a European document which allows learners to become aware of their language learning and to reflect it accurately in their own European Language Portfolio.

Following the MoES decisions to further enhance language teaching and learning, the experts compiled the ELP in order to promote learner autonomy and their self-assessment and it will help them transfer their language knowledge in other European education system. The article gives an overview of the ELP for University students in Albania. It describes its component parts and the way students can use it.

The ELP came out as a result of a lot of research done on the Faculties. The focus of this research was to identify the needs and necessities of the language learners and teachers, and according to the findings the experts came up with the ELP for the university students in order to enhance language teaching and learning in our universities.

Key words: autonomous, communicative competences, language policy, plurilingualism.

Introduction

The Albanian education system has undergone a lot of changes recently because of the new developments in all spheres of life occurring in our country. All these changes came as a result of fundamental changes in Europe as well. These changes have had a lot of impact on the development of foreign language teaching and learning. During this time the Albanian language confronted some changes as well. A lot of foreign words came into use, especially those borrowed from the English and Italian language. So the need for foreign languages especially for English was extremely high in order to make feasible the integration of our people with the world. The opening of our country, the widely use of new technology, the setting up of private, local and foreign businesses made MoES build up new policies in language teaching and learning. Much emphasis is put on the language teaching at the university level.

Before the 90s language teaching at the universities was based on traditional teaching methods. The textbooks were very old and some of them were translations from other languages and others were written by Albanian textbook writers. So there was a lack of authenticity in teaching materials as well. The teacher was in the center of teaching, which made the learning process boring. Because of these textbooks and these old teaching methods the students were not good communicators, listeners and writers. They were only good readers and translators.

The author of the paper aims to ascertain the fact that the language teaching and learning should change in appliance with the Common European Framework of References in order to meet the European standards on education.

Background

Until 1980 the Russian and French languages were mostly taught and learned in the Albanian universities. Then the English language started to be taught in special groups of students. Teaching these languages was based on very old books because Albania has been closed to the other European countries. As for the English teaching materials they were books written before the 60s by British or Chinese authors. So the level of the language left much to be desired. There was not any authenticity and the students were asked to learn how to translate and work on grammar. Learners were good only at reading and translating but when it came to

communication they faced a lot of difficulties. The aim of learning a foreign language was to read and translate for their profession.

After the collapse of the Berlin wall in 1989, a lot of changes occurred in our country, including languages. Some people started to go out of the country for a better life; others started to apply for scholarships abroad. So all this demography change within the country and abroad gave a big impact on the development of the language curriculum. The factors that push forward the development of languages and language teachers are:

1. Free movement of people within and out of the country.
2. The development of new technology.
3. Political and economic changes in Europe brought about political and economic changes in Albania as well.
4. The need for ESP in order to prepare the students for their future career.
5. The need for new textbooks to reflect all these changes.
6. The need for teacher training.
7. The need for exchange among partners in and out of the country.
8. Development of communicative skills.
9. The need for autonomous learning.
10. The need for a document to record the students' knowledge.

The situation in the Albanian universities before 2006 was as follows in table 1:

Table 1

Universities	Total number of students	%	English for Special Purposes	ESP teachers
Tirana University	15.780	77%	12.308.4	103
Polytechnic University	14.680	71%	10.422.8	54
University in Shkoder	11.370	68%	7731.6	43
University in Elbasan	12.790	78%	9976.2	49
University in Vlora	9.760	77%	7515.2	37
University in Korca	10.680	79%	84327.2	45
University in Gjirokastra	9.280	76%	7052.8	39

As we see from the table the majority of the students (78%) study English while the rest study French, Italian and very few study German. So having all these factors and the need for multilingualism at the university level in our mind, the ELP for university students is considered to be a very important document for the Albanian students to become autonomous learners.

All these factors brought about the need for making big changes not only in course books, but also in finding and using contemporary ways in teaching FL at the universities. These factors also made possible the design of new curriculum of the foreign language at the universities, which gives the students the opportunity to evaluate their knowledge themselves in the foreign language. Now the students think of learning a foreign language to serve their profession and to be easily adapted to the world of work.

Problem of Research

The study concerns the design of the ELP for university students in Albania. It follows the guidelines of the *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, and Assessment (CEFR, 2002)* ... “Manual for relating language examinations to the CEFER”. This important document gives the way how students can use this property to evaluate their knowledge in the foreign language and thus build their work for their future FL learning. It also makes students independent learners, which is a new novelty in the Albanian education. So the new teaching methods, new curriculum in teaching and learning FL at the university and the new way of evaluation and assessment bring forth a great change in the students and teachers beliefs. Teaching becomes content and student based replacing the traditional one, teachers based teaching. Now students become more aware about their knowledge in FL and following the assessment grid in the ELP they are able to place themselves in the right level.

Research Focus

The focus of this article is to introduce the university learners with the ELP, which is now their property and that gives them the opportunity to set tasks for their future progress in the FL learning process. Presenting university students with the ELP the following questions are clearly explained by the developers of this document: What? Who? Why? How?

‘What is the ELP’ is the first question that gives an overall overview of the ELP in order to make students aware of its importance. ‘Who the ELP is for’ is the second question which specifies the age group of students that need to use it. And they are students that study FL in the first and second year at the university. ‘Why we use the ELP?’ is another question that explains the reason and the importance of the use of the ELP at the university. And the last question ‘How to use the ELP’ offers the ways how to use it and how to evaluate themselves during their FL learning process. By giving a clear explanation to the above questions the students will better understand the principals and the importance of learning FL at the university (CEFR, 2002). In this way for the first time in their live, they will have knowledge of how to assess themselves according to the assessment grid given in the ELP.

These tasks put forth to the students will be performed if the FL university teachers and the students themselves become aware of this big change in the Albanian education system. In studies done about the teaching and learning process and especially on those dealing with assessment and evaluation (ELP for University students, 2009 – 103 accredit nr) it has been emphasized the idea that the autonomy of students is the focal point in the whole teaching and learning process (Garold Murray, Xuesong (Andy) Gao and Terry Lamb (2011)).

Students in the Albanian universities need to acquire not only knowledge in the FL relevant to their subject matter, but also they need to be taught how to become autonomous learners mainly through their self assessment and self evaluation.

Methodology of Research

General Background of Research

As it is seen in figure 1 Foreign Language Teaching is mandatory in all the universities in Albania. Students study FL in the first and second year of the university studies. The purpose of studying a foreign language at the university is to give students the sufficient language knowledge in their subject matter.

Teaching and learning FL for profession purposes is seen as very important nowadays and thus a lot of tasks are put forward to the teachers and the students. Until recently students did not know how to assess

themselves because there were no standards and criteria for this thing. It was only the teacher to assess the students' knowledge. In addition, students did not have the right even to express their own thoughts or to oppose their teachers about certain problems. The previous FL curricula at the university were restricted only in giving some basics on the foreign language and not exposing students to the language used for their profession.

All the observations, questionnaires and interviews done on the former and present FL teaching and learning for profession purposes showed that there were a lot of problems which helped the designers of the ELP to well structure the ELP for university students in Albania. Based on the identified problems the developers worked hard to design an ELP which will fulfill the needs and interests of the students. They paid attention to the revise of the FL curricula at the university in order to meet the requirements of the Common European Framework of References (2002). The new curricula should focus on developing communication skills in the student's profession.

This study was part of a joint project with British Council Albania and the Ministry of Education and Science to enhance teaching, learning and assessment in the university level.

Sample of Research

This study examines the FL situation at the Albanian universities. It also leads to very effective curriculum design and also gives a lot of opportunity to students to assess their knowledge by building up their autonomy in learning. There are 5 faculties that are taken for this study survey. They are: The Faculty of the Foreign Languages, the Faculty of Economics, Law Faculty, Natural Science Faculty and the Social Science Faculty. The students are in the first and the second year at the university. The majority of the students of the first year come from secondary schools and their language level according the CEFER should be B1+ (69%). Whereas the rest (31%) come from vocational schools whose language background is not in line with the Common European Framework of References assessment grid (2002). They are in A2 level.

Instrument and Procedures

Data used in this paper were drawn mainly from the interviews and the questionnaires with the FL teachers and the students. The interviews with the students concerned their needs and interests in their subject matter; how much of the content language input the students were provided with, and what suggestions they offered in mastering the foreign language at our universities. The interviews and the questionnaires on the part of the teachers were about the teaching methods, the curriculum and the teaching material they used. The questions were of different kinds in order to draw as much information as possible. They were open and close questions that provided the developers of the ELP with the necessary data and their suggestions were also used as a basis for the design of the ELP. The questions ranged from 1 (never used) to 5 (very much used).

Data Analysis

650 students and 34 teachers from the target faculties were asked. 100% of the FL students learn languages for their own profession. We received 545 answers or 105 less answers that were expected, which is a satisfied number for the study analysis. The question about the mastery of English in the secondary schools was replied positively, but for a small number of them that came from the rural places (35%). They made up 4% of the total group. They pointed out that FL was taught by non-professionals e.g. by biology, maths or physical training teachers that have studied FL either at school or in private courses just to survive. The question about learning FL for specific purposes was answered negatively by most of the respondents (87%). So 100% of them confessed that teaching FL at the university was not according to their needs and interests. They were taught general FL.

They were given a list of language competences questions to answer.

Table 2. FL competencies

Learning competences	5	4	3	2	1
FL students are interested in learning the language for special purpose.	59%	41%	-	-	-
FL students want to read foreign language for their profession.	30%	23%	18%	18%	11%
Do you want to increase your knowledge about language?	89%	11%	-	-	-
Are you interested in cross-cultural awareness?	63%	25%	12%	-	-
What are your reasons for studying a second language?	47%	42%	%	-	-
	pleasure	profession			
Is language ability an end to itself?	46%	48%	6%	-	-
Are you pursuing language study as a means to another end? (Graduate Study, Study Abroad, and preparation for field work)	40%	34%	26%	-	-
	G.S	P.F.W	S.A		
Did you study the FL in the secondary school or elsewhere?	90%	65%	35%	10%	-
		city	rural	independent	
Did you study FL for profession purposes?	87% =	13% =	-	-	-
	No	Yes			

Considering the special purposes learning competences 100% of the respondents see it as the dominant part of the FL learning process. They say that they need the language of their profession rather than learn grammar. Only those respondents (35% out of the total number) that come from rural areas defended their opinion of learning general FL.

Respondents rank their learning competences in accordance with the course books, course design and teaching methods used by the teachers. 95% of the respondents attest that they should be changed in order to meet their needs and interests. They should be relevant to their profession.

As for the language competences only 524 respondents state the idea that communication should be primary in their learning process.

A list of language skills and strategies was given to students. They had to mark what skills and strategies they usually have used or already use as FL learners.

Table 3. Language skills and strategies

Acquire the vocabulary	FL Students
by heart	2%
write the word down	5%
write sentences	25%
use them in situations	18%
visualize them	60%
look at the morphological structure	22%
use antonyms and synonyms	26%
read a lot about profession	22%

Reading (Language Skill)	FL Students
FL into L1 translation	90%
Comprehension to check understanding	15%
Retelling	85%
Summarize	76%
Read for gist	38%
Scanning and Skimming	23%
Recognizing ideas	18%
Inference and conclusion	36%
Evaluation and appreciation	32%

Grammar skills	
Do exercises of the book	73%
Learn rules	27%
Speaking	
Learn passages by heart	100%
Retell the reading texts	100%
Develop discussion	81%

Ask and Answer questions	93%
Role play	21%
Practice Speaking to natives	18%
Writing	
Copy sentences/paragraphs	100%
Fill in the gaps	85%
Finish a story	38%
Write a new story	26%
Write essays	32%
Listening	
Listen to tapes/cassettes	80%
Listening to videos	11%
Listen to the radio, films	39%

Considering all the data gathered from the questionnaires and the interviews and related to the analysis of this data we see that the FL for professional purposes has been exposed limitedly. Almost 85% of the students learn FL through textbooks about general language and teaching in these courses is teacher centered. The learners (73%) deal with grammar exercises, whereas 27% out of them teach grammar rules. Even in those cases where they are exposed to professional vocabulary they use it mechanically. Through this analysis it is pointed out that students need more exposure to real to life language as well in order to be well prepared for the world of work.

Results of Research

The data collection, the interviews and the questionnaires with the FL teachers and students and their analysis have proved that teaching and learning for profession purposes is not on sound basis. FL teachers continue using old teaching methods and they find it difficult to get rid of their experience as former students. They still follow the experience of their former teachers. They pay attention to reading and translation rather than exercise communicative skills in their classes. This happens because they do not have sufficient information about the students' subject matter. The FL courses organized at our universities need further trainings in how to teach competences for specific purposes, in order for the students to

study independently and be able to assess their FL knowledge in line with CEFR and the ELP for university students (2009, nr. of accreditation 103).

Discussion

Based on the deep analysis we made on the previous and present situation of FL teaching and learning in our faculties we designed the ELP for university students to further enhance teaching and learning at our universities. This ELP is composed of three parts: a Language Passport, a Language Biography and a Dossier.

The Language Passport aims to record the language skills, qualifications and experiences of the FL learners. Language skills are defined in terms of levels of proficiency presented in CEFR (2002). The scale is illustrated in the Language Passport (Self assessment grid).

The Language Passport lists all the languages that the university learner has some language and social competences in.

The second part of the ELP is the Language Biography, which enables the special purposes FL students in order to document and reflect on the history of their previous language learning and intercultural experience in order to set tasks for further learning.

The third part is the Dossier which shows the development of the FL learners' language proficiency and intercultural experiences in all the languages they know.

The FL courses for special purposes taught actually at the university make up 8 credits each year, which are 16 credits for the whole FL course which lasts for 2 years.

These courses give language knowledge and language and social skills to the FL learners in order to integrate teaching and learning into contemporary teaching methods; develop the students' communicative competences; develop teaching materials in line with the needs and interests of the students.

The courses are based on authentic textbooks and are organized into modules which allow FL teachers to work within clear objectives on the part of the teacher and the student as well. They do not start from scratch but they follow a spiral teaching methodology from the simpler to the most difficult aspects of the language the students are learning. The teachers are using such methods for the first time here in our university. The use of these methods and the use of the ELP give the opportunity to FL students

to monitor, record their learning and their experiences in acquiring the FL and thus enhances autonomous learning (Douglas Allford (2007).

Our expectations of these changes in FL for special purposes are English teachers, in order to acquire the new teaching methods, the textbooks, the teaching materials and the use of the ELP by the students. A very important expectation is the development of the autonomy (Boud David (1987) of the students in learning and assessing their knowledge in FL.

Conclusions

The Albanian panorama of FL teaching and learning for special purposes is complex because of a big number of factors that have been present especially in the last decades. The principal focus of the ELP for university students is the new teaching methods, the design of new course books and the development of learners' autonomy in terms of their profession. As the ELP for university students is the property that belongs only to them we may say that there the students can reflect on their needs and interests thus, setting out objectives to further enhance learning FL for special purposes and prepares them for the world of work.

The study shows that when the teaching and learning process are concentrated on the students' needs and interests it will be on the right track. The results on the part of the teacher and the students will be beyond expectations. In such a way the students will become aware of their achievements through independent work. In addition, the application of the ELP for university students in the Albanian universities will raise the students' awareness toward autonomous learning and toward self evaluation. This kind of learning will bring changes in the FL policy of the Albanian government.

References

- Garold Murray, Xuesong (Andy) Gao and Terry Lamb (2011). *Identity, Motivation and Autonomy in Language Learning* (Second Language Acquisition)
- Douglas Allford (2007). *Language, Autonomy and the New Learning Environment*
- Council of the European Union (2007). *Conclusions of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council of 15 November 2007, on Improving the Quality of Teacher Education*. Official Journal of the European Union, 12 December 2007, C 300/6-9.

Richard Pemberton, Sarah Toogood and Andy Barfield (2009), *Maintaining Control: Autonomy and Language Control*
Boud David (1987), *Developing Student Autonomy in Learning*, Second Edition.
The *Common European Framework of Reference for Languages Learning, Teaching, Assessment (CEFR)*, 2002, Cambridge University Press
ELP for University students, 2009, accredit nr 103, Strasbourg

Shpresa DELIJA

EVROPSKI PORTFOLIO KAO VELIKI IZAZOV AUTONOMNOG IZUČAVANJA JEZIKA NA UNIVERZITETU

Rezime

Cilj ovog rada jeste da skrene pažnju čitaoca na ono što su postigli eksperti iz Albanije pri izradi ELP-a (evropski jezički portfolio) namijenjenog studentima u Albaniji, a koji je akreditovan u Strazburu decembra 2009. godine.

ELP je formulisan na osnovu prepoznate potrebe i jezičke politike albanskog obrazovnog sistema, i kao takav je implementiran u zajednički evropski okvir izučavanja jezika (CEFR). Na ovaj način podstaknuta je reorganizacija u procesu izučavanja i podučavanja stranih jezika u skladu sa evropskim standardima. Potreba za pluralizmom, interkulturalnošću i jačanjem komunikativnih kompetencija koje je prepoznalo Ministarstvo prosvjete i nauke u Vladi Albanije imalo je za rezultat da se formuliše dokument koji bi omogućio učenicima da postanu svjesni procesa učenja jezika koji će se preslikati u njihov evropski jezički portfolio.

Na osnovu odluke Ministarstva prosvjete i nauke da podstaknu nastavu i učenje stranih jezika eksperti su formulisali ELP kako bi promovisali autonomiju učenika, njihovu sposobnost samoprocjene i pomogli im da implementiraju sopstvena jezička znanja na druge obrazovne sfere. Ovim radom autorka daje pregled ELP-a namijenjen studentima u Albaniji opisujući načine na koje studenti mogu da ga koriste.

ELP jeste rezultat istraživanja obavljenih na fakultetima. Težište ovog rada jeste da utvrdi kolike su potrebe kako nastavnika tako i učenika u procesu izučavanja stranih jezika, iz razloga što su eksperti u skladu sa tim potrebama izašli sa ELP kako bi proces izučavanja potpomogli.

Ključne riječi: autonoman, komunikativna kompetencija, jezička politika plurilingvizam.

RASPRAVE I ČLANCI (II)

Радомир В. ИВАНОВИЋ
Филозофски факултет Нови Сад

УМЕТНИЧКО ДЕЛО ОСОБЕНЕ ЕСТЕТИКЕ И ПОЕТИКЕ

*По мом мишљењу, писац мора
глатати роман, радећи на њему,
све док не постигне савршену форму.*

М. А. Шолохов

Савремена теорија и типологија романа већ неколико деценија указују на могућности алтернативних читања. Тако, на пример, међусобно се видно разликују резултати тумачења и разумевања појединачно анализираних романа Михаила А. Шолохова *Тихи Дон* (у четири тома), и *Узоране ледине* (у два тома), од тумачења и разумевања двају романа као романескног диптихона (у шест томова).

Други роман се може генолошки дефинисати као ангажовани, егзистенцијални, психолошки, детективски, анти-ратни и социјални, грађен колико на документарној толико и на фикционалној основи, што од њега, гледано са наратолошке тачке, чини роман који *in extenso* припада тзв. *фикцијској прози*.

Кључне речи: схема, поступак, садржина, форма, реалност, фикција, сложеност, опозиција, ангажованост, знање, умење, реализам, романтизам.

БИНАРНА ОПОЗИЦИЈА КАО ОСНОВА КОНСТРУКЦИОНЕ И КОМПОЗИЦИОНЕ СХЕМЕ РОМАНА

Као заговорник интегралне визије живота, а у њеним оквирима и интегралне стваралачке визије, односно интегралног реализма, Михаил Александрович Шолохов (1905–1984) у свим репрезентативним књижевним делима тежи ка синтези појавних и латентних процеса и законитости. И поред обилне, методолошки разноврсне и садржајно богате литературе, његова филозофија и психологија стваралаштва је још увек недовољно проучена. На доследност опредељења о односу

егзистенције и уметности на најбољи начин указује однос пишчеве експлицитне и имплицитне поетике, посебно уколико пажњу усмеримо на однос парадигматике и синтагматике структурно сложеног егзистенцијалног романа *Узорана ледина (Поднятая целина, 1932–1959)*, чији је првобитни наслов био *Крвљу и знојем (С кровю и потом)*, о чему занимљиво и поуздано пише Богдан Косановић у монографији *Трагично у делу Шолохова* (Нови Сад, 1988).

У почетку анализе тематике, мотивике и проблематике послужимо се двама поузданим „шифрама тумачења” које пружају „бочно осветљење” великог броја премиса како интенционалног тако и лингвистичког лука романа. Прву од њих представља познато „Писмо Горкоме” (упућено из Вјошенске, 6. јуна 1931), а другу беседа радницима-ударницима у Ростову на Дону (1934). У отвореном писму којим се не обраћа само реномираном руском и европски познатом писцу Максиму Горком него и најширој научној, културној и уметничкој јавности, Шолохов без икаквих ограда саопштава сопствена становишта о најсложенијим дилемама и полилемама руске и совјетске свакидашњице, настојећи да на општеприхватљив и логички заснован начин објасни узроке и последице недавно подигнутог козачког устанка у Вјошенској области (1930). Испољавајући у подједнакој мери и грађанску и стваралачку храброст, писац романа-епопеја о донском козаштву, у најкраћим цртама речено, указује на грешке совјетске власти, поновљене на крају друге и треће деценије прошлога века (1919. и 1930), када се процес *раскулачивања*, самовољом нарасле партијске бирократије, претворио у процес *раскозачивања*. Већ у писму Горкоме, дакле, може се видети начин на који ће ова тематика бити актуелизована и реактуелизована, односно проблематизована и репроблематизована у делу на коме већ увелико ради.¹

¹ Средишњу идеју одбране козаштва Шолохов је сажео у свега два пасуса писма:

Наиболее мощная экономическая верхушка станицы и хутора: купцы, попы, мельники, отделявались денежной контрибуцией, а под пулю шли казаки зачастую из низов социальной прослойки. И естественно, что такая политика, проводимая, некоторыми представителями сов<етской> власти, иногда даже заведовыми врагами, была истолкована как желание уничтожить не классы, а казачество.

Но я не должен был, Алексей Максимович, показать отрицательные стороны политики расказачивания и ущемления казаков-середняков, т<ак> к<ак>, не давши этого, нельзя вскрыть причины восстания. А так, ни с того, ни с сего не только не восстанут, но и блоха не кусает. Михаил Шолохов,

За аналитичаре, теоретичаре и критичаре посебно је интересантан однос дискурзивне праксе: идеолошког дискурса у јавним наступима, с једне, и књижевног дискурса у белетристичким делима, с друге стране. Обраћајући се савременим и потенцијалним читаоцима (радницима, козацима и селяцима), писац у исповедном тону саопштава основне премисе сопствене филозофије и психологије стваралаштва, не скривајући бројне животне и уметничке проблеме и апорије које је морао успут да решава из дела у дело. У беседи радницима (1934) Шолохов каже:

В таком положении бываем и мы, писатели. Я писал „Поднятую целину” по горячим следам, в 1930. году, когда еще были свежи воспоминания о событиях, происшедших в деревне и коренным образом перевернувших ее: ликвидация кулачества как класса, сплошная коллективизация, массовое движение крестьянства в колхозы.

И когда под свежим впечатлением этих событий я стал писать „Поднятую целину”, дописал до конца первую книгу, то я стал перед проблемой: в настоящий момент уже не это является основным, не это волнует читателя – и такого, о котором ты пишешь, колхозного читателя. Ты пишешь, как создавались колхозы, а встает вопрос о трудоднях, а после трудодней встанет вопрос уже о саботаже 1932. года. События перерастают, перехлестывают людей, и в этом трудность нашей задачи. (стр. 55)

Пишчева критички интонирана визија, најчешће саопштавана у виду бинарне опозиције, увелико је оснажена аутокритичношћу, што на илустративан начин показују бројни и функционално уклопљени ауторски коментари које у *Узораној ледини* казују наизменично стваралачки и епски субјекти, често у пишчево име, о чему занимљиво пишу монографи: Л. Якименко – *Тихий Дон’ М. Шолохова: о мастерстве писателя* (Москва, 1958), Ф. Бирюков – *Художественные открытия Михаила Шолохова* (Москва, 1976), И. Медведева – *Стреля, Тихого Дона’ (загадки романа)*, Москва, 1993, С. Семенова – *Мир прозы Михаила Шолохова: от поэтики к миропониманию* (Москва, 2005), између осталих.

Собрание сочинений (Очерки. Статьи. Фельетон. Выступления), том 8, Москва, Издательство „Правда”, 1980, стр. 31–32.

Негаторски конципирана критика најчешће замера писцу поједностављену слику света елаборирану у приповедачкој и романсијерској прози, као и примену класичнореалистичких проседеа у време опште модернизације прозе. При томе занемарује слој латентних интенција које се најчешће јављају у виду поновљивог процеса одгонетања *тајни* и *тајновитости* свих процеса и појава које улазе у пишчев интелектуални, креативни и интуитивни видокруг. У том погледу, са становишта митотворачке анализе, укупно дело Шолохова ваљало би тумачити и разумевати као модерно засновани топос – *лабиринт*, о коме смо опширно и систематично писали у радовима и монографијама о Х. Л. Борхесу, Г. Гарсији Маркесу и У. Еку. То значи да се, у репрезентативним делима овог писца, иза привидне садржинске и формалне једноставности, крију најдубља сазнања о смислу егзистенције и њеним бројним еманацијама, од којих је једна – уметничка слика света.

Посвећен више пракси него теорији, примењеној него теоријској равни стварања и промишљања о оствареном, на то у виду мудроносне прозе писац упућује читаоца већ на почетку Књиге прве (у глави XIII): главни епски јунак – Семјон Давидов, металски радник, морнар, прекаљени револуционар и комунист, али пре свега хуманист, признаје сопствену пренераженост сложеношћу козачке средине, састављене од више друштвених слојева (бирократије, трговаца, кулака, средњака и сиротиње). Поједностављену слику света, писац је, међутим, заменио метафоричним *зидом тајни*:

Он је путовао на рад у село не више као наивни грађанин, али развој класне борбе, њени замршени чворови и често тајанствено скривене форме, ипак му се нису чинили тако сложеним као што их је видео већ првих дана по доласку у Гремјачи. Упорно одбијање већине средњака да ступе у колхоз, упркос огромним преимуществима колхозног газдинства, било му је несхватљиво. Он није могао да нађе кључ за познавање многих људи и њихових међусобних односа. Титок – јучерашњи партизан, а данашњи кулак и непријатељ. Тимофеј Боричев – сиромаш, а отворено устао у заштиту кулака. Островнов – културни домаћин, који је свесно ушао у колхоз, а Нагуљнов се према њему односи неповерљиво и непријатељски. Сви Гремјачанци пролазили су у мислима Давидову испред очију ... И много је тога у њима било несхватљивог, заклоњеног неком неопипљивом, невидљивом завесом. Село је за њега било као сложен мотор нове конструкције, и Давидов је

пажљиво и напрегнуто покушавао да га упозна, проучи, да опипа сваки делић, да чује сваки откуцај свакодневног неуморног, напрегнутог куцања ове сложене машине ... (Књ. I, стр. 96–97).²

Ново време доноси нове неспоразуме, сукобе и несхватања. Тако посматрана, *Узорана ледина се* (1932–1959) може сматрати делом стваралачког диптихона (са *Тихим Доном*, 1928–1940), односно делом стваралачког триптихона (са *Донским приповеткама*, 1925, и *Тихим Доном*). Посебна пажња поново се мора посветити процесу генерирања књижевног текста и поетских идеја током три и по деценије додавашњег стварања (1925–1959), као и опонентности двају репрезентативних романа. Први од њих (*Тихи Дон*) је полифони, синтетички, ратни и критички интонирани роман у толикој мери да је Шолохова (августа 1929) Руска асоцијација пролетерских писаца (РААП) прогласила *аполитичким колегом*, писцем који брани туђе позиције, а не идеологију пролетаријата, док Борис Пастернак *Узорану ледину* сматра *заштитном повељом*, подразумевајући под том синтагмом дело писано по наруџбини, о чему занимљиво пише Б. Косановић.

Други роман (*Узорана ледина*) може се генолошки дефинисати као ангажовани, егзистенцијални, психолошки, анти-ратни и социјални роман, грађен колико на документарној толико и на фикционалној грађи, што од њега чини врсту *факцијске прозе*. Историјски подаци наизменично се смењују са имагинативним, социолошки са психолошким, реални са имагинарним, уз чију помоћ романсијер настоји да открије основне законитости и најдубљи смисао постојања, опстојања и нестајања. Управо на ту чињеницу упозорава Шолохов када у виду ауторског коментара резолутно тврди:

Мени није било потребно да скупљам материјал, јер ми је био под руком. Ја га нисам скупљао, већ згрнуо на гомилу (1955).³

² Много ефектније и убедљивије делују истоврсни, сажето изложени ауторски коментари попут следећих: *Живот у Гремјачем Логу пропео се као ћудљив коњ пред тешком препоном* (Књ. I, стр. 81); или: *Још од малена мој живот је кренуо наопачке и тако све до данашњег дана. Као да ме је ветар носио целог живота, па ме час преврне, час ме удари о какав предмет, док ме сасвим не дотуче* (Књ. I, стр. 234); или: *Ето, наш живот, момци, како кривуда! Понекад се тако изокрене да ти намет стане!* (Књ. II, стр. 365) и сл.

³ Знатан број корисних информација и интерпретација читаоцу је понудио Богдан Косановић монографијом *Трагично у делу Шолохова* (Нови Сад, 1988). У трећој глави – „Узорана ледина” (стр. 155–195) аутор детаљно расправља о: фабули/сужеу, композицији, антитези, турпизмима, ауторском лику, сказу и уметнутој новели,

У оба романа писац се јавља у трострукој улози: као учесник, као сведок и као интерпретатор, што мора да послужи убеђивању читаоца у веродостојност, актуелност и универзалност животних и уметничких истина елаборираних у појединим делима. Низови асоцијација преплићу се са низовима догађања, без обзира на то да ли су они посвећени првом светском рату, првој социјалистичкој револуцији, грађанском рату или интервенцији савезника (у *Тихом Дону*) или такође драматичним и трагичним догађајима из мирнодопског периода – времену изградње социјализма, електрификације, индустријализације, колективизације и, нарочито, бирократизације руске и совјетске власти (у *Узораној ледини*). Нови, трећи део несуђене трилогије – посвећене такође универзалној теми – Отаџбинском рату (1941–1945) урађен је парцијално, а поједини делови уврштени су у роман *Они су се борили за отаџбину* (*Они сражались за Родину*, 1973), који је из непознатих разлога, остао недовршен(!?)

Објективно и са дистанце оцењивано, Шолоховљево дело може да задовољи најстрожа, ригорозна књижевно-естетска мерила само првим два књигама *Тихог Дона* (1928), као и Књигом првом *Узоране ледине* (1932). То је период пуне и неограничене преданости освајању стваралачких слобода, који ће током четврте и пете деценије, због познатих историјских и политичких разлога, бити увелико ограничен, тако да је потпуно у праву русиста Милосав Бабовић када у предговору „Казивање о људској судбини” (1967) тим поводом пише: *Додуше, једно је и сада јасно: песник „Тихог Дона” није крив за то. Неко суров је подсекао крила степском орлу* (стр. XLIV), мислећи на познату репресију власти и спутавања стваралачке иницијативе у свим сферама егзистенције и уметности, о чему ће доцније оставити уметничко сведочанство Александар И. Солжењин. О сударима старог и новог света морало се писати на сасвим другачији начин него што је то чинио Шолохов у Књизи другој *Узоране ледине*, мада се при томе не сме испустити из вида несумњива пишчева одбрана хуманизације и хуманитета, што је представљало видан отпор дехуманизоване власти.

пејзажу и психолошком паралелизму, сновима, епистолама, монтажи докумената и главним јунацима. Упутно је видети још једну Косановићеву књигу – *Расправе из руске књижевности* (Нови Сад, 1994) у којој су готово две трећине посвећене Шолоховљевом животу и раду, као и критичким оценама (стр. 5–197). Посебно бисмо издвојили прилог „Класици руске совјетске књижевности о *Узораној ледини*” (стр. 77–89).

У суштини гледано, критички и афирмативно интонирани романи М. А. Шолохова – *Тихи Дон* и *Узорана ледина* представљају само две стране истоврсног процеса којим се револуционише свест: од најшире до најуже схваћене слике света (цивилизације, нације, сталежа, социјалне групе, породице и индивидуе). Судар двају светова заснован је на континуираним сукобима прошлости, садашњости и будућности, на мноштву илузија и још већем броју изгубљених идеала. На ту средишњу идеографему, елаборирану такође у виду бинарне опозиције и најчешће коришћену као водећа-идеја (лајт-мотив), указује писац већ поступком екстериоризације или интериоризације епских субјеката, што га је приморало да у видној мери усложи облике међусобних кореспонденција – *ретроспекције*, *интроспекције* и, сасвим ретко, *проспекције*. Поменути однос показаних „тачака гледишта” довољан је као сведочанство о структурној сложености *Узоране ледине* и разнообразности примењених стваралачких проседеа.

Наведеним поступцима су у потпуности примерени главни епски субјекти, што је доказ више о постојању априорне стваралачке концепције још у интенционалној фази настајања романа. Семјон Давидов је представник урбане средине (радио је у Лењинграду), док је Макар Нагуљнов представник руралне средине (донског козаштва). Њима се, као трећи вид портретизације, придружује Андреј Размјотнов (такође представник донског козаштва), уз напомену да су сва три типа психолошки профилирани на различите начине: Давидов је одређеним делом окренут ка прошлости, Размјотнов садашњости, а Нагуљнов будућности, што такође сведочи о сложености пишчеве стваралачке визије. На новонастале услове („неимарске револуције”, јер се ради о рађању нових „неимара света”) највише се адаптира Размјотнов, који је најближи свакодневној пракси и који настоји да оствари само оствариве циљеве. Растргнут несналажењима различитих врста, Давидов покушава да на основу стечених искустава и сазнања пронађе „кључ решења” за новонастале проблеме и оне који ће тек настати. Најмањи степен адаптивности показује Нагуљнов, који тежи остваривању светске револуције, не схватајући то што се она не одвија претпостављеним темпом (због вере у светску револуцију Нагуљнов даноноћно изучава енглески језик).⁴ Изнад свих појединачних

⁴ У студији "Homo balcanicus, homo heroicus" (1985) и огледу „Стјепан Зановић, алазон са наших страна” (1986) Петар Цацић пише о фрајевски дефинисаним категоријама *alazon* (о човеку који безмерно прецењује сопствене способности и

„тачака гледишта” стоји писац као мудрац који своје животне, филозофске и уметничке апофтегме гради на искуствима дуговеке, фолклорне мудрости:

И револуција, рат, фронтови, пређоше преко њега као степски вихор преко траве: да га је савио – савио га је, али га није сломио нити упропастио.

Олуја само јабланове и хрстове ломи и чупа из корена, а обичан коров се само клања до земље, простира се по њој па се опет диже (Књ. I, стр. 104).

Умеће приповедања Шолохов је посебном стваралачком снагом показао у бројним полемикама епских субјеката, без обзира на то да ли припадају категорији позитивних, негативних или мешовитих ликова. У том погледу романсијер се не либи да укаже на супротстављена становишта припадника револуционарног покрета (Давидова и Нагуљнова, на пример), потом припадника прогресивних и регресивних снага (Нагуљнова и Бањика, на пример), као и припадника негативних ликова (Половцева и Љагјевског, на пример). Наводећи три примера за три врсте полемичких ставова о предмету полемике, желели бисмо да укажемо на Шолоховљеву способност емпатије са епским субјектима, као и на способност да повремено заузима сасвим супротна становишта од оних за које се сâм залагао, што сведочи о способности истанчане психолошке профилације и портретизације. При томе није на одмет напоменути да све врсте сучељавања погледа на свет кипте од драматичности и да истовремено представљају климаксе романа:

- Први пример полемике истомишљеника налазимо на крају главе XV Књиге прве. Развијену полемику опонената Шолохов сажима у екстатичном монологу Нагуљнова упућеног Давидову: *Такви као ти упропастиће светску револуцију! ... Нећете је донети ви који споро*

могућности) и *iron* (о човеку који неоправдано потцењује сопствене способности и могућности). Аутор указује на мишљење Х. Б. Инглиша и А. Ч. Инглиш: *Митологија је патолошка тенденција ка лажи*, док се нама много функционалнијом и делотворнијом чини филозофска апофтегма С. Зановића: *Несрећа нас враћа филозофији*.

Видети и књигу Пјера Бурдијеа *Правила уметности (Генеза и структура поља књижевности)*, 1992. У „Уводној речи” аутор цитира речи D. Sallenave: *Читати пре свега значи ослободити се од себе сâмог и од свог света*, док познати југословенски приповедач и романсијер Миодраг Булатовић истим поводом пише: *Писање је, уствари, бежање од смрти*.

мислите. Тамо свуда око нас буржуји муче радни народ, црвени Кинезе уништавају у прах и пепео, разне црне убијају, а ти овде мазии непријатеља! Срамота! Грдна срамота! Крв ми се у срцу леди кад помислим на нашу рођену браћу пред којима се преко границе буржуји истресају. Ја баш због тога не могу да читам новине! ... Мени се због новина сва утроба преврће! А ти! Шта мислиш о рођеној браћи која труну по непријатељским тамницама! Не жалиш ти њих! ... (стр. 116–117).

- Други пример се односи на полемику неистомишљеника. Њу смо нашли у средини главе XXIV Књиге прве. Природним и логички заснованим аргументима служи се ванколхозни домаћин Григорије Бањик разложно бранећи право на својину у дијалогу са преким Нагуљновим:

- Та мани се тога, друже Нагуљнове! – Бањик се дрско осмехну и поглади плаве бркове. – Тај ти број неће извући! Жито вам не дам.

- А због чега то ако смем да питам?

- Зато што ће му код мене бити сигурније. А ако вам дам, нећу на пролеће добити ни празне џакове. И ми смо сада постали паметни, не дамо се варати!

Нагуљнов изви широке обрве и малко побледе:

- Како ти можеш да сумњаш у совјетску власт? Значи, не верујеш?!

- Па не верујем! Наслушали смо се доста лагарија од вас!

- А ко је то лагао? И о чему? – Нагуљнов приметно побледе, и лагано устаде.

Као да ништа не примећује, Бањик се и даље тихо смешкао, обнајужујући снажне ретке зубе, само му у гласу задрхташе увреда и љута мржња кад рече:

- Скупићете жито, а затим ћете га на бродове – па у туђе земље? Да купујете антанабиле да би се партијци возили са својим ошишаним женама? Зна-а-амо ми на шта ћете утрошити нашу пшеницу! Доживели смо једнакост! (стр. 175).

- Трећи пример се односи на полемику непријатеља. Њу смо пронашли у средини главе I Књиге друге. Мучну нетрпљивост белогардејских официра и завереника – капетана Александра Половцева и потпоручника Вацлава Љатјевског писац елаборира у драмски интонираном дијалогу двају опонената, препуном инвектива:

- *И то сам већ слушао више пута. Престаните да се понашате као жена, Половцев! Дођите себи!*

- *Нерви ... – промрмља Половцев. – Издали живци ... И мени је досадило у овој тами, у овом гробу ...*

- *Тама је пријатељ мудрих. Она је погодна за филозофска размишљања о животу, а нерви практично постоје само код малокрвних бубуљичавих девојака и дама које болују од мигрене и брбљивости. Нерви су стид и срамота за официра! Па ви се само измотавате, Половцев, нису код вас никакви нерви, већ само лутке! Не верујем вам! Часна официрска реч, не верујем!*

- *Ви нисте официр, већ животиња!*

- *И то од вас нисам једанпут чуо, али вас ипак нећу позвати на двобој, идите дођавола! То је старо и несавремено, а има важнијих послова. А уз то, као што вам је познато, многопоштовани, бију се само сабљама, а не полицијским харингама чији образац сте ви тако узбудљиво и тако нежно притискали на своје прси. Као стари артиљерац презирем ту форму хладног украса. Има још само један аргумент против тога да вас изазовем на двобој: ви сте плебејац по крви, а ја сам пољски племић из једне од најстаријих породица, која ... (стр. 9–10).*

На крају, као пример бинарне опозиције могле би да послуже Књига прва и Књига друга *Узоране ледине*, с обзиром на то да је прва писана у време непосредног дешавања (синхроног), а друга са дистанце од две и по деценије, дакле у време већ одавно протеклих догађаја (дијахроног). Књига прва је настајала након Књиге треће *Тихог Дона*, али је првобитни рукопис Књиге друге *Узоране ледине* мистериозно нестао уочи сâмог почетка Другог светског рата. Стога се изгубљени рукопис (писан у периоду 1932–1941) може сматрати *основницом*, а друге верзија (писана у периоду 1954–1959) – *изведеницом*. Истинске Шолоховљеве узлете и падове показало би сравњивање *основнице* са *изведеницом*, под претпоставком да се у међувремену пронађе изгубљени рукопис прве верзије и да се занемаре местимичне напомене биографа и критичара о опадању стваралачких моћи М. А. Шолохова.

У том случају било би омогућено да се на конкретном тексту провере пишчеве стваралачке могућности, анализирани најмање са два аспекта: а) правовременог регистровања свих карактеристика пишчеве животне и стваралачке визије, као и б) апостериорно савладавање временске дистанце од готово пуне три деценије, без обзира

на то да ли се ради о *роману-идеји* (отелотвореном Књигом првом) или *роману-догађања* (отелотвореним Књигом другом). У нашем начину тумачења и разумевања сложене структуре и разнообразности примењених стваралачких проседеа најупутније би било ово дело анализирати као *драмски интониран роман*.⁵

СТРУКТУРНА СЛОЖЕНОСТ И РАЗНООБРАЗНОСТ СТВАРАЛАЧКИХ ПОСТУПАКА

На основу књига Клаудија Гиљена *Књижевност као систем (Огледи о теорији књижевне историје)* – *Literature as System (Essays Towards the Theory of Literary History)*, Princeton, 1971, Клауса Улига *Теорија књижевне историје (Начела и парадигме)* – *Theorie der Literaturhistorie (Prinzipien und Paradigmen)*, Heidelberg, 1982. и Милослава Шутића *Трагање за методом* (Београд, 2010) – без тешкоћа се може показати енормни развој науке о књижевности или литературологије, како у супстанцијалној тако и у релационој теорији књижевне уметности (уз помоћ лингвистике, фолклористике, компаратистике, историје, филозофије, социологије, психологије, идеологије, културологије, информатике и естетике). У том светлу посматрани, и најмањи теоријски проблеми и апорије већ а priori подразумевају „залеђину разумевања” или коришћење „саморазумљивих полазишта”, како би рекао Карл Р. Попер. Иста законитост огледа се у оквиру појединих литературолошких дисциплина – *наратологије* и *генологије*, о чему занимљиво пише Х. Портер Абот у књизи *Увод у теорију прозе* (*The Cambridge Introduction to Narrative*, Cambridge, 2008), позивајући се на низ познатих теоретичара и типолога наративне прозе (М. М. Бахтина, М. Бал, Р. Барта, В. Бута, К. Бремона, П. Брукса, С. Четман, Џ. Калера, Ж.

⁵ Број полемички интонираних страница у обе књиге је енорман, те се роман *Узорна ледина* може дефинисати и као *полемички роман*. Најлепше примере полемика налазимо у Књизи првој: гл. I (стр. 5–8), гл. XIII (стр. 100–101), гл. XV (стр. 114–115 и 116–117), гл. XX (стр. 147–151), гл. XXIV (стр. 174–178 и 179–180), гл. XXV (стр. 188–189) и гл. XXXII (стр. 240–241 и 242–243); а у Књизи другој у: гл. I (стр. 9–11), гл. XIII (стр. 156–161), гл. XV (стр. 187–190), гл. XXII (стр. 271–275), гл. XXIII (стр. 281–284 и 284–285), гл. XXIV (стр. 297–301), гл. XXVI (стр. 321–326) и тако даље. За савремену наратологију и генологију најзанимљивији изазов представља анализа „међужанровске проходности”, с обзиром на однос „воље жанра” и „воље аутора”.

Дериду, У. Ека, Ж. Женета, А. Ж. Грејмаса, В. Изера, Р. Јакобсона, Ф. Кермода, К. Леви-Строса, Џ. Хилис Милер, Џ. Принса, В. Ј. Пропа, П. Рикера, Ш. Римон-Кенан, В. Б. Шкловског, Ф. Штанцла, Џ. Тодорова, Б. Томашевског, Х. Вајта и друге).⁶

Једну од најсложенијих апорема у наратологији представља однос *темпоралности* и *наративности*, будући да је без проучавања тог односа немогуће дефинисати основне карактеристике Велике нарације (Велике приче) и Мале нарације (Мале приче), било да је реч о синхронији, било о дијахронији, било о историјској актуелизацији, што је посебно изазовна апорија у анализи Шолоховљевих приповедака и романа (категорију историјска актуелизација предложио је Х. Р. Јаус, додајући синхронији и дијахронији још и – историју). Током свих деценија књижевног рада (1923–1984) Шолохов непосустало инсистира на органској повезаности оних поступака који воде ка приближавању *Приче* и *Живота*, односно на стварању *Приче о животу*, у једнакој мери потребне савременицима и наследницима – као аутентично дело које превасходно претендује на истинитост, лепоту и трајност⁷.

Осим што је прецизно дефинисао три процеса важна за сваку врсту нарације – *префигурацију* као „претходно поимање света реалне праксе”, *конфигурацију* као „подражавање, приказивање радње путем обликовања текста” и *рефигурацију* као принцип који припада „сфери

⁶ Књигу Х. П. Абота превела је на српски језик Милена Владић, а издао београдски „Службени гласник”, 2010, стр. 384. За нашу анализу посебан значај имају: прва („Наратив и живот”), друга („Дефиниција наратива”), трећа („Границе наратива”), четврта („Реторика наратива”), седма („Тумачење наратива”), једанаеста („Наратив и истина”) и тринаеста целина („Сукоб наратива”).

Препоручујући читаоцима књигу, Давид Херман пише:

Иако написана једним јасним, разумљивим стилем, ова студија ипак не упрошћава главна питања са којима се сусрећу проучаваоци прича у својим истраживањима, већ нуди идеално полазиште за читаоце који траже сажет преглед новијих проучавања у области наратива. Ово дело не само да је основни уџбеник за читаоце који нису упознати са претходним облицима, истраживањима о појму приче, већ је оно много више од тога. Аботова књига заправо представља значајан допринос у изучавању теорије прозе („Суплоке”).

⁷ О томе смо исцрпно и систематично писали у књигама: *Реторика човјечности* (Нови Сад – Подгорица, 1993), одељцима „Знаци живота и знаци књижевности (Наративна структура Мале и Велике приче)”, стр. 115–154 и „Повратак живом говору (Елементи сказа у повијести *Српски хајдуци*)”, стр. 180–227, као и у – *Стефан Митров Љубиша* (Бијело Поље – Нови Сад 2003), одељку „*Дуго трајање* као ознака медитеранског ареала (Конструкција догађаја и реконструкција приче у Љубишиној наративној прози)”, стр. 157–188.

рецепције текста”, Пол Рикер указује на „темпоралност приповедања”, „темпоралност приче” и „фиктивно искуство времена”. Он одваја „временске приче” (*fables du temps*) од „прича о времену” (*fables sur le temps*), одређујући се на тај начин према Милеровој подели, саопштеној у књизи *Морфолошка поетика* (Тибинген, 1968), на – „време приповедања” (*Erzählzeit*) и „исприповедано време” (*erzählte Zeit*).⁸ Сродна мишљења саопштава и Хејден Вајт, делећи историографску нарацију на пет нивоа концептуализације: 1. *хронику* (*cronicle*), 2. *причу* (*story*), 3. *модус заплета* (*model of emplotment*), 4. *модус аргументације* (*mode of argument*) и 5. *модус идеолошке импликације* (*mode of ideological implication*). Истоврсна је и подела коју предлаже Жерар Женет у трилогији *Фигуре* (Париз, 1966, 1969. и 1982), који ће доцније прерасти у пентологију под истим називом. Инсистирајући континуирано на фокализацији приче, Женет предлаже следећу тријаду: 1. *причу* (*histoire*) као хронолошки и узрочно повезани низ догађаја, 2. *приповест* (*râécit*) као написани приповедачки текст и 3. *приповедање* (*narration*) као израз приповедачког гласа.

За разлику од стваралаца и мислилаца који су у периоду иновације, модернизације и радикализације књижевне уметности (од структурализма до постмодернизма), истицали значај *фрагмента* и *есеја* (односно *фрагментације* и *есејизације*), Шолохов се, у мановском маниру, залаже за широку епску форму (роман-реку), мукотрпан, дуг и спор рад. *Ја браним своје право на спорији рад него што би то хтели*

⁸ Француски полиграф Пол Рикер објавио је више књига из ове области: трилогију *Време и прича* (Париз, 1983, 1984. и 1985), а претходно још и – *Историја и истина* (Париз, 1955) и *Жива метафора* (Загреб, 1981). У првој књизи трилогије *Време и прича* (Сремски Карловци – Нови Сад, 1993, у преводу Славице Милетић и Ане Моралић) Рикер пише:

Било да се ради о утврђивању структурне истоветности између историографије и фикционалне приче, коју ћемо настојати да докажемо у другом и трећем делу, или о утврђивању дубоког сродства између претензија на истинитост ових двају приповедних начина, што ће бити учињено у четвртм делу, једна претпоставка истиче се изнад свих других, наиме да крајњи улог структурног идентитета приповедне функције, баш као и претензије на истинитост приповедног дела, јесте временски карактер људског искуства. Свет који приказује свако приповедно дело увек је временски свет. Или, као што ће се често понављати у овом раду: време постаје људско време у оној мери у којој је артикулисано на приповедни начин; с друге стране, прича је онолико богата значењима колико оцртава карактеристике временског искуства (књ. I, стр. 11).

Видети књигу Зорице Бечановић-Николић *Херменеутика и поетика (Теорија приповедања Пола Рикера)*, Београд, 1998, стр. 234.

читаоци али ту спорост оправда квалитет (...) Могу се брзо писати лоше књиге, а споро добре, записао је 1948, а непосредно потом и ово: По мом мишљењу писац мора глатати роман, радећи на њему, глатати све док не постигне савршену форму. Основна пишчева амбиција у роману *Узорана ледина* састоји се у настојању да топос *Југ* (који се односи на донски завичај) представи као универзалну слику света – *в полном южном блеске*. При томе се ослања на *језичку фантазију*, односно на богатство руског књижевног језика и идиоматичност козачког говора, који му омогућавају да саопштава *фолклорније и крылатые слова*, како с правом тврди Јуриј Ројс, у лингвистичком огледу „Фразеологические характеристики персонажей *Поднятой целины* М. А. Шолохова”.⁹

У највећој могућој мери романисијер је користио стваралачке обрасце класичног, критичког, фолклорног, социјалног и интегралног реализма, додајући им местимично и поступке натурализма или суровог реализма (илустративне су и ефектно реализоване сцене убиства брачног пара Хопрових секиром, насиље Нагуљнова над Бањиком и, нарочито, зверска освета Љатјевског двојници чекиста – Глухову и Чижњаку) и поетског реализма којим се поетизује и литераризује структура романа (ови процеси су видно наглашени у главама XIII, XIV, XIX, XXIV и XXXVI Књиге прве, као и главама III и XIX Књиге друге). То, међутим, не значи, да се у *Узораној ледини* местимично не осећају инспиративне осеке, најчешће у виду насилне литераризације (Књ. II, гл. XVII), понављања и публицистички интонираних пасажа, у којима идеолошки дискурс надвладава књижевни (Књ. I, гл. XIX и

⁹ Ројсов оглед објављен је у зборнику радова *Поетика стваралаштва Михаила Шолохова* (Нови Сад, 1986, стр. 187–199). Поред њега, занимљиви су још и следећи прилози: „Композиција *Узоране ледине*” Витомира Вулетића (стр. 105–112) и „Пейзаж *Поднятой целины*” Богдана Косановића (стр. 113–119). Вулетић пише о четири композициона принципа проведена у роману: 1. Смењивање годишњих доба као композициони принцип (вегетациони циклус), 2. Смена дана и ноћи као композициони принцип, 3. Композиционе функције рецепције и 4. Композициона функција комике. Тиме, међутим, није ни изблиза исцрпена композициона сложеност романа.

У књизи *Михаил Шолохов у српској и хрватској критици* (Нови Сад, 1981, стр. 116–128), Вулетић пише о рецепцији *Узоране ледине* у југословенском књижевном простору, анализирајући критичке прилоге Александра Флакера, Милосава Бабовића, Миливоја Јовановића, Назифа Кустурице, Дамјана Петровића, Марије Витрисал-Мулић, Миодрага Сибиновића и Миле Стојнић.

XXXV). Такође се местимично срећемо са намерно пласираним турпизмима, о којима занимљиво пише Косановић (насиље, освета, убиство, зверство, мржња, садизам, скаредности, псовке, простаклуци и вулгаризам).

Суровим реализмом Шолохов се у великој мери разликује од осталих руских и совјетских писаца који су елаборирали сродну тематику и мотивику у тзв. „колхозном”, „неимарском” или „производном роману” (Александар Неверов, Ана Каравајева, Кузма Горбунов, Владимир Ставскиј, Фјодор Панферов, Иван Шухов и други). Натурализму или суровом реализму припадају још и они пасажи у портретизацији епских субјеката који су грађени на пренаглашеној симболици и метафорици. Нагуљнов каже: *Нико ми не смета, а ја сам сада као оштри бајонет, који је сâмим врхом устремљен у борбу против кулака и сличних непријатеља комунизма* (I/241); Островнову јесаул Половцев изгледа као *јастреб лешинар на хумци гробнице, натмурен и страшан у својој усамљености* (I/160); док Половцеву читава Донска област морално пропада, јер *Дон је осиромашео у правим козацима, а обогатио се у олошу: издајницима и зликовцима* (I/206), што се мора тумачити као крајњи израз критичке свести и све приметнијег агностицизма, нарочито када је реч о негативним ликовима који слуте своју пропаст.

Начин на који Шолохов спаја фолклорну са уметничком имагинацијом и контемплацијом указује на мозаичну структуру романа, у којој су мозаично саопштени не само догађајни и асоцијативни нивои него и нивои разнообразних стваралачких поступака. Они су увелико умножавали типове наратије и типове наратора, при чему романсијер дисциплиновано води рачуна о смени динамичних и статичних тема и мотива, појава и процеса, убрзања или кочења приче, као и проширивања и сужавања прича, послуживши се добропознатим поступком – „уоквиреном причом”. Његов аукторијални приповедач може се условно назвати „ритуалним приповедачем” (такви су мудри старци Шчукар и Аржан), а њихово приповедање „ритуализованим приповедањем”, јер је оно намењено свим слојевима читалачког стаљежа, под претпоставком да се ради о Древној причи (у ширем) или

Левантинској причи (у ужем контексту узето), односно – било да се ради о продукционом, било о рецептивном моделу.¹⁰

Померимо ли, у наставку рада, акценат расправе коју водимо са *темпоралности* на *наративност*, најпре ћемо уочити да је *Узорана ледина* грађена на мозаичној композицији и да су вредносно неуједначене Књига прва и Књига друга. Такође се може уочити да су књиге различито компоноване, у зависности од смене линеарног и алинеарног приповедања, а у непосредној зависности од процеса смењивања *ретроспекција*, *интроспекција* и *проспекција*, док бројне оделите целине или њихови делови представљају наративне алке које изричито служе уланчавању жанровски разноврсних прича. Некима од глава је првенствени циљ кочење нарације (*ретардација*) или измештање радње (најчешће *ретроспекцијама*), које се музичком терминологијом могу означити као *intermezzo* (у Књ. I такве су главе: XIII, XVI, XXII, XXIV, XXV, XXVII и XXXIV; а у Књ. II главе: XII, XIV, XVI и XXVII, док се мозаично компоноване главе налазе у књ. I/III и V и Књ. II/XXVIII). Глава II Књиге друге представља ониричку прозу; глава XVII исте књиге представља чист облик прозе за децу; глава XIII саопштена је у виду басне; поједине главе егзистирају као самостална приповедна структура, независно од основне приче (најчешће оне о деди Шчукару) у којима није саопштена само комична визија живота као противтежа трагичној, него и као облик карневализације народне смехотворне културе, о којој занимљиво пише М. М. Бахтин у књизи *Стваралаштво Франсоа Раблеа и народна култура средњег века и ренесансе* (Београд, 1978). Структурној сложености романа видно је доприносила интерференција бројних *анегдота*, енормно велики број *епизода*, наративних *меандара* и низова *ауторских коментара*.¹¹

¹⁰ На рикеровски схваћене категорије „приповедна интелигенција” и „наративни идентитет” упућује Драган Стојановић у раду „Бог Аврама, Исака, Јакова и Јосифа” (1996), који поводом библијске тетралогије Томаса Мана резолутно закључује:

Прича која о себи размишља као о призивању нечег прошлог, мудрија је и, често, ведрија од оне која се лишава такве рефлексије. Она је богатија за увид у своју крхку природу, не мање, међутим, и у своју незаменљивост. Причање ствара и ону прошлост, које није било, обликује такву садашњост у којој оваква прошлост овакав ‚имперфект’ постоји, а будућност даје могућност да отвори хоризонте које заиста догођена прошлост не би могла отворити. Моћна је прича – на свој начин.

– *Стварност је недовољна; зато је неопходно допуњавати је причама.*

¹¹ Микрочитање *Узоране ледине* показује најпре паритет *основне приче* са десетинама *допунских прича*, а потом и начин фрагментације и хомогенизације романескне

Пажња савремених наратолога и генолога углавном је сведена на два аналитичка аспекта: а) на монтажни поступак и б) на однос продукционог и рецептивног модела, будући да је роман настајао готово три деценије, у време наглих промена поменутих модела (мислимо на однос поезике прозе тридесетих, четрдесетих и педесетих година XX века у националној или наднационалној књижевности). Структурна сложеност *Тихог Дона* увелико превазилази структурну сложеност *Узоране ледине*, с обзиром на однос цензуре и аутоцензуре, између осталог.¹² У односу на *Тихи Дон* роман *Узорана ледина* и евокативна повест *Човекова судбина* (Судьба человека, 1956/1957) показују смањену улогу докумената, архивске грађе и сведочења савременика, па и пишчевих сведочења у међувремену објављених у виду епистоларне, биографске, аутобиографске, мемоаристичке, критичке и полемичке литературе). Најлепше сведочанство у избору епонимног јунака Семјона Давидова, који је освојио симпатије милиона читалаца,¹³ пружа

прозе. У том погледу могу се навести најпре десетине међусобно веома различитих ретроспекција:

- гл. III (стр. 19–20 и 21–22), гл. IV (стр. 32–34 и 34–36), гл. V (стр. 36–44), гл. VII (стр. 54–55), гл. IX (стр. 62–63), гл. X (стр. 71–72), гл. XI (стр. 76–80), гл. XII (стр. 85–87), гл. XIV (103–105), гл. XIX (стр. 132–133), гл. XXII (стр. 154–155) гл. XXXI (стр. 235) и гл. XXXIII (стр. 259–261) – у Књизи првој, а потом и:

- гл. I (стр. 18–19), гл. VIII (стр. 91–93), гл. IX (стр. 110–111), гл. XIX (стр. 240–249) и гл. XXIX (стр. 361–362) у Књизи другој;

- док се *епизоде*, као њима веома сродни облици, јављају у: гл. XXVII (стр. 201–205), гл. XXVIII (стр. 207–210), гл. XXX (стр. 222–225), гл. XXXI (стр. 229–230), гл. XXXV (стр. 282–282) и гл. XXXVI (стр. 291–294) у Књизи првој, а потом у: - гл. IV (стр. 33–37, 38–42 и 44–46), гл. X (стр. 128–131) и гл. XIII (стр. 165–166); – у Књизи другој, да не спомињемо бројне интерполације *анегдота*, *снова*, *тумачења снова*, *лирских песама*, *докумената*, *драмских дијалога* и *драматичних сцена*, од којих је најефектније реализована она у којој жене малтретирају, развлашћују и хапсе Давидова.

¹² Занимљивост више представља поређења руске слике света у Шолоховљевим делима са мемоарским сведочанствима белогардејских изгнаника по европским земљама. При томе првенствено мислимо на књигу Алексеја Арсејева – *Самовари у равници* (*Руска емиграција у Војводини*), Нови Сад, 2011, стр. 291. У њему аутор спомиње рукопис А. С. Бахтеева – *Ја отуда, где струињся Тихий Дон* и *Мемоаре* главнокомандујућег белих Петра Николајевича Врангела (завршене у Сремским Карловцима, децембра 1923, три године пре пресељења у Брисел).

¹³ *Поднятая целина* на руском језику издавана је више пута и различитим поводима. Прво је објављен Том первый (Москва, Художественная литература, 1932), а затим

жио је Шолохов у осмом тому избора *Собрание сочинений* (Москва, Гостлитиздат, 1960, стр. 341):

У Давыдова было несколько прототипов. Я встречался со многими моряками, беседовал с ними, видел, како они работают там, куда направляла их партия. И всюду они вносили в жизнь свой хорошие морские революционные традиции.

Еще Владимир Ильич Ленин дал высокую оценку морякам после Октябрьских событий. Так же доблестно сражались они и в гражданскую войну, принимали самое деятельное участие в строительстве советской власти.

Это и зародило во мне мысль сделать Давыдова бывшим балтийским матросом. Ибо человек, приехавший на работу в деревню, должен был обладать отвагой выдержкой, хорошим юмором, умением общаться с людьми чувствовать коллектив. Все эти качества, беззаветную преданность партии и делу коммунизма я видел у моряков, воспитанных на нашем флоте.¹⁴

Посебну пажњу у анализи заслужује начин портретизације и мотивације ликова, типова и карактера, уз напомену да се *Тихи Дон* може анализирати као *роман-лика* или *роман-идеја*, а *Узорана ледина* као *роман-групе ликова* или *роман-догађања*. При томе су од пресуд-

и обе књиге (Москва, Молодая гвардия, 1960). Након што је Књига прва прештампана (Москва, 1956), уследило је вишекратно објављивање романа као двотомне целине: Москва (1970), Кијев (1977), Москва (1980), Москва (1987), Москва (2001. и 2002) и друга. За нашу анализу значајно је издање *Письма* у редакцији А. А. Козловског (Москва, 2003).

На српскохрватском језику најпре је објављена Књига прва: Загреб (1940), Београд (1945), Загреб (1946) и Београд (1948), а затим као двотомно издање: Титоград (1960), Сарајево (1960), Београд (1963. и 1967) и Сарајево-Загреб (1975) итд.; чији су преводиоци – С. Ковачић, И. Анђелковић, Ј. Ритиг, М. Московљевић, В. Р. Вулетић, Б. Булатовић и А. Томић.

¹⁴ Двотомном издању *Поднятая целина* (Москва, Издательство „Известия”, 1965) приложен је поговор Ю. Лукина „Люди прекрасной судьбы” (Књ. II, стр. 369-380) у коме аутор пише:

Следует взглянуть в сущность характерных для Шолохова творческих, эстетических принципов. Художественную меру в композиции своих произведений писатель определяет очень большому счету. Показывая суровый путь главных героев, требуя от читателя напряжения и по мере развития действия све усиливая драматизм сюжета, готовя читателя к тяжелому потрясению в финальной главе, художник чувствует необходимость разрядки, дающей возможность как бы перевести дыхание, обратиться к другим сторонам развертываемой перед нами картины жизни (стр. 377).

не важности принципи екстериоризације и интериоризације стваралачких и епских субјеката, од којих први саопштавају интерсубјективна, а други субјективна искуства и сазнања. На основу априорно, синхроно или апостериорно примењених стваралачких поступака око две стотине епских јунака могу се сврстати у пет кругова:

- *Први круг* чини неколико позитивних и делатних ликова који иницирају епску радњу у роману. Они имају разноврсне животне судбине и животне визије, али непоколебљиво стреме одабраном циљу као крајњем смислу живота, не гледајући на жртве: председник колхоза Семјон Давидов, секретар партијске ћелије Макар Нагуљнов, председник сеоског совјета Андреј Размјотнов, секретар реонског комитета Иван Нестеренко и млади комсомолац Вањушка Најденев. Њихови портрети употпуњени су честим ретроспекцијама, бочним осветљавањем и сменом линеарног и алинеарног приповедања, основне приче допунским причама, итд. Трагичне судбине позитивних јунака (Давидов и Нагуљнов гину у окршају са Половцевим и Љатјевским, док Нестеренко умире од маларије и туберкулозе) обезбеђују делу драмски тонус, неопходне књижевно-естетске вредности и, као по правилу, представљају климаксе романа.

- *Други круг* окупља негативне ликове, чија је делатност једним делом видљива а једним делом невидљива, али ни они нису лишени мноштва детаља које Шолохов пласира одабрано, са ретком способношћу да покаже уметност обликовања неиспричане, задржане, прескочене, одложене или циркуларне приче. На тај начин писац показује не само мајсторство приповедања него и дисциплину стваралачког духа. За разлику од позитивних ликова (који су „ликови дана”), негативни ликови: јесаул Александар Половцев, потпоручник и пољски племић Вацлав Љатјевски, Јаков Островнов, пуковник Никољски-Седој, капетан Казанцев и Тимофеј Рњави – су „ликови ноћи”, будући да су позитивни јунаци у митолошкој сфери представљени као „небеске силе”, а негативни као „хтоничне силе”. У таквој слици света принцип светлости приказан је као *поредак*, а принцип таме као *хаос*, чиме се накнадно може тумачити наизменично увођење у роман оних целина у којима су главни актери „деца дана” и оних у којима су главни актери „деца ноћи”. Природно је и то што су у хуманистички интонираној слици света негативни јунаци осуђени на пропаст (на крају романа кажњено је примерно свих 600 белих завереника, окупљених у паравојној формацији Савез ослобођења родног Дона). У њиховом опису писац

често користи проспекције, које су неоствариве, јер се односе на илузије о преузимању власти и поновном успостављању монархије.

- *Трећи круг* чине ликови који као да су плод фолклорне а не уметничке имагинације. Они служе као доказ великог броја тематских, мотивских, језичких, стилских и техничких паралелизама са *Тихим Доном*, истовремено и као доказ генерирања књижевног текста и поетских идеја, започетих још од *Донских приповедака* и *Азурне степе* па све до *Узоране ледине*.¹⁵ Овај круг сачињавају: мудри старци Шчукар и Аржан, као и веома иницијантни лик – сеоски ковач Иполит Шалиј, коме је романсијер делимично наменио и улогу свезнајућег приповедача. Ови ликови доприносе процесу проширивања прича (најчешће експресивно саопштеним ретроспекцијама), у којима врхунац представља комична сцена деда Шчукареве куповине циганског коња (Књ. I, стр. 226–229) и деда Аржанова прича о оцу (Књ. II, стр. 53–60), лику који као да је изашао из Гогољевог *Тараса Булбе*. Истину говорећи, бројни Шчукареви искази, у дословном смислу речено, и не припадају роману *Узорана ледина*. Тачније речено – они у њему представљају паралитерарну грађу или вантекстовне садржине, али су веома сугестивно остварени у облику *сказа*.¹⁶

- *Четврти круг* чине ликови однегованих поратних бирократа новог доба. По неком непознатом механизму, они од заштитника и представника совјетске власти постају њени најљући непријатељи и узрок деградације узвишених револуционарних идеала. Захваљујући њима као да свакодневна животна пракса поништава те идеале и преобраћа се у своју супротност. Шолохов о њима пише кратко и уздржано, чиме је увелико осиромашена критичка визија пишчева, као и

¹⁵ О томе занимљиво пишу Радован Лалић и Богдан Косановић, издвајајући паралелизме који се тичу следећих приповедних проза: „Председник ревојенсовјета”, „Црвоточина”, „Жена са два мужа”, „Смртни непријатељ”, „Туђа крв”, „О Колчаку, коприви и осталом”, „О незгодама друга Птицина”, „Пут у живот”, „Заједнички језик” и других. Утврђивање поменутих паралелизама представља несумњиви аналитички изазов, с обзиром на то да на њих упућује и генолошка припадност романа. Досадашњим дефиницијама додали бисмо још и генолошку одредницу – *детективски роман*.

¹⁶ Упркос умећу и занимљивости приповедања, деда Шчукар и деда Аржан представљају опоментни пар – први је приказан као *причалица*, а други као *ћуталица*, који говори ретко и пробрано. О томе сведочи следећи статистички податак: У Књизи првој деди Шчукару су посвећене главе: V, VIII, XV, XXI, XXXI, XXXIII и XXXVII, а у Књизи другој: IV, XVI, XVIII, XIX, XXII, XXIII и XXV; док су деда Аржану посвећене само две главе Књиге друге.

стваралачких и епских субјеката. Однегованим бирократама: Беглиху, Самохину, Хомутову, Корчжинском и Никифору Пољаници, председнику колхоза у Тубјанску, супротстављена су два прекаљена револуционара – Балабин и Нагуљнов, чија победа доприноси остваривању каталога добара. Занимљиво је напоменути да се у овој глави, посвећеној сучељавању каталога зала и каталога добара, наизменично смењују познати реторички облици – *покудни говор* и *похвални говор*, што се нарочитом снагом очитује у сугестивном опису петнаестак описа сцена масовног окупљања (зборова).

- *Пети круг* иницијатних ликова чине жене, што представља један од лако препознатљивих стваралачких манира М. А. Шолохова: Лукерија-Лушка Нагуљнова, оличење разуздане женствености и фаталности, будући да непосредно утиче на судбину људи са којима је повезана (она је узрок смрти белог бегунца Тимофеја Рњавог); потом Јевдокија Размјонтова, лик који је, као противтежа Лушки, остварен чисто романтичарским средствима, о чему сведочи њено самоубиство (након што су је зверски силовали и понизили белогардејци)¹⁷ Варја Харламова, оличење младалачке чистоте и лепоте осећања, која игром случаја не може да оствари личну и породичну срећу (због погибије С. Давидова); куварица Дарија Купријанова, оличење животне ведрине и потребе за љубављу. Ови ликови често су обликовани у виду „побочних прича” или „прескочених прича”. Када је у питању поређење женских ликова *Тихог Дона* и *Узоране ледине*, све предности добија романескна тетралогичка, будући да је њоме Шолохов показао изванредно познавање психологије жене.

¹⁷ Опроштајно писмо је изразито сентиментално интонирано, као први део композиционог прстена Књиге друге:

Мили мој Андрјушењка! Опоганили су ме проклетници, шагачили се са мном и са мојом љубављу према теби. Нећу те више видети нити ћу видети белог света. Образ ми не допушта да живим са гадном бољешћу. Андрјушењка мој, цвете мој мили! Већ неколико ноћи не спавам и свој јастук обливам сузама. Наше љубави се сећам, и на оном свету ћу је се сећати. И само ми је једно жао – детета и тебе и што су наши заједнички живот и љубав били тако кратки. Кад другу у кућу доведеш – нека она ради господра бога пази нашег малишана. Пази га и ти, моје сироче. Мами кажи да моје сукње, шалове и блузе да мојој сестри. Она је испрошена, њој треба (Књ. I, стр. 39).

О енормној осетљивости Андреја Размјотнова сведочи податак да се, због љубави према деци, одрекао раскулачивања козака, и да се није осветио силоватељу – Аникеју Девјаткину и његовој породици, из истих разлога.

З а к љ у ч а к

М. А. Шолохов припада типу писаца који су стварање претпостављали промишљању о оствареном, садржину форми, а целовиту слику парцијалној. Са истом поузданошћу може се закључити да је *песничку слику* претпостављао *поетској идеји*, али да је помно водио рачуна о кореспондентности свих набројаних бинарних опозиција, на што упућује ефектно креираним и умешно инфилтрираним ауторским коментарима, најчешће у виду „везивног ткива”. Неретко, коментари су саопштени и као део ауторске поетике, што ћемо илустровати два примера. У њима је реч о психологији стварања, до које је писцу итекако стало. Први пример представља дијалог Макара Нагуљнова и довитљивог Вањушке Најденова. Након што је Најденов, у виду *ретроспекције* сугестивно описао страдање младог румунског комсомолца, применом мноштва натуралистичких детаља, он а posteriori мора свом саговорнику да објашњава разлике које деле животне од уметничких истина:

Нагуљнов са радосним узбуђењем упита, гледајући у Вањушкино уморно лице:

- *Оно о комсомолцу си измислио?*

- *Не, расејано одговори овај – једанпут давно сам читао о таквом случају у мопровским новинама.*

- *А ти рече да си данас читао ...*

- *Па зар то није свеједно. Овде је важно да се такав случај десио, ето то је жалосно, друже Нагуљнове!*

- *А ти си, наравно ... Са своје стране додавао да буде жалосније? – распитивао се Нагуљнов даље.*

- *Ама то није важно! – мрзовољно одмахну Вањушка, па је жећи се зимоморно, закопча кожни капут и рече:*

- *Важно је да људи осете мржњу према џелатима и капиталистичком друштву, а симпатије према нашим борцима. Важно је да су предали семе ... А ја скоро нисам ништа ни додавао ... а кувано воће код ове домаћице баи је било слатко! Погрешио си, друже Нагуљнове, што си одбио! (Књ. I, стр. 190).*

Други пример показује начин на који епски субјект успева да за себе освоји „независну тачку гледишта”, што га, како би рекао В. Б. Шкловски, сврстава у ред епских јунака „не на свом месту” (том типу превасходно припадају умни старци Шчукар и Аржан). У изванредно успелој прозној целини Књиге друге (главе V, стр. 47–62), у виду са-

мосталне приче или „приче у причи”, кочијаш Иван Аржанов успева да *основну причу* својим казивањем претвори у *преиначену причу*, тако да се може закључити како представља пример *eirona*, док деда Шчукар представља тип *alazona* (*miles gloriosus*). Њихово смењивање представља значајан сегмент конструкционе и композиционе схеме романа, особито уколико се има у виду да је у Књизи првој Шолохов више поштовао логику живота, а у другој логику нарације. Глобална идеја потпомогнута је у овим сегментима елементима предајне културе, од којих један представља *бајковитост*, која је саопштена експресивним монологом деде Аржана:

- *Па, настраност – како да ти кажем ... Ето, расте вишњево дрво, на њему је много разних грана. Ја сам дошао и одсекао једну грану, да направим бичаљу – од вишњевог дрвета бичаља је сигурнија – расла је она, јадна, исто настрана – у гранчицама, у лишићу, у својој лепоти, а ја сам је окресао, ову гранчицу и ево је ... Аржанов извади испод седишта бич, показа Давидову мрку вишњево бичаљу са осушеном, набораном кором ... – И ево је. Немаш шта да видиш! Тако и човек: он је без настраности го и јадан, сличан овој бичаљи. Ето, Нагуљнов неки туђи језик учи – настраност, деда Крамсков двадесет година различите кутије од шибица скупља – настраност; ти се са Лушком Нагуљновом везујеш – настраност; неко иде напит улицом, спотиче се и ограду леђима брише – такође настраност. Драги мој човече, председниче, де, лиши ти човека сваке настраности и биће он го и досадан као ова бичаља (Књ. II, стр. 61).*

Елементе бајковитости садржи и полемика са новинарем-мистификатором „Њујорк Тајмса” – „О маленком малчике Гарри и болшом мистер Солсбери”, остварена у облику есејизиране прозе, а објављена у „Правди”, 1. марта 1960. године.

Када је у питању међусобно вредновање романа, готово сви аналитичари истичу књижевно-естетске валере *Тихог Дона* над *Узораном ледином*, а такође постоји и општа сагласност у томе да је Књига прва другог романа у свему успелија од Књиге друге. Међутим, са становишта психологије стварања лако се може закључити да је у Књизи другој романсијер проналазио истинска „стваралачка задовољства”, која су га (као у случају деде Шчукара) завела у непотребне приповедачке

меандре, без којих би ова књига била композиционо хомогенија.¹⁸ Указујући на значај процеса „педализације теме” и „епског газа”, Шолохов је занемарио *основну причу* у корист *епизодне* или *мозаичне приче* и тиме, без сумње, допринео доминацији екстензивне над интензивном причом, уз све опасности које примењени стваралачки поступак понављањем губи. Речени поступак губи на делотворности чак и онда када се ради о веома поетизованим и литераризованим пасажима, какве писац остварује најчешће као литерарни праг или у виду композиционог прстена.

Ради се, наиме, о њему омиљеном, Шолохову омиљеном поступку стварања *логограма* (сликања језиком) и *пиктограма* (језиковања сликом), у случајевима када посебно жели да истакне органски, природни и логички спој *слике* и *идеје*. Литерарни праг или први део композиционог прстена представља аналитички пејзаж у Књизи првој, који је од осталог текста одвојен и двоструким проредом као видом примене графичке енергије:

Крајем јануара лепо миришу вишњаџи такнути првим развигором. У подне понегде у заветрини (иако пригрева сунце) тужни, једва приметан мирис вишњеве коре меша се са влагом окопнелог снега, са исконски снажним дахом земље која је провирила испод снега, испод мртвог лишћа.

Танани мирис разноврсног цвећа упорно лебди над воћњаџима до модрог сутона, све док се кроз голе гране не помоли месечев рог и док дебели зечеви не проспу по снегу паперјасте мрље трагове.

А затим ће ветар донети у воћњаке са степског гребена још тананији дах мразевима опаљеног пелена, ишчезнуће дневни мириси и звуци, а по степским травама, по корову, по таласастим браздама угари прикраиће се нечујно, као сура вучица, ноћ са истока – вукући за собом по степи као трагове издужене тамне сенке (Књ. I, стр. 5).

¹⁸ На крају епилога у повести *Проклета авлија* (1953) нобеловац Иво Андрић у облику ауторског коментара дефинише становиште веома слично Шолоховљевом:

Његова прича могла је да се прекида, наставља, понавља, да казује ствари унапред, да се враћа уназад, на да се после свриетка допуњава, објашњава и шири без обзира на место, време и стварни, стварно и заувек утврђени ток догађаја.

Најбоље је ипак пустити човека да прича слободно. Треба човека пустити да каже све (стр. 13 и 90).

Завршну каденцу или ефектно литерарно финале, остварено високом реториком, представља други део композиционог прстена, којим Шолохов засвођује све елабориране песничке идеје, док истовремено сведочи о примени антајског мита, прецизније речено – о сопственој филозофији природе, поводом ненадокнадивог губитка вољене жене. Овај део композиционог прстена остварен је у облику синтетичког пејзажа:

Он долго стоял с непокрытой головой, словно прислушивался и ждал ответа, стоял не шевелясь, по-стариковски горбясь. Дул в лицо ему теплый ветер, накрапывал теплый дожд... За Доном бело вспыхивали зарницы, и суровые, безрадостные глаза. Размётнова смотрели уже не вниз, не на обвалившийся край родной могилки, а туда, где за невидимой кромкой горизонта алым полымем озарялось сразу полнеба и, будя к жизни засыпающую природу, величавая и буйная, как в жаркую летнюю пору, шла последная в этом году гроза. (Књ. II, стр. 368)¹⁹

Очигледно је, међутим, да и поред пищевих априорних, синхроних и апостериорних настојања, обе књиге *Узоране ледине* су неуједначено остварене, о чему речито сведочи начин фрагментације и сегментације дела, као и процес „међужанровске проходности”, јер је очигледно да су краће приповедне форме доминантне у односу на дуже. Репрезентативне главе у Књизи првој су: IV, V, IX, X, XII, XXII, XXIV, XXX, XXXII и XXXIII; а у Књизи другој: I, V, X, XX, XXIV и XXIX (значи –

¹⁹ Прави крај романа, по нашем мишљењу, саопштен је неколико страница раније, у истој глави (XXIX), будући да он у свему задовољава циљеве интенционалног и лингвистичког лука дела:

*А затим се уз тешко и дуго јечање исправи и умири...
... И ето, опојаше донски славуји моме срцу драге, Давидова и Нагуљнова, одшапутала им је молитву приспела пиеница, одзвонила им је по камењу безимена речица која је текла однекуд с врха Гремјачке вододерине ... И то је све!*

Прошло је два месеца. Исто као и пре пловили су над Гремјачим Логом бели, сада већ јесењи густе облаци по високом небу, избледелом за време жарког лета; црвоточна позлата већ је покрила лишће топола над гремјаченском реком; вода у њој је постала провиднија и хладнија, а на хумкама Давидова и Нагуљнова, који су били сахрањени на сеоском тргу, недалеко од школе, појавила се под јесењим сунцем закржјала, бледозелена трава. И чак је неки непознати степски цвет, прибавиши се уз решеткасту ограду, покушавао, додуше мало касно, да одржи свој јадни живот. Зато су три стабљике сунцокрета, израсле после августовских киша недалеко од хумки, успеле упола да одрасту и већ су се лагано њихале када је тргом дувао ветар (Књ. II, стр. 358).

16 од укупно 69 глава). Нешто мањи број (укупно 12) требало је темељно дорадити, прерадити или испустити, јер се у њима итекако осећају инспиративне осеке, замор материјала и замор писца: У Књизи првој такве су главе: VI, VII, XVI, XXIX, XXXV и XXXVII; а у Књизи другој: VI, XII, XVIII, XIX, XXII и XXIII.²⁰ Рецептивни модел (издања и преводи), као и знатан број књижевнонаучних монографија (видети „Селективну био-библиографију М. А. Шолохова”, стр. 250–270), сведочи о успеху који је Шолохов постигао *Узораном ледином*²¹, тако да је сасвим у праву шолоховолог Витомир Вулетић када, у раду посвећеном композицији, резолутно закључује: *Оваквим компоновањем романа Шолохов је успео да створи дело с особенем поетиком и естетиком.*²²

²⁰ Преосталих четрдесетак глава могу се такође поделити у две групе. Прва од њих је блиска репрезентативним главама. У Књизи првој такве су главе: I, III, VIII, XI, XIV, XV, XVII, XVIII, XIX, XX, XXII, XXV, XXVII, XXXI, XXXIX и XL; а у Књизи другој главе: II, VIII, IX, XI, XIII, XIV, XVII и XXVI (укупно 24). Друга група је блиска главама у којима се осећа опадање књижевне инспирације. У Књизи првој такве су: II, XIII, XXI, XXVI, XXVIII, XXXIV, XXXVI и XXXVIII; а у Књизи другој главе: III, IV, VII, XV, XVI, XXI, XXV, XXVII и XXVIII (укупно 17). Успелијем делу припада четрдесетак, а мање успелом тридесетак глава, што сведочи о очигледној несразмери.

²¹ Од осталих монографија споменули бисмо овом приликом: И. Лежнев – *Михаил Шолохов* (Москва, 1948), Антонин Вацлавик – *Искусство психологического анализа в творчестве Михаила Шолохова* (Прага, 1962), Виктор Петелин – *Гуманизм Шолохова* (Москва, 1965), Анатолий Калинин – *Время ‚Тихого Дона‘* (Москва, 1978), В. Гура – *Как создавался ‚Тихий Дон‘: творческая история романа М. Шолохова* (Москва, 1980), Константин Прийма – *С веком наравне: статьи о творчестве М. А. Шолохова* (Ростов на Доне, 1981), В. Л. Матвеевич – *Михаил Шолохов* (Москва, 1985), Виктор Петелин – *Михаил Шолохов: страницы жизни и творчества* (Москва, 1986), Лев Колодный – *Кто написал ‚Тихий Дон‘* (Москва, 1995), Г. Сивоволов – *Михаил Шолохов: страницы биографии* (Ростов на Дону, 2003), Феликс Кузнецов – *‚Тихий Дон‘: судьба и правда великого романа* (Москва, 2005), Сергей Корягин – *‚Тихий Дон‘: черные пятна: как уродовали историю казачества* (Москва, 2006) и др.

У најновијем издању *Тихог Дона* (Москва – Кијев – Париз, 2011, стр. 1000) пишечева кћи Светлана педантно је забележила да су до данас (2011) Шолоховљева дела преведена на 92 светска језика, од чега 45 у Русији, а 47 у свету, у енормно високом тиражу од 180 милиона примерака (стр. 865).

²² У избору *Шолохов в школе* (Москва, 2002) о *Узораној ледини* наведени су одломци радова следећих аутора: Ф. Бирјуков – „Епопея борьбы и созидания: *Поднятая целина* сегодня (1988), И Коновалова – „Михаил Шолохов как зеркало русской коллективизации: Перечитывая заново роман советского классика” (1990), Г. Матевосян – „Трава после нас” (1988), Б. Волков – “Шолохов, прочитанный и непрочитанный” (1991), Э. Симмонс – „Он избрал свой путь” (1990), В. Литвинов – „Уроки “Поднятой целины””(1991), веома критички интониран, и други.

Radomir V. IVANOVIĆ

ARTISTIC WORK OF REMARKABLE AESTHETICS AND POETICS

Summary

Basically speaking, critical and affirmative overtone novels *Tihi Don* (I-IV) and *Uzorana ledina* (I-II), written over a long period of time, show the writer's vision of the world and, at the same time, his creative vision, in which a particular point is the formation of the style of socialist realism, and a final point -an integral realism.

Following the creating of the novel *Uzorana ledina* (1932-1959), we found that it reflected two phases of the writer's creative metamorphosis, depending on the relations between productive and receptive model, and immediately followed by two important laws that characterize the author's psychology of creativity: the law generating literary (a) the law of generating poetic ideas (b). This can be illustrated history of the *Second Exemplary volumes turfs* (written in the period from 1932 to 1941), which was mysteriously lost, and the second version of the same volume (written in the period 1954-1959). Its first version, conditionally, of course, can be considered as a basic one, while the second version can be understood as the derivative, according to the theory of versions conceived in a modern way.

Јасмина МОЈСИЕВА-ГУШЕВА

Универзитет у Скопљу

ИЛИНДЕН ВО МАКЕДОНСКАТА ДРАМА

Текстот го отвора прашањето за развитокот на македонската драма преку посветеноста на драмските писатели, од самиот миг на појавувањето на жанрот сè до денес, на темата Илинден – еден од најзначајните трагични настани од минатото на Македонците. Гледано во поширок теориски и книжевно-историски контекст, преку својот однос кон историјата и револуционерната идеологија, бројните македонски драмски писатели што пишувале на оваа тема ги откриваат спецификите на развојот на драмата во Македонија.

Клучни зборови: Илинден (трагичен настан во македонската историја), развоен процес на македонската драма, историја и идеологија, Војдан Чернодрински, Никола Киров Мајски, Васил Иљоски, Коле Чашуле, Петре Бакевски, Горан Стефановски.

Не е нималку случајно што овој преглед го започнуваме со драмите на Војдан Чернодрински, основоположникот на македонската драмска литература, и со годината на важното историско случување, кое несомнено морало да остави траги во тогашниот културен живот, бидејќи една од главните задачи на духот на културата на еден народ е да го обезбеди опстанокот на нацијата. Имено, токму во кобната 1903. година, со желба да го разбуди и зајакне патриотското чувство, Чернодрински ја пишува и изведува стихуваната мелодрама *Срешта*, посветена на тогаш набргу загинатиот предилинденски револуционер Гоце Делчев. Во неа тој е претставен во сосема природен амбиент на духовит народен заштитник, што одговарало на реалноста и на другите негови книжевни ликови (расказот „Табакерата“ на Иван Точко). Познато е дека тој постојано го менувал својот идентитет за да си обезбеди непречено движење по турската империја, што е јасно потенцирано и во оваа мелодрама, каде што го носи името Цветко-војвода. Единствена недоследност во однос на историските факти е свесната

мистификација што ја прави Чернодрински, претставувајќи го за гемиција со изградена идеолошка свест на атентатор, сакајќи веројатно со тој факт, како што истакнува и неговиот долгогодишен проучувач Алексејев, „да го поттикне патриотизмот на широките народни маси во виорот на веќе започнатото Илинденско востание“ (Чернодрински 1992: 18).

Уште во 1905, според наводите на истиот проучувач, на Чернодрински му се обраќа Крушевското братство од Софија, со молба да напише драма за илинденските случувања за да го овековечи споменот на херојскиот чин и воедно да им помогне на настраданите. Тоа на Чернодрински му поаѓа од рака дури во 1909 година кога ја пишува едночинката *Духот на слободата* каде што востанието е само повод да се истакне тезата дека идејата на слободата е поважна и од сопствениот живот, без некоја негова историска реконструкција или елаборација. Историското во оваа драма е сведено на минимум. Тоа се огледа само во познатиот историски податок дека во моментот кога на полноќ востаниците го нападнале Крушево, во градот сè уште одекнувале зурлите и тапаните од неколкуте свадби што биле во тек. Ова ќе биде само подлога врз која Чернодрински како писател со иновациски predispozicii ќе ја изгради својата историско-психолошка драма во која најважен сегмент сепак ќе биде истакнувањето на идејата на слободата, како што е, впрочем, насловена и самата драма. За неа е карактеристично што покрај формите и содржините од народниот живот, кои се својствени за сите негови драми, тој во оваа драма воведува иновација вметнувајќи го симболичниот лик – Слобода. Таа можеби изгледа необично за неговото реалистично проседе, но има успешна улога во поставувањето и разрешувањето на моралната дилема што го мачи секој револуционер. Со оваа своја драма, тој се јавува како предвесник на современиот драмски израз и неслучајно токму таа ќе биде ползувана како интертекст на истоимената постмодернистичка верзија на Горан Стефановски.

Историска драма базирана врз илинденските случувања, во вистинската смисла на зборот, среќаваме дури кај Никола Киров Мајски, кој во 1923. година ќе ја напише драмата *Илинден*. Нејзината автентичност е двојна, најпрвин поради крушевскиот дијалект на кој е напишана, а кој ќе биде анатемисан од бугарската реакционерна критика, а потоа поради историографските елементи што во неа се инкорпорирани (Мајски 1991: 26). Мајски како учесник и идеен творец на Крушевската република (како автор на Манифестот на Крушевската

република) сосема доследно во неа ќе ги помести: прокламацијата на Крушевската република, Прогласот на Крушевскиот востанички штаб, упатен до турското и албанското население, Писмото што како одговор на прогласот го испраќаат селаните-Турци од село Алданци, како и неколку историски личности што учествувале во Востанието (Никола Карев, Тодор Христов, Миле Станоев, Велко Пецанов, Ванчу Кипров, Ставре Трајков, Сулејман), меѓу кои и самиот тој преку ликот на Даскалот. Иако Мајски во оваа своја драма инсистирал, пред сè, на автентичноста и историската фактографија, поради што драмата ја добива формата на ангажирана, реалистичка, политичка драма, во неа тој го покажува и својот креативен потенцијал, што се огледа во вештата композитна структура на делото во која е успешно вткаена и неговата песна посветена на Илинден, како и многу фолклорни елементи (говор, песна, амбиент, традиционално однесување), кои како што точно забележува Борислав Павловски (Павловски 2000: 24) ќе бидат составен дел на драмските структури особено во периодот на реализмот. Преку нив ќе бидат пренесени идеолошките согледби и ставови на народот во однос на целите и методите на организираното општествено дејствување.

Во ист фолклорен стил, по повод шеесетипетгодишнината од Илинденското востание е напишана и драмата *Окрвавен камен* (1968) од Васил Иљоски. Неговиот драмски текст ги проблематизира илинденските случувања преку дилемата за прераното кревање на востанието, како и преку ликовите на двајца историски протагонисти – Питу Гули и Никола Карев и нивните различни идејни погледи како составен дел на нивните идентитети. Карактеризацијата на ликовите е строга и едноставна што придонесува јунаците на оваа драма да се поделат во две категории. На една страна се флексибилните реалистични личности како што се: Томе Никле, војводата Попето, Никола Карев, чие однесување се приспособува на ситуацијата. На друга страна стои категоријата ликови со трагични својства: Питу Гули, Димче, Здраве, Коста, Насте, предодредени за губиток, но истовремено предодредени и за слава. Помеѓу овие две антагонистички групи, конфликтот е неминовен. Голем дел од заплетите во драмата е поврзан со нивното спротивставување и изнаоѓање аргументи на чија страна е вистината, кој е поверен на општото дело, на револуцијата и на борбата. Исказите кои тие ги упатуваат едни на други имаат точно определена, меѓусебно спротивставувачка, функција во актуелниот општествен контекст. Дуалистичката поставеност на ликовите, кои копнеат за

остварување на општите вредности, нивната богата еднофункционална етикеција, како и обидот да се реконструираат сите позначајни настани поврзани со Илинден, ја вбројуваат драмата во најкомплетно реалистично драмско сведоштво за овој настан.

Веќе во драмата *Суд* (1980) на Коле Чашуле среќаваме модернистичка стилска постапка, која е оформена врз парадигмата на криминална приказна (Вангелов 1983: 92). Како што е добро познато, *Суд* е конструирана како драма на иследување на убиството на комитата Христо Црномара, кое се случило пред Смилевскиот конгрес (1903). Овој историски настан се поврзува со инкорпорацијата на врховистите во автентичното ВМРО, што подоцна имплицира серија немили настани. Во средиштето на драмските случувања е испитувањето на можните убијци на Црномара, при што се применува криминалистичката техника на намерно заведување на читателот во погрешна насока за да се оневозможи откривањето на вистинскиот виновник. Сомнението најпрвин е насочено кон Темелко поради шамијата со која бил врзан убиениот, местото на неговото закопување и поврзаноста на наводниот виновник со Керим-бег. Потоа индициите за убиството се насочуваат кон Дрен поради неговото брзање да го ликвидира Темелко без да биде докажана вината. Расpletот покажува дека убиецот е сосема трета личност – Андон Дрварот, кој бил заведен од тајниот припадник на врховистичката организација – Даскал Наум, кој при судењето се јавува како сведок во прилог на обвинението на Дрен. Карактеристично за оваа драма на Чашуле, како и за другите од „циклусот на црнила“, каде што се тематизираат настаните и личностите од македонската историја (Војводата Црномара, Ѓорче Петров и Пере Тошев) е тоа што таа е заснована врз фикциска конструкција. Имено, Чашуле секогаш одбира личности или настани од историјата коишто му служат само како подлога врз која ја накалемува (развија) фикциската конструкција на драмата. Притоа, тој повеќе сака во центарот на вниманието да ги постави политичките, идеолошките и моралните аспекти на настаните, отколку верно да ги реконструира историските збиднувања. Таквиот концепт му овозможува да ги поставува проблемите во широкиот контекст на драми на идеи, во кои се сопоставени различни можни решенија. Честите промени на носителите на драмските функции ја донесуваат игровитоста на текстот.

Во драмата *Белите коњи* (2003) на Петре Бакевски – напишана и изведена по повод стогодишнината од Илинден се постигнати уште поголема игровитост и дисперзивност, со внесување податоци од би-

ографијата на Никола Киров Мајски (кому оваа драма му е посветена), интертекстуални елементи од неговата драма *Илинден*, историски реминисценции, поетски симболи. За да ја задржи драмската напнатост, Бакевски успешно ги комбинира сите овие форми во кратки самостојни сцени, кои ја формираат мозаичната структура на целата драма. На преден план во драматуршките зафати доаѓаат конфликтните ситуации произлезени од идеите и аспирациите за претопување на македонскиот народ, од една страна и истрајниот дух на македонските револуционерни стратегии за зачувување на македонската автономија, од друга страна. Во целата структура на текстот е вплетена животната драма на Никола Киров Мајски – духовниот стратег на Илинденското востание. Драмата е со инверзен почеток во кој од гробиштата се појавува неговиот дух заедно со духовите на белите коњи – симболот на загинатите за слободна Македонија. Натаму, без некој посебен ред, се инкорпорирани секвенци во кои се проблематизира македонскиот јазик на кој е напишана неговата драма *Илинден*, како и индолентниот однос на македонските политички структури кон него и неговото дело.

Вистинска децентрализација и поливалентност темата за Илинден доживува во постмодернистичката верзија на драмата *Духот на слободата* (2005) – создадена од Горан Стефановски. Применувајќи ја деконструктивистичката постапка, тој успеал да создаде текст со поинакви значења и стил од оригиналот во кој идејата за саможртвување е делегитимизирана, моралните идеали минималистички, а идејата за слобода депласирана. Во драмата Стефановски ја нагласува очигледната интертекстуална поврзаност, па дури и палимпсесноста на двата текста конструирајќи ја така што првиот дел, ситуиран во минатото, е комплетно преземен од Чернодрински, додека другите два, кои го прошируваат минатото во сегашноста и иднината, се негова кеација. Архетипот на слободата, олицетворен во националното ослободување на македонскиот народ од турската империја на почетокот од векот, Стефановски во новата драма го деконструира заменувајќи го, како што самиот назначува во дидаскалиите, со „себична потрага по индивидуалната среќа“. Тој возвишен архетип (симбол) за кој во минатото се жртвувал животот сега заведува, успевајќи да го вовлече главниот лик Мануел во водите на индивидуалниот хедонизам, во американскиот сон за успехот, во моќта на парите, кои секогаш се бараат надвор од Македонија. Во подоцнежната фаза веќе се чувствува неговата несигурност, која предизвикува внатрешна хипокризија, растргна-

тост, темна разорност со самоуништувачки тенденции. За разлика од монолитниот лик на Чернодрински, *Духот на слободата* на Стефановски најпрвин се дезинтегрира разложувајќи се на индивидуални структури, а потоа целосно се дестабилизира и згаснува исто како и потребата од него. Додека во трагедијата на Чернодрински Маноил ја разрешува моралната дилема, прифаќајќи го предизвикот да се жртвува за големите идеи при што го губи и животот, кај Стефановски тој покажува целосна неподготвеност за такви крупни потези, останувајќи збунет пред идејата да се биде слободен и им се препушта на своите мали ситни задоволства од обичниот живот.

На крајот од овој наш осврт на драмите посветени на Илинден, можеме да го констатираме следново: изразувајќи го својот однос кон историскиот настан – Илинденското востание, македонските драмски писатели Војдан Чернодрински, Никола Киров Мајски, Васил Иљоски, Коле Чашуле, Петре Бакевски и Горан Стефановски го покажуваат развојниот процес на драмата од реалистичките концепции, преку модернизмот сè до постмодернизмот. Анализирајќи ги нивните драми во контекст на идеолошките и историските параметри, доаѓаме до сознание дека во некои од нив трагичните настани се предадени врз основа на историска документација, додека во други доминира идеолошката подлога и субјективната перспектива на прикажување. Понекогаш, за да го задржат трагичниот патос, авторите ги идеализираат историските личности, претставувајќи ги како високо морални безгрешни субјекти. Друг пат, користејќи се обилно со симболизацијата, ги разоткриваат мрачните сили што ја управувале судбината на македонскиот народ на самиот почеток од дваесеттиот век. Постојат и такви драми коишто применувајќи различни постмодернистички стратегии алудираат на еден поширок значенски идеолошки контекст. Различните пристапи кон историската тема и идеолошките погледи во однос на сфаќањето на слободата се поврзани не само со авторскиот имагинативен сензибилитет туку и со времето во кое настанале.

Литература

- Antologija nove makedonske drame*. 2000. (priredio Pavlovski Borislav). Zagreb: Hrvatski centar ITI - UNESCO
- Бакевски, Петре. 2003. *Белите коњи*. Скопје: МНТ.
- Вангелов, Атанас. 1983. *Решето*. Скопје: Наша книга.
- Иглтон, Тери. 2005. *Идеологија*. Скопје: Темплум.

- Илинден и македонската драмска литература*. 1983. (приредил Алексиев Александар). Скопје: Македонска книга.
- Мајски, Никола Киров. 1991. *Драми*. (приредил Тодоровски Томислав) Скопје: Мисла.
- Петковска Нада. 1996. *Драмското творештво на Коле Чашуле*. Скопје: Детска радост.
- Стефановски, Горан. 2005. *Духот на слободата*. Скопје: Културен живот, бр. 3.
- Чашуле, Коле. 2002. *Драми*. (приредила Лужина Јелена). Скопје: Матица македонска.
- Чернодрински, Војдан. 1992. *Одбрани дела*. (приредил Алексиев Александар) Скопје: Мисла.

Jasmina MOJSIEVA- GUSHEVA

ILINDEN (ELIJAH'S DAY) IN MACEDONIAN DRAMA

Summary

This study opens the issue on the development of Macedonian drama through the subject of Ilinden (Elijah's Day) – one of the most immense tragic events in Macedonian past. Expressing their attitude towards history and ideology, Macedonian drama writers Voјdan Cernodrinski, Nikola Kirov Maјski, Vasil Iljoski, Kole Casule, Petre Bakevski and Goran Stefanovski illustrate the drama developing process looking from different perceptions, from modernism to postmodernism.

Analysing their dramas in the context of historical knowledge and ideological foundation, we come to evidence that, in some of them, tragic events have been presented on the basis of historical documentation, whereas in others their own perspective of presentation dominates. Occasionally, in order to maintain tragic chaos, the authors idealize historical characters, presenting them as if they are highly moral sinless subjects. On occasion, painfully using symbolism, they uncover dark forces having ruled Macedonian people's destiny in the very beginning of the 20th century. There are also such dramas applying various post-modern strategies that allude to a wider meaningful context. Different approaches to the ideological and historical subject are connected not only to the author's imaginative sensibility, but also to the time they appeared in.

Key words: Elijah's Day (tragic event in Macedonian history), drama developing process in Macedonia, history and ideology, Voјdan Cernodrinski, Nikola Kirov Maјski, Vasil Iljoski, Kole Casule, Petre Bakevski and Goran Stefanovski

ILINDAN U MAKEDONSKOJ DRAMI

Rezime

Ovaj rad otvara pitanje o razvoju makedonske drame kroz temu Ilindana (dan svetog Ilije) koji predstavlja jedan od najvažnijih i najtragičnijih dana u prošlosti Makedonije. Izražavajući svoj odnos prema istoriji i ideologiji, makednoski dramski pisci Vojdan Cernodrinski, Nikola Kirov Majski, Vasil Iljoski, Kole Čašule, Petre Bakevski i Goran Stefanovski ilustruju razvojni proces drame iz različitih percepcija, od modernizma do postmodernizma. Analizirajući drame u kontekstu istorijskog znanja i kroz ideološko utemeljenje došli smo do zaključka da su u nekima od njih tragični događaji predstavljeni na osnovu istorijskih dokumenata, dok su drugi obojani ličnim stavom autora. U pojedinim dramama, u cilju da stvore uzvišenu i herojsku atmosferu, autori prikazuju junake kao bezgrešna bića visokih moralnih načela, a djela su snažno prožeta kako simbolikom, tako i mračnim silama koje su, prema njima, odredile sudbinu makedonskog naroda sa početka dvadesetog vijeka. Autorka zaključuje da su različiti pristupi kako istorijskim tako i ideološkim temama povezani ne samo sa senzibilitetom autora, već i sa vremenom u kojem su spomenute drame nastajale.

Ključne riječi: Ilindan (dan kada se desio jedan od najtragičnijih događaja u makedonskoj istoriji), razvojni proces drame u Makedniji, istorija i ideologija, Vojdan Cernodrinski, Nikola Kirov Majski, Vasil Iljoski, Kole Čašule, Petre Bakevski i Goran Stefanovski.

Marko LUKIĆ
Sveučilište u Zadru

ISPISIVANJE RATA: PROSTOR I NASILJE U ROMANU MICHAELA HERRA *IZVJEŠTAJI S BOJIŠTA*

Američko ratno iskustvo u Vijetnamu obilježeno je ne samo izravnim i eksplicitnim sukobima već i iznimno slojevitim društvenim i kulturalnim promjenama. Sukladno tome književnost proizašla iz tog perioda neizbježno postaje svojevrsno sjecište brutalnosti rata i američkog društva. Kao izniman predstavnik književne produkcije perioda nameće se autor Michael Herr čiji fikcionalni ali istovremeno dokumentaristički oblik naracije ukazuje na prvotna nastojanja i kasniji slom američkih (neo)kolonijalnih nakana. Namjera ove analize jest ukazati na autorov osebujan način ispisivanja prostora rata upisujući sebe (izvjestitelja) i američke vojnike kao sudionike ne samo ratnih događanja već i šireg društvenog procesa nastajanja svojevrsne nacionalne anksioznosti. Prikazano nasilje pritom nadilazi vlastitu kontekstualnu i dokumentarističku narav i postaje dijakronijski pregled gubitka „američke nevinosti“.

Ključne riječi: Vijetnam, rat, Herr, nasilje, književnost, karta, američka nevinost.

Jedan od zasigurno najvažnijih i najutjecajnijih romana koji problematiziraju Vijetnam i ratno iskustvo američkih vojnih snaga jeste *Izveštaji s bojišta* autora Michaela Herra. No, utjecaj i popularnost Herrovog romana zasigurno ne proizlazi iz njegove jednostavnosti ili lakoće čitanja. Već pri samim pokušajima klasificiranja teksta sukladno ustaljenim književnim oblicima nailazimo na probleme. Smještajući se na međi između *New Journalism* i klasične književne forme romana, *Izveštaji s bojišta* prepričava niz autorovih iskustava i svjedočanstava o ratnom sukobu. Problem nastaje pri pokušaju pronalaženja i utvrđivanja navedene granice. Pojednostavljajući najučestaliju definiciju *New Journalism* Toma Wolfea¹, radi se o izvještavanju koje se čita poput klasične književnosti. Thomas Bernard

¹ Tom Wolfe *The New Journalism* (New York: Picador, 1990)

Connery, u svojem predgovoru teksta *A Sourcebook of American Literary Journalism: Representative Writers in an Emerging Genre*, pritom nadopunjava ovu definiciju navodeći niz različitih interpretacija, kako Wolfeove definicije tako i samoga žanra.² Sve ove verzije pritom zadovoljavaju kriterije koji su nužni za smještanje Herrovog teksta unutar *New Journalism*. No, je li to uistinu tako?

Kao jedan mogući primjer pokušaja svrstavanja ovog teksta može poslužiti rad Donalda Ringnalde naslovljen *Fighting and Writing the Vietnam War* u sklopu kojeg, između ostalog, autor nastoji lokalizirati Herrovu polazišnu točku u oblikovanju teksta. Ringnalda prije svega zaobilazi termin *New Journalism* preferirajući frazu *književno novinarstvo* (*literary journalism*). Uspoređujući Herra s Josephom Conradom i *Izvjestaje s bojišta sa Srcem tame*, Ringnalda zaključuje da iskustva obaju autora nadilaze mogućnost klasičnog narativnog uobličavanja, uočavajući pritom dva paradoksa njihova književnog novinarstva. Prvi se paradoks odnosi na „udublјivanje” (*immersion*) u događaje o kojima se piše s vremenske i prostorne distance. Drugi paradoks ukazuje na sklonost autora (poglavito Herra) „odgađanju prepričavanja”³, što na određeni način osigurava ekskluzivnost priče odnosno ekskluzivnost izvještaja.⁴ Ringnalda dalje nastavlja svoju analizu ukazujući na problematiku svrstavanja određenih tekstova, poglavito onih proizašlih iz vijetnamskog iskustva. Sam termin književno novinarstvo predmnijeva postojanje dviju različitih narativnih formi koje koegzistiraju unutar jedne narativne cjeline. Sukladno tome, pripovijedanje ratne tematike dodatno komplicira samu strukturu teksta i kasniju mogućnost kategoriziranja upravo zbog kaotične i isključivo nasilne te nepredvidive prirode rata koja ne dozvoljava postojanje ravnoteže između *književnog* i *novinarskog*. Ringnaldino razumijevanje književnosti proizašle iz vijetnamskog iskustva i Herrovog romana zasnovano je na percipiranju Vijetnamskog rata kao nečeg što nadilazi ono što se do tada smatralo konvencionalnim oblicima ratnog sukoba. Na taj način, kao što navodi i sam autor, književnost – čije je polazište takav višestruko atipičan oblik sukoba – nije u mogućnosti zadovolјiti prethodno definirane književne kanone:

² Thomas B. Connery, ur. *A Sourcebook of American Literary Journalism: Representative Writers in an Emerging Genre* (New York: Greenwood Press, 1992)

³ Don Ringnalda, *Fighting and Writing the Vietnam War* (Jackson: University Press of Mississippi, 1994), 73–74.

⁴ U Herrovom slučaju odgađanje je potrajalo desetak godina prije negoli je svoje iskustvo objedinio u romanu *Izvjestaji s bojišta* objavljenom 1977. godine.

Jer kada je predmet pisanja rat, pogotovo ukoliko se radi o suludom i apsurdnom ratu poput Vijetnamskog, tada književno novinarstvo na jednak način mora ustupiti više kontrole nad napisanim od onog na što je možda naviklo.⁵

Kao primjer ovakvog tipa naracije može poslužiti kratka pripovijetka koju Herr navodi na početku romana i koja na specifičan način sažima američko iskustvo u Vijetnamu ukazujući na interpretacijsku ambivalentnost karakterističnu za ratne pripovijesti proizašle iz tog iskustva:

Ophodnja se zaputila gore u planinu. Jedan se od njih vratio. Taj je umro prije nego nam je mogao reći što se dogodilo.⁶

Pripovijetka, unatoč svojoj iznimnoj konciznosti, predstavlja slojevit prikaz tadašnje situacije u Vijetnamu. Početno tumačenje ukazuje na istovremeno zadovoljavanje fikcijskih i novinarskih preduvjeta s obzirom da se tekst može dvojako interpretirati. Fikcijske odlike predstavljaju čitatelju jednu surovu situaciju u kojoj nalazimo pripovjedača i čija sažetost i nesvakidašnjost asocira na senzacionalističke tekstove tipične za američko izdavaštvo devetnaestog stoljeća. S druge strane, tekst se može isto tako promatrati kao izvjestiteljski sažetak tek jednog od ratnih događaja. No, ambivalentnost Herrove prepričane pripovijesti ne zaustavlja se na mogućoj jednoznačnoj analizi književno-novinarske dihotomije. Ringnalda tako naglašava važnost jezika koji je po Herrovoj interpretaciji predstavljao ključni element u procesu racionalizacije i dovođenja situacije u Vijetnamu pod kontrolu i u stanje metaforične podčinjenosti;

Herr dolazi do zaključka da ga je njegov epistemološki trening nedovoljno pripremio za suludu vijetnamsku realnost. Stigao je u Vijetnam uvjeren da ukoliko je nešto nerazumljivo neophodno je to samo ponovo definirati. Bio je naviknut na jezik ‚raščišćavanja‘ koji je nametao imperijalistički nadzor nad bezličnim i nedorečenim, na jeziku koji je ustrajao na redu tamo gdje ga nije bilo.⁷

⁵ *Ibid*, 77

⁶ Michael Herr *Izvjestaji s bojišta* (Prev. Tomislav Ladan. Mladost, Zagreb 1979), 10.

⁷ *Ibid*, 80.

Nemogućnost kontrole jezika i kontrole jezikom u svrhu sagledavanja i shvaćanja Vijetnama neupitno dovodi Herra do problema kontroliranja i usmjeravanja teksta što uvelike objašnjava atipičnu strukturu romana. Navedenom kratkom pripovijetkom, koja gotovo da može egzistirati u obliku jedne rečenice, Herr istovremeno naglašava kompleksnost vijetnamske situacije i verbalnu impotentnost u opisivanju iste. Ono što mu preostaje, kao što je i vidljivo iz romana, jest stvaranje književno-kulturološko-socijalnog kolaža čija primarna funkcija nije prepričavanje i izvještavanje o doživljenom, već iscrtavanje nečeg što se može nazvati obnavljanjem ili ponovnom aktualizacijom američkog mita. Nametnuta nekonvencionalna priroda Vijetnamskog rata prisiljava američke vojnike, zajedno s cjelokupnim američkim društvom, na nekonvencionalne stavove i ponašanje. Posljedica takvih stavova i ponašanja postaje otkrivanje čitavog spektra problema karakterističnih za kompleksno društvo poput američkog. Herr pritom zadovoljava ulogu novinara i spisatelja, no krajnji proizvod ove sinteze predstavlja alternativni tip novinarstva, odnosno kako kaže Ringnalda, novi tip novinarstva koji u konačnici briše sve kategorije.⁸ Pripovjedač (Herr) tako, oscilirajući između želje za dosljednim prenošenjem događaja i realnim uvjetima s kojima se sukobljava, stvara tekst prožet subjektivnošću i političkom nekorektnošću koji u svojoj cijelosti velikim dijelom zaobilazi političku retoriku. Krajnji proizvod je tekst zaokupljen osobnim i nacionalnim iskustvima čiji je cilj pokušaj intelektualne racionalizacije ratnih zbivanja, ali i samoga Vijetnama.

Nakon obavljenog mogućeg svrstavanja teksta kao djela koje pripada žanru književnog novinarstva ili pak slijedeći napatuk samog autora koji shvaća svoj tekst jednostavno kao roman⁹ moguće je pristupiti jednom tradicionalnijem modusu interpretacije. Početna analiza teksta ukazuje na šest kronološki raspoređenih poglavlja koja prate događaje u razdoblju od Bitke kod Dak Toa koja se zbila najesen 1967. godine sve do napada u svibnju

⁸ *Ibid*, 81.

⁹ Herr u razgovoru s Ericom Jamesom Schroederom za *Vietnam, We've All Been There: Interviews with American Writers* navodi:

Uz ovo – a radi se o vrlo osjetljivom području – nalazi se i činjenica da se po završetku knjige počelo razmatrati bi li tekst trebao biti objavljen kao novinarski uradak ili roman. Duboko u sebi uvijek sam ga smatrao romanom. „Ja” u knjizi, pritom, ne bi trebao ni na koji način biti uvijek protumačen kao moj lik. S obzirom da se radi o knjizi o novinaru, prisutna je distanciranost zajedno sa stanovitom kreativnošću (Eric James Schroeder *Vietnam, We've All Been There: Interviews with American Writers* (Westport: Praeger, 1992) 34–35).

1968, odnosno Herrovog povratka u SAD u rujnu te iste godine. No, kronološka definiranost funkcionira isključivo kao vremenska „pozadina” za niz manje ili više povezanih pripovijetki. Udaljavanje od klasičnog poimanja vremena posebno je uočljivo kao faktor unutar pripovijedanja kod prvog i posljednjeg poglavlja prikladno nazvanih „Udahnuće” i „Odahnuće”. Igram riječi Herr pokušava ostaviti dojam Vijetnama kao nečega što se događa u jednom dahu, nečega što pojedinac (*short timer*) mora pretrpjeti i preživjeti. Promatrajući na taj način cjelokupni tekst, ostala poglavlja mogu biti shvaćena kao epizode, niz pripovijetki, čija je jedina funkcija oslikati autorov subjektivni doživljaj Vijetnama.

No, unatoč fragmentiranosti teksta i odsustva logičnog narativnog slijeda, poimanje i prikazivanje američkog iskustva u Vijetnamu u interpretaciji Michaela Herra ne odstupa od uvriježenih predstavljanja ratnih zbivanja, odnosno ratnog nasilja. Obradujući eksplicitno nasilnu prirodu rata gotovo hladnokrvnim novinarskim tonom, Herr zadovoljava sve kanonske prohtjeve ratne pripovijetke ili pak ratnog romana. Premda strukturirana na specifičan način i gotovo bez jasno definiranog vodećeg lika, naracija romana *Izveštaji s bojišta* ocrtava uobičajeni oblik ratne pripovijetke u kojoj likovi isprva naivno i često puta ideološki zalučeno pristupaju pripremanju za predstojeću bitku (ratovanje). Nakon proživljavanja ekstremnih ratnih uvjeta slijedi razdoblje refleksije i prihvaćanja doživljenih iskustava i trauma, a kasnije, kao što je to čest slučaj s književnošću nastalom na osnovi vijetnamskog iskustva, i prilagodba na civilni život.

Interesantno je pritom primijetiti atipičnu ulogu i funkciju nasilja koje proizlazi kako iz književnosti tog razdoblja, tako i iz samog Herrovog romana. U osnovi, prikazano se nasilje može podijeliti u dvije zasebne kategorije. U prvoj, daleko manje zastupljenoj skupini, nailazimo na konkretne opise nasilja koje proizlazi iz konfrontacije s neprijateljem. Herr tako opisuje sukobe američkih patrola s postrojbama Sjevernog Vijetnama, borbe američkih marinaca u obrani Khe Sanha te niz drugih manje ili više relevantnih situacija u kojima nasilje predstavlja narativni klimaks nakon kojeg slijedi i logično razrješenje. No takvi prikazi, unatoč svojoj surovosti, ne predstavljaju narativne prekretnice samoga romana. Funkcija eksplicitnog nasilja ograničena je isključivo na kreiranje točke sjecišta između realnoga i subjektivnoga. Pritom se „realno” može promatrati kao krajnja posljedica nasilja, dok „subjektivno” predstavlja niz apstraktnih oblika nasilja koji na određeni način utječu na pojedinca. Razumijevanje ovoga alternativnog i „subjektivnog” oblika nasilja predstavlja istovremeno i ključ za razumijevanje Herrovog teksta. No, kako bismo razumjeli „subjektivno” na-

silje, potrebno je razlučiti okruženje, prostor i vrijeme unutar kojeg Herrovi likovi funkcioniraju zajedno s društvenim i moralnim ograničenjima prisutnima unutar naracije.

Već na samome početku romana Herrovo predočenje prostornih obilježja unutar kojih je smještena radnja ukazuje na distanciranost od uobičajenog shvaćanja prostora. Roman započinje s pripovjedačevim opisom karte Vijetnama obješene na zidu njegova stana u Saigonu. Isprva opis ne ukazuje na neku neobičnost, no vrlo brzo karta prestaje biti samo indikator geografskih obilježja i raspodjele prostora i postaje metafora za kompleksnu problematiku rata na tome području.

Jer sad je već kraj 1967. i ni najpodrobniji zemljovidi više ne otkrivaju mnogo; iščitati štogod s njih bijaše isto kao i pročitati štogod s lica Vijetnamaca, a to je bilo kao da pokušavate pročitati vjetar. Znali smo kako je upotreba većine obavijesti veoma rastezljiva, kako različiti dijelovi zemlje pričaju različite priče različitim ljudima. Isto tako smo znali da ovdje već godinama i nema nikakve zemlje, samo rat.¹⁰

Ovakvim prikazom prostora i njegova značaja Herr otvara mogućnost dvostruke interpretacije. S jedne strane, postoji doslovno razumijevanje ratom devastiranog područja koje uslijed svoje burne i nasilne povijesti ne uspijeva zadržati vlastitu cjelovitost i koherentnost. Drugi način promatranja ovog prostora ukazuje na Herrovu tendenciju nametanja isključivo američkog viđenja vijetnamskog prostora. Herr, kao što Ringnalda navodi, pritom traži novu kartu čija svrha nije nametanje reda, već istinsko ocrtavanje kontura Vijetnama, rata i američkog udjela u svemu tome.¹¹ Gubitkom identiteta zemlje/nacije najprije na karti a kasnije i u očima promatrača, otvara se mogućnost ponovne definicije prostora što američki senzibilitet, formiran još puritanskim iskustvom, svesrdno prihvaća. Shvaćajući Vijetnam kao nepokorenu divljinu odnosno prostor koji je tek potrebno uokviriti i kojeg je moguće oblikovati sukladno vlastitim potrebama, Herr priziva na određeni način Kennedyjev koncept „Nove granice” pronalazeći u njemu prividno opravdanje za američke postupke. Nastavljajući tako svoju elaboraciju američke „misli” unutar projekta sagledavanja novog Vijetnama, Herr privodi kraju uvod u *Izveštajima s bojišta* prepričavajući susret s obavještajnim časnikom 25. divizije locirane u Cu Chiju:

¹⁰ *Ibid*, 7.

¹¹ *Ibid*, 81.

Krajem svojeg prvog tjedna u toj zemlji, u zapovjedništvu dvadeset i pete divizije u Cu Chiju, susreo sam obavještajca koji mi je na svojem zemljovidu pokazao (a zatim me svojim helikopterom onamo i odvezao) što su učinili šumama Ho Boa, iščezlim šumama Ho Boa, koje su zbrisane divovskim rimskim plugovima, kemikalijama i dugotrajnim polaganim požarom, uništivši tako stotine jutara i obrađivanih plantaža i divlje šume, uskraćujući neprijatelju dragocjene izvore i sklonište'.¹²

Uništenje divljine i nametanje kontrole nad njom još jednom potvrđuju sličnosti američke politike spram Vijetnama i puritanskog naslijeđa. Uništavanjem i pripitomljavanjem prostora pokušava se ostvariti osjećaj kontrole nad njim i samim time usmjeriti ratni sukob k pobjedi. Jon Thompson u tekstu „Ferocious Alphabets: Michael Herr's Dispatches” uokviruje ovakav pristup problematici vijetnamskog prostora sljedećim riječima:

Kad bi se samo Vijetnam mogao iscertati, učiniti vidljivim, učiniti predmetom potpune kontrole, tada bi rat mogao biti dobiven.¹³

Rezultat takvog pokušaja kontrole nije samo nadzor nad određenim prostorom, nego dolazi i do stvaranja azijsko-američkog prostornog hibrida unutar kojeg uloga američkog vojnika gubi svoj prvotni smisao. Herrova interpretacija, a kao što će se kasnije pokazati i interpretacije drugih autora sklonih vijetnamskoj tematici, postavlja američke vojnike u ulogu nadzornika i čuvara određenih sistema vrijednosti preuzetih iz američke mitologije. Sukladno prvotnoj puritanskoj premisi prostor nije dovoljno samo osvojiti, nego ga je potrebno uspješno organizirati sa svrhom daljnjeg lakšeg provođenja discipline. Čitanje Herrovog prostora tako je moguće ostvariti korištenjem Foucaultovog pristupa koji uvelike olakšava i objašnjava višeslojnu aktualizaciju američkih ekspanzionističkih planova. Vojska kao medij predstavlja idealan način implementiranja sistema kontrole, što u Herrovom romanu i radi. Organizacijski postulati kao i mehanizmi moći provode „umijeće raspoređivanja” i „nadzor nad djelatnošću”¹⁴ ostvarujući na taj način preduvjete za uspješnu kontrolu kako prostora tako i popula-

¹² *Ibid*, 8.

¹³ Jon Thompson, “Ferocious Alphabets: Michael Herr’s Dispatches” (*Massachusetts Review* 43 (2002)), 574.

¹⁴ Michel Foucault *Nadzor i kazna: Rađanje zatvora* (Zagreb: Informator, 1994), 139.

cije. No ono što se događa pritom uvelike sliči vijetnamskoj verziji romana *Kvaka 22* Josepha Hellera. Herr ne opisuje manje ili više uspješne odlike jednog mehanizma moći, već suprotstavlja tom istom mehanizmu niz subjektivnih iskustava koja unutar romana neumitno bivaju konkretizirana oblicima britkog humora. Koncept nasilja unutar teksta, osim što predstavlja egzistencijalnu okosnicu vojnika, služi kao dokaz funkcioniranja nametnutog sistema moći. Humor koji proizlazi iz ovakvog odnosa istovremeno nosi oznake racionalnih i sterilnih foucaultovskih „disciplinskih moći”¹⁵ koje svoje „obvezno vidljive” subjekte manipulira sukladno potrebama, te iracionalno-subjektivne realnosti vojnika. Tako se jedan od Herrovih prikaza sukoba racionalnog i subjektivnog, koji pak kreira osjećaj paradoksa i ironije, može uočiti u opisu liječničkih usluga:

„Ako vas pogode’, reče mi jedan ranarnik, „možemo vas prebaciti helikopterom u logorsku bolnicu za dvadesetak minuta’.

„Ako vas teže rane’, reče mi bolničar, „otpremit će vas u Japan za dvanaest sati’.

„Ako poginete’, obeća mi podoficir iz ukopničke jedinice, „dopremit ćemo vas kući za tjedan dana’.”¹⁶

Taj nominalno panoptički sistem nadzora pripisan vojnom mehanizmu i pojedincima unutar njega ostaje, naravno, neprimjenjiv izvan okvira samoga sistema. Kao što navode autori poput Johna Hellmanna ili pak Richarda Slotkina, razvoj procesa sudjelovanja američkih vojnika u vijetnamskom sukobu u određenoj se mjeri zasnivao na postavljanju američkih vojnika (u prvom trenutku specijalnih postrojbi) u ulogu čuvara i nadglednika. Hellmann objašnjava ulogu specijalnih postrojbi unutar konteksta mitološkog shvaćanja Azije kao onih čimbenika koji mogu razriješiti pitanja birokratskih tenzija, rasizma te problematiku anksiozne potrebe potvrđivanja čvrstoće suvremenog američkog karaktera.¹⁷

No unutar Herrovog romana, kao uostalom i kod ostalih autora posvećenih fikcijskoj problematizaciji Vijetnama, razrješenje društveno-političkih pitanja i potvrđivanje američkih vrijednosti ostaje neizvršeno. Herrovi likovi, pa i sam Herr u ulozi čuvara, svjesni su vlastite uloge unutar kon-

¹⁵ *Ibid*, 193.

¹⁶ *Ibid*, 24.

¹⁷ John Hellman *American Myth and the Legacy of Vietnam* (New York: Columbia University Press, 1986), 51.

teksta Vijetnama, kao što su svjesni i vlastite nemoći pri pokušajima name-
tanja odnosa nadzora i kazne nad vlastitim subjektima. Krajnji subjekti
ovakve strukture moći istovremeno su zemlja (Vijetnam) i njezina popula-
cija. Uhvaćeni u političkom procesu stvaranja novih neokolonijalnih entite-
ta, „obvezno vidljivi subjekti”, dodatno depersonalizirani onim što Bene-
dict Anderson definira kao „brisanje bivanja nacijom svođenjem protivnika
na njegovu biološku fizionomiju”¹⁸, prepušteni su vlastitom izumiranju.
No, takva anonimnost, odnosno nametnuta nacionalna uniformnost, kao što
se pokazalo, predstavljala je prednost više nego manu. Aktualizacija te
prednosti, kao što Herr i drugi autori daju naslutiti, leži u mogućnosti ano-
nimnog suprotstavljanja nametnutim strukturama moći, odnosno u spreča-
vanju realizacije planiranog „američkog sna”.

Vraćajući se na koncept (subjektivnog) nasilja unutar Herrovog roma-
na, uočljivo je da to nasilje proizlazi iz trenja i sukobljavanja unutar samog
poretka moći. Vrhovna instanca moći sagledana u romanu unutar okvira
vojnih i političkih struktura vrši pritisak i kontrolira „subjekte” – vojnike -
sukladno vlastitim potrebama i ciljevima. Ti isti „subjekti” – vojnici – po-
kušavaju sprovesti naredbe, no u tome ih sprečavaju oni isti „depersonal-
zirani” protivnici koji su trebali predstavljati posljednju kariku u lancu mo-
ći. U ovako postavljenom sistemu glavne žrtve postaju američki vojnici ra-
strgani između ideologije i primarne potrebe za preživljavanjem. Rastrga-
nost između ova dva ekstrema dovodi do stvaranja trauma čija je manife-
stacija vidljiva podjednako u odnosima američkih vojnika spram samoga
vojnog sistema i ustroja, te u odnosima američkih vojnika spram neprija-
teljskih vojnih snaga. Ovi odnosi su, naravno, uočljivi i u Herrovom roma-
nu, no ono što odlikuje Herrovo pripovijedanje ovih oblika nasilja jest žar-
gonski humor pomoću kojeg likovi u romanu artikuliraju vlastite strahove i
frustracije. Ovako artikulirani strahovi pritom sa sobom povlače ne samo
one strahove uvjetovane ekstremnom situacijom unutar koje se nalaze
Herrovi „pojedinci”, već i niz drugih problema izravno prenesenih iz ame-
ričkog društva na vijetnamsku bojišnicu. Ovdje se prvenstveno radi o kom-
pleksnim pitanjima rasne diskriminacije i diskriminacije društvenih slojeva
vidljivim kod Herra, ali i mnogih drugih autora zaokupljenih sličnom te-
matikom.

Shvaćanje „subjektivnog” pritom zahtjeva uzimanje u obzir određe-
nih elemenata koji su, unatoč pripadnosti suvremenoj popularnoj kulturi,
neupitno utjecali na kolektivnu američku nacionalnu podsvijest. Radi se

¹⁸ Benedict Anderson *Nacija: zamišljena zajednica* (Zagreb: Školska knjiga, 1990), 134.

naime o takozvanom „John Wayne” sindromu koji, unatoč tome što preuzima većinu svojih elementa iz već „podsvjesno” usvojenog američkog mita, neupitno u svojoj elaboraciji aktualizira određene ključne elemente. Korijeni ovog kulturološko-sociološkog fenomena mogu se potražiti u Richard Slotkinovoj analizi „mistike” američkog revolveraša. U sklopu Slotkinove interpretacije moguće je pratiti razvoj ikonografije predstavnika Divljeg Zapada i njihov ponovni ulaz u suvremenu kulturu putem filmske industrije. Američko društvo tako dobiva gotov proizvod odnosno sustav vrijednosti čiji predstavnici oboružani ironijom i spretnošću u baratanju oružjem netrpeljivo zastupaju. Slotkin pritom navodi dvije ključne stvari:

Bilo bi korisnije razmišljati o njima u kontekstu termina ‚revolveraši’ sukladno njihovom tipu djelovanja koje više odgovara određenom pogledu na svijet nego specifičnoj društvenoj ulozi u određenom povijesnom okviru.

*‚Kult revolveraša’ sastavljen je upotrebom specifičnih likova i načina djelovanja s namjerom rješavanja širokog spektra sukoba u gotovo neograničenoj različitosti smjesta.*¹⁹

S jedne strane, Slotkin donosi drugačiju interpretaciju američkog mita i sustava vrijednosti koje iz njega proizlaze, dok s druge definira obrise i korijene procesa koji se zahvaljujući njegovoj prepoznatljivosti može pratiti u nizu različitih socijalno-političkih zbivanja. Na ovakvu društvenu strukturu nadovezuje se lik Johna Waynea koji upravo u razdoblju Kennedyjeve predsjedničke kampanje započinje svoju tranziciju iz statusa hollywoodske zvijezde u status iznimno snažne kulturne ikone.²⁰ Gotovo neprekidno vezan za ratni žanr te žanr Divljeg Zapada, Wayne postaje referentna točka za bilo koji kulturološki diskurz vezan za navedenu tematiku. Unatoč povijesnom i vojnom predznanju sakupljenom isključivo putem niza ostvarenih uloga, lik Johna Waynea postepeno počinje funkcionirati kao svojevrsna izravna veza između američkog mita i američke suvremenosti. Naglašavanje relevantnosti ove činjenice kao i same filmske produkcije koja je uslijedila nakon Drugog svjetskog rata, osim kod Slotkina nalazimo i

¹⁹ Richard Slotkin *Gunfighter Nation: The Myth of the Frontier in Twentieth-Century America* (Norman: University of Oklahoma Press, 1998), 401.

²⁰ Iznimni utjecaj i snaga lika Johna Waynea unutar konteksta američkog društva doseže svoj vrhunac autorizacijom zlatne kongresne medalje s likom poznatog glumca od strane američkog kongresa, koji tako postaje utjelovljenje američkih odlika.

kod Tobeyja C. Herzoga u tekstu *Vietnam War Stories: Innocence Lost*. Herzog ukazuje na izravnu povezanost Hollywooda odnosno samoga Johna Waynea sa:

*[...] složenim procesom oblikovanja percepcije Vijetnama od strane američkih vojnika prije njihova uključenja u borbu, te oblikovanja potraživanja koje je društvo imalo od idealnog borca.*²¹

Ono što se prenosi američkim gledateljima jest stereotipima zasićena ikonografija koja uključuje i definira pojmove poput muškosti ili lika heroja, odnosno uzimajući u obzir Slotkinovu primjedbu, i sveopći politički stav spram bilo kojeg tipa „neprijateljskih sistema”. Vrhunac ovakvog „kreiranja” američke podsvijesti, odnosno samosvijesti, događa se ekranizacijom romana Robina Moorea *The Green Berets* 1968. godine. Važnost ovog filma naravno nadilazi sami kontekst filmske umjetnosti te kao i većina tadašnjih filmskih angažmana predstavlja svojevrsnu simbiozu političke dogme i medija prihvatljivog širokim masama. Film nastaje kao proizvod zajedničkih snaga tadašnje političke administracije i samoga Johna Waynea (glavni glumac i zamjenik redatelja) kao propagandni materijal čija je primarna funkcija uvjeravanje američkog društva u neophodnost američke prisutnosti u vijetnamskom sukobu. Kao što Slotkin navodi²², tadašnji predsjednik Johnson svjestan potencijalne dugoročnosti vijetnamskog sukoba, a ne želeći temeljiti retoriku vlastite administracije na ratnoj propagandi, odlučuje taj posao prepustiti Wayneu i njegovom ideološki obilježenom „nasljeđu”. Ono što je uslijedilo neuspjeli je pokušaj manipulacije javnoga mijenja u svrhu prikazivanja djelovanja specijalnih postrojbi i Vijetnamskog rata u pozitivnom svjetlu.²³

No koja je uloga ovog te drugih filmova u procesu stvaranja književnosti posvećenoj vijetnamskoj tematici?

Jedna od ključnih stavki, kako kod Herra tako i kod većine ostalih autora, jest proces indoktrinacije započet nakon Drugog svjetskog rata u sklopu koje različiti idealizirani prikazi američkih pobjeda odgajaju poslijeratne generacije američke mladeži. John Wayne se pritom uspješno nadovezuje na Kennedyjeve političke smjernice „Nove granice”, dodatno potvr-

²¹ Tobey C. Herzog *Vietnam War Stories: Innocence Lost* (New York: Routledge, 1992), 16.

²² *Ibid*, 521.

²³ Jedan od tipičnih komentara na ovaj film susrećemo između ostalog i kod Herra: „Film *Zelene Beretke* se ne računa. On zapravo i nije o Vijetnamu, nego o Santa Monici“ (177).

đujući vlastitu simboličku vrijednost, kako unutar američke mitološke strukture tako i u popularnoj kulturi. Herzog opisuje fenomen „John Wayne sindroma” sljedećim riječima:

Ime Johna Waynea zazivano je poput verbalne bilješke da bi se opisao monumentalni lik američkog ratnika-gospodina te da bi se prezentirali elementi muškosti mladim muškarcima. Ime Johna Waynea ušlo je u naš ratni vokabular i na druge načine. Za vojnike ono je postalo imenična fraza poput ‚činili smo Johna Waynea’ (we did John Waynes) ili pak glagol ‚on je John Wayneirao’ (he John Wayned it). Obje se upotrebe odnose na iznimno herojsko djelo poput vojnika koji izvlači osigurač iz ručne granate zubima ili frontalnog napada na snažno utvrđeni neprijateljski bunkerski kompleks pucajući pritom puškom s boka i istovremeno bacajući ručne granate. Ili pak vojnik koji rutinski uspoređuje realnost bojnog polja s nekim od filmova Johna Waynea.²⁴

Poistovjećenje s likom i „djelom” slavnoga glumca postaje sastavni dio predznanja svakog američkog vojnika, a samim time kasniji prijenos tog utjecaja na samu književnost nije neočekivan. I Herr, poput mnogih drugih, poseže za ponuđenom ikonografijom koristeći je kao pokazatelj navivnosti, kako same američke nacije tako i njezinih vojnika.

Ali sve su se te mitske staze negdje križale, od najnižeg noćnog sjemenjanja u stilu Johna Waynea sve do preteške mašte vojnika pjesnika, a na tom presjecištu vjerujem svatko je znao sve o svakom drugom i svaki je od nas bio pravi dobrovoljac.²⁵

Okvir svih navedenih obilježja Herrovog romana sačinjen je od već navedenih poglavlja – „Udahnuće” i „Odahnuće”. Ona mogu simbolizirati, kao što je već naznačeno, metaforički udah i izdisaj vojnika koji proživljava strahote Vijetnamskog rata u grču samoodržanja, no isto tako mogu se promatrati kao konture sukoba čije bi se slojevitost i društveno-politička važnost teško mogle objediniti. Pritom Herr uvodnim i zaključnim poglavljem ne „uvodi” čitatelja u priču niti „zaključuje” jednu logički ustrojenu narativnu cjelinu. Prateći metaforu udara i izdisaja jednog vojnika, odno-

²⁴ *Ibid*, 19.

²⁵ *Ibid*, 23.

sno događaja prije i nakon samih ratnih zbivanja, moguće je ova poglavlja shvatiti kao elemente zasebne cjeline, odnosno zaseban tekst koji se lucidnošću suprotstavlja nekoherentnom narativnom kolažu središnjeg dijela teksta. „Udahnuće” tako postaje poglavlje koje slijedi ustaljene kanone ratne pripovijetke u sklopu koje protagonist sazrijeva upoznavajući i prihvaćajući situaciju u kojoj se nalazi sve do posljednjih trenutaka poglavlja gdje izvjestitelj prestaje biti izvjestitelj i postaje predmet izvještavanja:

Štitili smo jedni druge, što je bila dobro uigrana razmjena usluga sve dok jedne noći nisam skliznuo na krivi kraj priče, oslonjen iza nekih vreća s pijeskom na uzletištu u Can Thou sa strojnom puškom kalibra 30 u rukama, otvorivši paljbu da zaštitim četiri vojnika koji su se pokušavali – vratiti.²⁶

Sve ono što slijedi nije više moguće pratiti iz perspektive objektivnog promatrača, čega je i sam pripovjedač (Herr) svjestan. No, novi osviješteni, alternativni oblik percepcije i razumijevanja viđenog upravo je ono što pripovjedaču omogućava istinsku objektivnost. Prelazak „granice” između civila (izvjestitelja) i vojnika (predmeta izvještavanja) Herrovom pripovjedaču omogućava neposrednije proživljavanje Vijetnama i tamošnjih događaja, koji se zbog svoje složenosti i mnogostrukosti mogu prepričati jedino putem narativnog kolaža. Pritom, naravno, nema povratka na prvotno stanje, što je vidljivo i iz posljednjeg poglavlja. Cjelina se zatvara „odahnućem” – povratkom u Sjedinjene Američke Države, no pripovjedač više nije osoba s početka knjige:

Kući: star dvadeset i osam godina, osjećajući se kao Rip Van Winkle, sa srcem poput jedne od onih papirnatih kuglica što ih izrađuju u Kini; bacite ih u vodu, i one se rastvore u obliku tigra ili cvijeta ili pagode. Moja se rastvorila u obliku rata i gubitka.²⁷

„Odahnuće” označava povratak u normalu i povratak jednoj drugačijoj Americi koja počinje pokazivati prve znakove vojnog poraza, te poraza političke ideologije koja je podržavala Vijetnamski rat. Herr u posljednjem poglavlju na određeni način definira povezanost Vijetnama i Amerike te metaforički „most” između dva konteksta, utjelovljen u liku samog pripo-

²⁶ *Ibid*, 67.

²⁷ *Ibid*, 231.

vjedača. Amerika koja je proživjela, i u tom trenutku još uvijek proživljava, vlastite sukobe koji neminovno mijenjaju njenu strukturu, shvaćanje same sebe i budući razvoj, predstavlja na sebi svojstven način jednu vrst poslijeratnog poprišta. Iako pošteđena fizičke ratne devastacije, Herrova Amerika, kao i Amerika mnogih drugih pisaca povratnika iz Vijetnama, nalazi se u ruševinama koje unatoč tome što ukazuju samo na kulturnu i socijalnu devastaciju neupitno ukazuju i na nastalu poslijeratnu štetu. Herrove reminiscencije vijetnamskih zbivanja, kolega izvjestitelja i odigranih iskustava s vremenskom distancom postaju pomalo romantizirane, što se dodatno naglašava pripovjedačevim povezivanjem ratnih zbivanja i ratne situacije s događajima koji se odvijaju u Americi šezdesetih godina.

Amerika je tako u Herrovoj interpretaciji obilježena *rock and roll* glazbenom scenom koju poistovjećuje s ratnim sukobom u Vijetnamu. U nemogućnosti razlikovanja vijetnamskih veterana i veterana *rock and rolla* čiji stupanj smrtnosti uspoređuje sa smrtnošću potporučnika u ratu, narator se s nostalgijom prisjeća šezdesetih godina usprkos tome što još uvijek živi u tom vremenu. Godina 1969. pritom ima povlašteno mjesto u Herrovom sjećanju unatoč njegovom zaobilazjenju detalja. Obilježenu događajima poput osvajanja notornog „Hamburger Hilla”, otkrivanjem zataškanoog My Lai masakra²⁸ počinjenog od strane američkih vojnih snaga ili pak eskalacijom proturatnih prosvjeda, 1969. godinu Herr sažima gotovo jednom rečenicom:

*Ta je godina bila tako žestoka te mislim kako je sažela cijelo desetljeće, ono što je slijedilo bila je mutacija, neka vrsta strašne 1969-X.*²⁹

²⁸ Najveći incident koji je uključivao američke vojne snage dogodio se 16. ožujka 1968. godine. Toga dana ubijeno je 504 civila (žena, djece i staraca) koji pritom nisu pružali otpor. Kao razlog za ovaj masakr navodi se loše vodstvo američkih snaga i stres vojnika, no prije svega američka vojna strategija zasnovana na ostvarivanju što većeg broja ubijenih neprijatelja.

Razlozi tome su bili složeni te su uključivali psihološki stres vojnika, nejako vodstvo jedinice, loše informacije i općenitu američku strategiju naglašavanja ubijanja – ostvarivanja visokog broja ubijenih – umjesto zaštite ljudi. Odgovorni časnici prikrivali su događaj godinu dana prije negoli je Ron Ridenhour, savjestan vojnik koji nije sudjelovao u umorstvima no znao je za njih, uspio pokrenuti istragu. Samo je jedan časnik, poručnik William L. Calley, bio sudski kažnjen za umorstva, s time da je kazna bila relativno blaga. (David L. Anderson *The Columbia Guide to the Vietnam War*, New York: Columbia University Press, 2002. 98).

²⁹ *Ibid*, 239.

Završetak, naravno, ne izostavlja ponovno referiranje na zemljopisnu kartu koja u „Udahnuću” pokušava pružiti obrise kako Vijetnama tako i američkog sudjelovanja u ponovnom definiranju granica te zemlje. „Odahnuće” ponovno priziva zemljopisnu kartu no sada su prostor i američko sudjelovanje definirani. Prelaženjem „granice” i ukidanjem isključive funkcije izvjestitelja, Herru, odnosno njegovom polu-fikcionalnom pripovjedaču, dopušteno je potpunije shvaćanje i razumijevanje događaja u Vijetnamu. Sukladno tome, zemljovid nije više samo zemljovid Vijetnama nego cijele Indokine koja je sada poznata, označena i prožeta američkim sudjelovanjem:

Posjedovao sam i zemljovid Indokine (izdanje National Geographica) s nekoliko stotina oznaka olovkom, za svako mjesto u kojem sam ikada bio – križići ili čak veliki križevi, gdje god sam se našao u velikoj borbi ili blizu nje i moja mi je taština govorila kako sam se izvukao, bez ,ogrebotine’; a uz svaki znak vezano je mnoštvo lica, glasova i gibanja koji su se tu nakupili.³⁰

Vijetnamski je prostor tako barem na trenutak postao znan i samim time otvoren za daljnje permutacije, no zajedno s Vijetnamom i Amerika postaje prostor sličnih obilježja. Ono što pripovjedaču preostaje jest prisjećanje. Spominjući u posljednjem poglavlju zemljovid Indokine, Herr kaže da se zemljovid raspao na mjestima gdje je bio presavijen, no da se njegov duh održao.³¹ Nestanak zemljovida povlači za sobom i nestajanje svih znanih obilježja čije je postojanje sada pohranjeno isključivo u pripovjedačevom sjećanju. Ono što je prema Herru ostalo, jest jedna oznaka, odnosno duh, pod nazivom sletišće Loon³² – oznaka koja u sebi sabire srž Vijetnama i dalje neprepoznatljivog iz američke perspektive i tamošnjeg američkog vojnog iskustva. Sletišće Loon za Herra je od iznimne važnosti prije svega zbog svojeg mitološkog karaktera koji na određeni način omogućava aktualizaciju američkog graničarskog duha:

A razgovarali bismo i o sletišću Loon, mitološkom mjestu gdje se noć tako brzo spuštala da dok ste shvatili da neće biti drugog helikoptera sve do ujutro, već ste odabrali gdje ćete prenoćiti. Loon je bio pos-

³⁰ *Ibid*, 235.

³¹ *Ibid*, 235.

³² LZ Loon – Landing zone Loon; Loon – ponašati se na lud ili nesuvisao način.

ljednje vijetnamsko filmsko smjestište, gdje su se odjednom pojavljivali svi ljudi pukovnici i smrću opijeni prosti vojnici koje smo ikada upoznali, govoreći sve one užasne, srcolomne stvari o kojima su uvijek govorili, tako ravnodušni prema svem užasu i strahu da ste znali kako nikada nećete biti jedni od njih pa koliko god tu ostali. Iskreno rečeno, niste znali da li biste se smijali ili plakali. Malo je tu ljudi plakalo više od jedanput; ako ste se na to naviknuli, smijali ste se, oni mladi bili su tako srdačni i siloviti, tako mili i tako okrutni, prekrasne ubojice.³³

Sletište Loon postaje stjecište američke potrebe za ponovnim mitološkim utjelovljenjem i specifičnim čitanjem vijetnamskog prostora koji takvo nešto i dopušta. Ovakvo smjestište postaje poligon za sintezu projicirane hollywoodske ideologije i (istinske) potrebe za nasiljem proizašle iz američke nacionalne podsvijesti. Istovremeno, sletište Loon postaje metafora i za samu Ameriku. Izostanak ili pak potpuno uklanjanje moralnih, religioznih, društvenih ili bilo kojih drugih ograničavajućih normi osim što obilježava sletište Loon kao metaforički prikaz Vijetnama, obilježava i Ameriku nakon vijetnamskog iskustva. Prizivajući ponovno Slotkinovu tezu američke potrebe za obnavljanjem putem nasilja, očitom postaje činjenica da Sjedinjene Američke Države u sklopu svojeg iskustva u Vijetnamu uistinu postaju predmetom evolutivnog procesa. Baš kao sletište Loon i Amerika gubi svoja ograničenja i norme postavljajući za svoje vrijednosti neke nove standarde. Pritom se, kao što je vidljivo i iz Herrovog romana, počinju nazirati pitanja legitimnosti, opravdanosti, kao i prirode te daleko-sežnih posljedica takvih promjena.

³³ *Ibid*, 218.

Marko LUKIĆ

MAPPING WAR: SPACE AND VIOLENCE IN MICHAEL HERR'S
DISPATCHES

Summary

The American war experience in Vietnam was marked not only by a direct and explicit conflict, but also by highly stratified social and cultural changes. Accordingly, the literature that emerged from that period inevitably became a kind of intersection between the brutality of war and the American society. As an outstanding representative of the literary production of the period, Michael Herr through his fictional but also documentary writing style creates narratives that appropriately describe the initial efforts and subsequent collapse of the U.S. (neo) colonial intentions. The purpose of this analysis is to point out the author's distinctive ways of defining spatiality of war by inscribing himself (as a reporter) and the American soldiers as participants not only of the war but also of a broader social process which will in turn become a kind of national anxiety. The depicted violence surpasses its own contextual and documentary nature and becomes a diachronic overview of the loss of "American innocence".

Key words: the Vietnam War, Herr, violence, literature, map, American innocence

Jelena KNEŽEVIĆ
Filozofski fakultet Nikšić

ČITAM JER SAM PROČITAN ILI ZANIMANJE CRNOGORACA ZA RANIJE NJEMAČKE TEKSTOVE O CRNOJ GORI

U periodu od 1884. do 1945. oblast izuzetnog zanimanja gotovo svih crnogorskih časopisa bili su književni zapisi o Crnoj Gori i Crnogorcima na stranim jezicima. Sa njemačkog govornog područja to su uglavnom književno-kritički osvrti na crnogorsku književnost, prije svega na Njegoševo stvaralaštvo, ali i putopisni tekstovi. Cjelovita slika njemačkog putopisnog zanimanja za Crnu Goru u prvoj polovini 19. vijeka već postoji u radu Radosava Medenice iz 1927, dok je namjera ovog priloga da predoči one tekstove Njemaca o Crnoj Gori i Crnogorcima koji su u prvoj polovini 20. vijeka bili predmet refleksije u crnogorskoj štampi.

Ključne riječi: putopis, „Zapisi”, recepcija, distanca, lični uvid, *Luča mikrokozma*.

Ono šta se u stranim kulturama misli i piše o Crnoj Gori, njenim ljepotama, stanovništvu, običajima, i dostignućima, te političkim i vojnim previranjima, bilo je oblast izuzetnog zanimanja gotovo svih časopisa u periodu kulturnog procvata knjaževine i uspona kraljevine Crne Gore, a onda ponovo u godinama uspona jugoslovenskih ideja između dva svjetska rata. U korenu ovog zanimanja je, bez sumnje, naglašena samosvijest malog balkanskog naroda i potreba da se vrijedni aspekti sopstvenog porijekla i kulture dodatno istaknu, te da se raskrinkaju zablude i uvriježeni stereotipi o Crnoj Gori i Crnogorcima. Kako je strano zanimanje išlo u dva glavna pravca – književnom i putopisnom, u crnogorskoj štampi do 1945. razlikujemo dvije vrste tekstova¹: one posvećene njemačkoj putopisnoj literaturi i

¹ U prilogu je data kratka bibliografija bilježaka i tekstova u crnogorskoj periodici do 1945. godine, koji prenose ili komentarišu ono šta su o Crnoj Gori i Crnogorcima napisali Njemci.

one koji su na tragu interesovanja njemačkih istraživača za crnogorsku književnost – i narodnu i umjetničku, prije svega za Njegoša.² Potkraj 19. vijeka neke od impulsa njemačkog interesovanja za Crnu Goru prenosi „Crnogorka”, da bi onda najveći doprinos crnogorskom ogledanju u njemačkom pogledu dao časopis „Zapisi” u trećoj i četvrtoj deceniji 20. vijeka.

Niz priloga i bilježaka iz njemačkog kruga u „Zapisima” počinje tekstom „Interesovanje Njemaca za Njegoševu Crnu Goru” iz 1927. u kojem je Radosav Medenica dao cjelovitu sliku njemačkog putopisnog zanimanja za Crnu Goru u prvoj polovini 19. vijeka. Ono što njemačke odvaja od *površnih putopisa* avanturista iz drugih dijelova svijeta jeste činjenica da Njemci nisu tražili senzaciju, niti prema Crnogorcima imali stav odrasloga prema djetetu, tvrdi Medenica, nego su među prvima, sami „u opancima” išli kroz Crnu Goru. Iz nekoliko putopisa koje će u nastavku predstaviti, naš poznati germanista na početku iščitava zajednički, umnogome romantičarski stav njemačkih putopisaca prema Crnoj Gori kao *zemlji nedirnite čistote gdje narodna pjesma i narodna tradicija čine najviše kulturne vrijednosti, (...) gdje se mogu sresti potomci izumrlag plemena iz Nibelunga i Gudrune* (Medenica 1927: 167).

Inicijalno interesovanje stranaca za romantičnu, rittersku postojbinu ima, po mišljenju Medenice, dublje političke i kulturne uzroke. To su geografski položaj Crne Gore s jedne strane, a sa druge devetnaestovjekovna radoznalost za upoznavanjem egzotičnih naroda i njihove prošlosti. Kao neposredan povod njemačkog interesovanja za Crnu Goru, Medenica navodi tri spisa, od čega dva i sama putopisne prirode: čuveni izvještaj mletačkog činovnika Marijana Bolice iz 17. vijeka *Nobilia di Cattaro* i putopis francuskog poručnika Viale³, te Vukov kontroverzni spis iz 1837. *Crna Gora i Crnogorci*⁴, koji je bez sumnje izazvao najviše previranja. Vukovi

² Za širi uvid u njemačko interesovanje za književnost našeg govornog područja vidi: Reinhard Lauer Hg. (1995). *Serbokroatische Autoren in deutscher Übersetzung*. Bibliographische Materialien (1776–1993), 2 Teile. Teil 1: Chronologischer Katalog. Teil 2: Register. Wiesbaden: Harrassowitz. Alfred Walter (1978). *Deutsche Übersetzungen kroatischer und serbischer Gegenwartsliteratur*. In: Südosteuropa-Jahrbuch 11, 73–77.

³ *Istorijsko i političko putovanje po Crnoj Gori* je prva knjiga u cjelini posvećena Crnoj Gori. Autor, Viala de Somijer, bio je pukovnik i vojni zapovjednik Boke za vrijeme francuske okupacije, knjiga je u cjelosti objavljena u Parizu 1920.

⁴ Pod naslovom *Montenegro i Montenegriner* dio knjige Vuka Karadžića o Crnoj Gori i Boki Kotorskoj objavljen je 1837. u Štutgartu, na njemačkom jeziku. Oštar i kritički, dijelom podsmješljivi stav prema Crnogorcima u ovom spisu pomutio je Vukovo prijateljstvo sa Njegošem.

tragovi vidljivi su u većini njemačkih putopisa. Hajnrh Štiglic, čiji spis *Posjeta Crnoj Gori*⁵ iz 1841. Medenica navodi kao reprezentativan, Vuka naziva svojim učiteljem. Njegov tekst našao se u putopisnoj zbirci pod naslovom *Putovanja i opisi zemalja starijega i najnovijega doba* u kojoj je Vukov tekst ponovo objavljen. Jak Vukov uticaj osjetan je i pedeset godina kasnije u knjizi Gustava Raša *Sa crnih brda*⁶, koji je očigledno i u samoj Crnoj Gori bio dobro znan, budući da je kasnije mnogo puta u štampi pomenut u različitim kontekstima, kao i u književnim oglasima.

Kao važne i uticajne za njemačku publiku do sredine 19. vijeka Medenica pominje još knjigu Vilhelma Ebela *Dvanaest dana na Crnoj Gori*⁷, kao i *Putovanje po Istri, Dalmaciji i Crnoj Gori*⁸ strastvenog putnika Evropom, Johana Georga Kola. A da bi upotpunio sliku o postepenom ulaženju Crne Gore u njemačku književnost, Medenica navodi i nekoliko novinskih tekstova u uglednoj štampi koji su, prije Štiglica, njemačkoj javnosti predstavili brdoviti balkanski kraj: nekoliko bilježaka o Petru I u *Halskim književnim novinama* iz 1807, niz bilježaka o Boki i Crnoj Gori jednog austrijskog oficira iz 1808, te „Skice o Crnoj Gori” u *Priručniku za širenje geografskih znanja* iz 1832.

Medeničin pristup je recepcionistički u najužem smislu i ograničen je na praćenje određenog tematskog fenomena u dijahroniji. Zbog toga, a najvjerovatnije i zbog ograničenog obima – tekst je ipak pisan za časopis – u potpunosti izostaje riječ o književnom ili dokumentarnom kvalitetu pomenutih putopisa. Zauzvrat nastaje važna hronologija, u kojoj su pored već pomenutih njemačkih tekstova, kao činioci koji su doprinijeli interesovanju Njemaca za Crnu Goru, uvršteni i spis Britanca Vilkinsona, te posjeta saksonskog kralja Fridriha II Avgusta Cetinju. Hronologija izgleda ovako: Vukov spis 1837, posjeta saksonskog kralja krajem maja 1938, putovanje Štiglicovo 1839, Ebelovo 1841, Vilkinsonovo 1844, Kolovo 1850. Iz nje Medenica izvlači zaključak, da je čak i ne uzimajući u obzir francuske, ruske i engleske putopise, jer ne utiču na prosječnog njemačkog čitaoca, Crna Gora u prvoj polovini 19. vijeka uspjela da uđe u njemačku književnost.

⁵ Heinrich Wilhelm August Stieglitz (1841). *Ein Besuch auf Montenegro*. Stuttgart: J. G. Cotta'scher Verlag.

⁶ Gustav Rasch (1875). *Vom schwarzen Berge. Montenegrinische Skizzen, Bilder und Geschichten*. Dresden: Baensch. U prevodu se knjiga pojavila u cjelosti 2001, kada ju je pod naslovom *Crna Gora u pričama* preveo Tomislav Bekić.

⁷ Wilhelm Ebel (1842). *Zwölf Tage auf Montenegro*. Vol. 1–2. Bonn.

⁸ Johann Georg Kohl (1856). *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*. Dresden.

Interesovanje za ono što su Njemci inspirisani Crnom Gorom ugradili u svoju književnost, ili prije za ono što su jednostavno imali da o Crnoj Gori kažu, svoj prostor je našlo u „Zapisima” kojima će se od Medeničinog teksta nadalje, desetak godina u kontinuitetu pojavljivati bilješke ili prikazi usredsređeni na njemačku recepciju crnogorskih prilika i književnosti.

Neposredno nakon Medeničinog pregleda ranijeg njemačkog interesovanja za Crnu Goru, biće objavljeni prevedeni odlomci iz memoara⁹ barona Vladimira Gizla¹⁰ koji se odnose na vrijeme njegovog službovanja na Cetinju. Kao komentator i predstavljatelj ovih tekstova, a najvjerovatnije i njihov prevodilac, potpisuje se Jovan M. Jovanović.¹¹ U uvodu Jovanović barona Gizla predstavlja kao bivšeg austrougarskog poslanika na Cetinju i u Beogradu, a njegove uspomene na taj period, pod naslovom *Na dvoru crnogorskome*, kao „dobro ogledalo djelatnosti Austrougarske na Balkanu”. Gizl je na Cetinju službovao od 1909. do 1913. i potvrdio se da u svojim uspomenuima taj period predstavi što objektivnije, o čemu će, vjeruje prikazivač, krajnju istinu, ipak, morati reći njegovi savremenici. Sam Jovanović je bez sumnje dobar poznavalac istorijskih prilika u Crnoj Gori i na Balkanu, pa se stoga samouvjereno i lako kreće kroz baronove memoare, čija mu je politička karijera i reputacija dobro poznata.¹² Njegov komentar je u potpunosti istorijsko-politički, dok svako zapažanje o eventualnim estetskim aspektima teksta i ovdje izostaje. Najveći broj odlomaka Jovanović preuzima direktno kao prevod teksta originala, dok dio dužih pasaža prepričava, umećući sopstvene komentare. Budući da u prepričanim dijelovima o baronu govori u trećem licu, Jovanovićev autorski komentar razlikuje se od originalnog Gizlovog teksta, ali mimo ove formalne, distanca u odnosu na rečeno ne postoji. Događaji o kojima je riječ Jovanoviću su bliski, a stavovi austro-ugarskog diplomate prihvatljivi u mjeri da sa njima može da se poistovjeti bez kritičkog otklona, uprkos vremenskoj distanci u odnosu na ispričane epizode. To je, po svemu sudeći, i bio kriterijum za izbor ovog teksta.

⁹ Wladimir Giesl von Gieslingen (1927). *Zwei Jahrzehnte im Nahe Orient*. Berlin: Verlag für Kulturpolitik

¹⁰ Vidi u Bibliografiju u prilogu teksta, pod 4.

¹¹ Za Jovanovića se zna da je tečno govorio njemački, što potvrđuje i B. Švarc kada opisuje svoju prvu posjetu Cetinju i med. Jovanovića kao jednog od svojih ljubaznih domaćina s kojima je mogao „ćaskati na njemačkom”.

¹² Ovaj austro-ugarski diplomata je u javnosti bio dobro poznat iz vremena službovanja na Cetinju (1910–1913), kao i naposredno posle toga u Beogradu, kada je, između ostalog, srpskoj vladi tokom krize 1914. predao čuveni julski ultimatum.

Isti način kombinovanja dugih prepričanih pasaža sa doslovnim prevodom kraćih dijelova originala odlikuje u cijelosti rubriku „Stranci o Crnoj Gori i Crnogorcima” u okviru koje se tokom 1938. i 1939. godine u „Zapisima” pojavilo nekoliko prevedenih odlomaka iz njemačke putopisne i memoarske proze na temu Crna Gora. Od teksta do teksta razlikuje se odnos prepričanih i direktno preuzetih dijelova. Tokom dvije godine predstavljena su četiri njemačka teksta, od kojih su neki potpisani imenom autora, dok ispod drugih stoji samo ime prikazivača ili prevodioca. Nema naznaka o tome da li je prikazivač tekst preveo sam, iako je najčešće i najvjerovatnije upravo to slučaj.

Tekst generala Hermana Veldena pod naslovom „Crnogorci”¹³, odlomak je iz veće putopisne cjeline¹⁴ što se uz tekst ne navodi, kao što se ne navodi ni ko ga je izabrao i preveo. Odlomak je potpisan samo prezime-
nom autora¹⁵, a potpuno nepoznat ostaje komentator teksta čije se prisustvo očituje u fusnotama, ali i u samom tekstu, kada na primjer, kaže: „General Velden živim lijepim izraženijama Crnogorce opisuje”. Budući da upravo uz ovaj komentar stoji fusnota koja upućuje da je tekst preuzet iz *Wiener Mode Zeit*, moguće je, iako ne i mnogo vjerovatno, da je komentar stajao već u stranom prikazu, odakle je preveden sa ostatkom teksta. Ipak, mnogo vjerovatnije je da je fusnote i druge komentare tekstu dodao urednik „Zapisa”, Dušan Vuksan, koji će inicijalom D.V. potpisati komentare nekih od priloga u narednim brojevima.

Veldenov tekst karakteriše romantičarski odnos prema egzotičnom. Priča o Crnoj Gori i Crnogorcima ispričana je impresionistički, bez suviška informacija i bez pretenzija na naučnost rada. Velden ne pokušava da svaku svoju tvrdnju činjenično utemelji, niti da joj nađe izvor u istoriji i literaturi, što ovaj tekst razlikuje od drugih njegovih knjiga, ali i od većine tekstova njegovih savremenika koji, karakteristično za prirodno-naučna istra-

¹³ U I dijelu priložene Bibliografije pod 12.

¹⁴ Hermann Wendel (1922). *Von Belgrad bis Buccari. Eine unphilosophische Reise durch Westserbien, Bosnien, Hercegovina, Montenegro und Dalmatien*. Frankfurt am Main: Frankfurter Societäs-Druckerei.

¹⁵ Herman Vendel, njemački političar, istoričar, balkanolog, novinar i pisac, već je bio poznat crnogorskoj publici, jer je njegovu istorijsko-političku studiju *Bismark und Serbien im Jahre 1866*, Radosav Medenica predstavio u „Zapisima” iz 1928. Medenica hvali Vendela zbog njegovog „dubokog i raznovrsnog interesovanja” za Balkan. Ova Vendelova knjiga utemeljena je u arhivskoj građi, a autor je priložio i dokumente na srpskom i njemačkom, koji predstavljaju najvažniji dio te građe.

živanja od druge polovine 19. vijeka, insistiraju na istinitosti i činjeničnoj tačnosti. Zajedničko im je, međutim, vjerovanje u nespornost ličnog uvida koji je – bio empirijski provjerljiv ili ne – sam po sebi dovoljan da bi o nečemu posvjedočio.

Od svog ličnog odnosa, ali sa velikim crnogorskim vladikom-pjesnikom, polazi i Avgust Frankl u tekstu iz ranijeg vremena koji pod naslovom „Knez – pesnik” takođe donose „Zapisi” u rubrici „Stranci o Crnoj Gori i Crnogorcima”. Franklov tekst, međutim, zbog te lične, sentimentalne crte ne ostaje činjenično manjkav. U centru Franklovog interesovanja je podjednako istorija jednog naroda kao i njegovog najdličnijeg predstavnika. Tako će u pozadini priče o Njegošu, o njegovom životu i smrti, Frankl ispričati kratku priču o Crnoj Gori, ne bez literarnih vrijednosti, utemeljenu u istorijskoj literaturi. Kao prilog tekstu, Frankl navodi u cijelosti Njegošev odgovor na pismo uz koje mu je ovaj poslao zbirku naših narodnih pjesama *Gusle*¹⁶, koje je sam sakupio i štampao 1852. To pismo čitavom prethodnom tekstu daje veću snagu i utemeljenost u stvarnosti. A još više na značaju tekst dobija jer uz njega urednik „Zapisa”, Dušan Vuksan, piše kratak komentar, u kojem publiku upoznaje sa ličnošću i djelom Frankla, te sa njegovim vezama sa Crnom Gorom.

Na isti način Vuksan će pokušati da kratkom, ovdje uvodnom bilješkom, u određeni naučno-istorijski kontekst stavi i tekst nepoznatog autora „Crkve i škole u Crnoj Gori”, objavljen kao posljednji u istoj rubrici „Zapisa”. Originalno napisan na njemačkom, tekst se koncentriše na ispovijedanje pravoslavne vjere i svještenički poziv u Crnoj Gori. Autor se ne poziva na posredne izvore i saznanja o Crnoj Gori, ali ne kaže ni da li je ono o čemu piše sam vidio i doživio na Balkanu. U tekstu ima nekoliko očigledno proizvoljnih tvrdnji, pa se urednikov komentar proširuje na fusnote u kojima ovakve navode opovrgava, a nepreciznosti u prevodu beočinskog monaha Benjamina Vorockog nastoji da ispravi. Vuksan isto postupa i u vezi sa tekstom Bernarda Švarca iako u ovome neodređenosti gotovo da nema mjesta .

Švarc je jedan od njemačkih istraživača čija je posjeta Crnoj Gori važila na Cetinju kao izuzetno značajna – što je ozbiljno uzeo i sam gospodar kome je s najdubljim poštovanjem knjiga o Crnoj Gori i posvećena. Dijelovi njegovog obimnog putopisa iz 1883. godine¹⁷, objavljeni su u „Zapisi-

¹⁶ Ludwig August Frankl (1852). *Gusle: serbische Nationallieder*. Wien: Wenedikt.

¹⁷ Bernhard Wilhelm Schwarz (1883): *Montenegro: Schilderung einer Reise durch das Innere nebst Entwurf einer Geographie des Landes*. Leipzig: Baldam. (Posredstvom

ma” a u pet nastavaka, u izboru i prevodu Nikole Rota.¹⁸ U obimnoj fusnoti uz naslov prvog odlomka, Rot iz Majerovog *Leksikona* preuzima podatke o ličnosti autora i njegovom putopisnom stvaralaštvu. Ovaj prvi odlomak putopisa preuzet je iz dijela knjige u kojem autor „na stručan način govori o geografiji Crne Gore”, dok sve druge dijelove priređivač bira iz Švarcovog „subjektivnog prikaza, pisanog u pripovjedačkom i reporterskom stilu”. (Rot 1939: 28) U svom izboru Nikola Rot uspijeva da prenese niz aspekata o kojima Švarc govori u vezi sa Crnom Gorom, ali prije svega one u kojima ovaj pokušava da demistifikuje priču o samim Crnogorcima, koji od ratova sa Turcima u dobrom dijelu Evrope važe kao „lukavi, tvrdoglavi, podmukle prirode (...) nevjerni, lijeni i okrutni” (Švarc 1939: 29). U maniru naučnika (što nije bio!) Švarc govori o „crnogorskom tipu”, nastoji da navede egzaktno podatke o školstvu, zemljoradnji, trgovini, o vođenju državnih poslova, ali ni za tren ne napušta lični uvid i do kraja ostaje „putnik”, kako i stoji u citiranoj odrednici iz Majerovog *Leksikona*. Ipak, putnik sa iskustvom, koji zna u kom pravcu treba da gleda i na koji način da čitaoc pridobije za svoje štivo.

Kao pandan putopisnom uvidu različitih putnika i avanturista, samozvanih istraživača, „Zapisi” donose uvid naučnika, historičara Leopolda Rankea u nekoliko kritičnih trenutaka prošlosti Crne Gore. Autor kritičkog teksta „Ranke o Crnoj Gori” dr Petar I Popović o Rankeu piše kao naučnik o naučniku – sistematično, utemeljeno, pozivajući se na primarnu i referentnu literaturu. Popović se postarao da u fusnoti dâ potpunu informaciju i o tome ko je sve i kada na srpski jezik preveo Rankeove istorijske tekstove, kao i kojim se prevodom on sam, u datom tekstu, služio. Budući da se ovaj njemački historičar za Crnu Goru interesovao samo u sklopu interesovanja za zbivanja i prilike na Balkanu uopšte, Popović u njegova dva velika djela pronalazi i komentariše mjesta na kojima se dotakao balkanske knjaževine. Ne propušta pritom da dâ znatno širi kontekst, kao ni da citira reprezentativne i ilustrativne rečenice. U drugom dijelu teksta pita se kako je, a i na osnovu čega Ranke govorio o Crnoj Gori. Kritika ide na račun uzgrednosti opisanog i izostavljanja velikih epizoda iz crnogorske istorije, a opravdanje u pravcu nedostatka literature i nemogućnosti da, zbog vremena i okolnosti u kojima stvara, Rankeove radove mjerimo savremenim naučnim mje-

Univerzitetske biblioteke u Regensburgu dostupno u elektronskoj formi na: <http://bvtml.bib-bvb.de>; pristupljeno 23.11.2011).

¹⁸ Vidi u Bibliografiji u prilogu pod 16. i 17.

rilom. S tim u vezi, finalni Popovićev zaključak ipak je pozitivan: „Ranke je u osnovi dobro video problem Crne Gore” (...) i možda je i „grešio u sitnim, ali ne u krupnim pitanjima” (Popović 1938: 148).

Pored Rankea, omiljeni autori koji su o crnogorskim temama pisali kao naučnici, i to o našoj narodnoj i umjetničkoj poeziji, posebno o Njegošu, jesu još: Gerhard Gazeman, A Šmaus i Jozef Mantl. Prikazi njihovih knjiga i bilješke o njihovim tekstovima pojavice se u „Zapisima”. Među prvima prikaz Šmausovog teksta¹⁹ o *Luči*.²⁰ Autor prikaza, Milan Vukićević, komentariše Šmausov tekst u kontekstu rasprave o originalnosti ovog velikog Njegoševog djela, u kojoj sam stoji bliže Skerlićevom stavu *da je ‚Luča’ Njegošev najmanje originalan veliki spev* (Vukićević 1928: 241). Kao uvod u prikaz Šmausove knjige, Vukićević daje kratak pregled stavova drugih tumača, a pored Miltonovog pominje još uticaj Dantea i Klopštoka na Njegoševo stvaralaštvo. I sam svjestan da je pitanje uticaja i odnosa prethodnika prema tradiciji jedno od najdelikatnijih književnih pitanja uopšte²¹, kao i da je Skerlićev stav „jednostran i nepotpun”, prikazivač priznaje Šmausu da je u *Luči* pokazao stvari koje su „i te kako originalne”. Tekst najubjedljivije prenosi Šmausov zaključak da je u shva-tanju čovjeka kao palog anđela koji je sagriješio još u preegzistenciji, Njegoš – polazeći od Origena, otišao korak dalje od Milтона, jer mu je za sagrešenje u raj, Božja odmazda izgledala suviše nesrazmjerna. Iako mu zamjera mu što Origena ne preuzima iz originala, te oštro preispituje sve njegove pretpostavke, Vukićević priznaje Šmausu da je duboko ušao u pitanje odnosa *Luče* prema velikim religioznim spjevovima svjetskog glasa i hvali njegovu odbranu ideje Njegoševe originalnosti. Kao najveću vrijednost Šmausove analize vidi to što je Njegoša uporedio sa velikim zapadnim pjesnicima, štaviše, „njegovo stvaralaštvo uzdigao iznad mnogih od njih” dajući za to konkretne primjere poput onoga sa motivacijom Sotoninih postupaka koja je, po Šmausu, bolje utemeljena nego kod Milтона. „Trebalo je da dođe jedan stranac pa da temeljnim proučavanjem i Njegoševom spjevu da pravo mjesto”, ustvrđice, misleći na Šmausa, nešto kasnije Risto Dragićević, u

¹⁹ Vidi u Bibliografiji pod 19.

²⁰ Alois Schmaus „Njegoševa *Luča mikrokozma*”, pril. proučavanju Njegoševog religioznog pesništva, Beograd, 1927. Ovaj Šmausov tekst je jedan od mnogih koji je objavio na srpskom tokom svog beogradskog perioda, od 1923. do 1944, gdje je najprije studirao slavistiku, a onda bio lektor na Beogradskom univerzitetu, kulturni poslenik, a na kraju i direktor Njemačkog kulturnog instituta.

²¹ Eliotov esej „Tradicija i individualni talenat” objavljen je 1919.

svojoj bilješci povodom novog izdanja *Luče*²² (317). Dragičević će još i dodati, što možda Vukićević nije znao, da je stav sličan Šmausovom, Jovan Ljepava zapisao 30 godina ranije, ali da je tek strani autoritet mogao da oponira Skerliću i Veljku Petroviću.

Vukićevićev tekst je jedan od značajnih iz ovog korpusa koji jezikom struke i sa dragocjenom distancom istraživača polemishu sa uvidom stranca – slaviste, u našu književnost, bez empatičnog povlađivanja ili diskreditujućeg odbijanja da bi iko osim nas samih razumio *naše stvari*. Na sličan način će, u kontekstu domaćih oprečnih stavova, Radosav Medenica prikazati članak Jozefa Mantla „Romantizam i realizam u južnoslovenskim književnostima 19. vijeka”.²³ Sa sviješću da naš kulturni prostor nije apartan i da na mapi evropskih kultura ima svoje specifično mjesto.

Teško je jednostrano ustvrditi kakav je mogao biti domet i uticaj ovih raznorodnih njemačkih tekstova, na crnogorsku javnost, misao i književnost – koje se u njima ogledaju kao u vodi Urdarskog jezera. Pogotovo kada imamo u vidu da su neki od njih – oni putopisni – prezentovani crnogorskoj publici znatno kasnije od vremena u kojem su napisani, kada su u zemlji svojih autora već bivali anahroni, zaboravljeni. Dijelom jer je interesovanje za egzotiku Balkana presahlo, a dijelom jer su bez veće literarne vrijednosti svakako bili oročeni na kraće trajanje. U crnogorskoj periodici oni su tokom druge i treće decenije 20. vijeka aktualizovani u kontekstu probuđenog interesovanja za proučavanje interkulturalnih veza o čemu najubjedljivije svjedoči i pomenuti Popovićev tekst. Sa aspekta specifično književnih karakteristika, reflektovani putopisni tekstovi Njemaca o Crnoj Gori dobro se uklapaju u nešto zakašnjelo interesovanje domaće publike za putopisnu literaturu uopšte. Onu koja je na širem evropskom prostoru uzrasla znatno ranije, a onda nastavila da živi sa povjerenjem u egzaktnost i metode prirodno-naučnih istraživanja. U vrijeme „Zapisa” od 1927. do 1939. među prikazima prevedeni knjiga koje je bilo moguće kupiti ili poručiti, nalazi se i značajan broj stranih putopisa. Od njemačkih na primjer: *Putovanje na sjever* Riharda Rota, *Andersenova Priča s jitlandskih sprudova* itd.

Prikazne tekstove koji se bave odjecima crnogorskog literarnog stvaralaštva u njemačkoj javnosti danas čitamo kao korak ka unapređenju kulture polemike o sopstvenoj baštini koja sa prevodima i ekspanzijom slavi-

²² U Bibliografiji pod 23.

²³ U Bibliografiji pod 20 i 21.

stičkih studija postaje pristupačna međunarodnoj javnosti. Oni istovremeno predstavljaju platformu za širenje polja tumačenja, razumijevanja, konačno i značenja originalnog teksta. Čak iako je za prevođenje ili prikazivanje onoga što se o Crnoj Gori i Crnogorcima piše, većini autora primarni podsticaj nacionalni ponos i nepobitna činjenica da je pojavljivanje tih tekstova u stranoj javnosti „korisno za promociju”²⁴ naše kulture u svijetu, neki od prevoda i prikaza prevazilaze takvu motivaciju autora. Primjer Vukićevićevog teksta najbolje pokazuje da polemisanje sa stranim uvidima doprinosi stvaranju ironične distance koja omogućava da izoštrimo sopstveni pogled kako bismo sebe pogledali objektivnije – kao drugog, te da vlastite prave vrijednosti ponekad prije prepoznamo u tuđem oku koje ih gleda.

Literatura

- /Jovan Pavlović/. „Reise durch Montenegro” von Oscar Bauman, Wien, in 8.° 41 p. – „Crnogorka”, Cetinje, I/1884, br. 9, 75–76. U: Književni pregled. Prikaz knjige.
- H. (Geologische Übersicht von Montenegro. Von Dr. E. Tietze. In 8.0, 110 Wien 1884. Geološki pregled Crne Gore). – *Crnogorka*, Cetinje, I/1884, br. 20, 168–169; br. 21, 181–183; br. 22, 191–192; br. 23, 198.
- Radosav Medenica. *Interesovanje Nemaca za Njegoševu Crnu Goru*. – „Zapisi”, Cetinje, 1927, sv. 3, 167–173. Prikaz njemačkih putopisa o Crnoj Gori.
- /Giesl, Vladimir/. *Na dvoru crnogorskom*. (Memoari barona Gisla). – „Zapisi”, Cetinje, 1928, sv. 1, 9–16./Preveo/ Jov. M. Jovanović. Prozni odlomci.
- Radosav Medenica. Hermann Wendel: Bismark und Serbien im Jahre 1866 – „Zapisi”, Cetinje, 1928, knj. II, sv. 5, 301–304. U: Naučni pregled. Prikaz knjige.
- D.V. /Dušan Vuksan/. Dr Gerhard Gasemann: Sočivica. (Spinnafeftschrift). Reichenberg 1929 – „Zapisi”, Cetinje, 1929, knj. V, sv. 1–2, 87. U: Beleške. Prikaz Gazemanovog članka.
- L. /Vido Latković/. Gerhard Gazeman, „Die Lektüre des montenegrinischen Bauer“ – „Zapisi”, Cetinje, 1931, knj. VIII, sv. 5, 321. U: Beleške. Kratak prikaz knjige, u vezi sa tekstom iz ranijeg broja *Zapisa*
- D. M. Rorkut, Franc Babinger: *Bestallungsstreiben Ahmeds III*. – „Zapisi”, Cetinje, 1931, knj. VIII, sv. 6, 375–376. U: Naučni pregled. Prikaz knjige.
- Der Geigentechnik der südslawischen Guslaren*. Prag 1934. – „Zapisi”, Cetinje, 1935, knj. XII, sv. 1, 60. U: Bilješke. Kratka bilješka.

²⁴ Kako stoji u sasvim kratkom prikazu teksta Kmila Lućerna iz 1911. (u Bibliografiji pod 18).

- Dr. Gezeman: *Der montenegrinische Mensch*. – „Zapisi”, Cetinje, 1935, knj. XII, sv. 4, 256.
U: Bilješke. Kratka bilješka o prikazu Gezemanove knjige u SKG.
- M. S. Vlahović. *Der montenegrinische Mensch*, od Ger. Gezemana, rektora njemačkog univerziteta u Pragu. – „Zapisi”, Cetinje, 1935, knj. XII, sv. 3, 190–191. U: Bilješke. Prikaz knjige.
- /Welden, Hermann/. Crnogorci. Gen. Velden. – *Zapisi*, Cetinje, 1938, knj. XIX, sv. 1, 24–28.
/Prevod/ U: Stranci o Crnoj Gori i Crnogorcima. Prozni tekst.
- D-r Petar I. Popović. *Ranke o Crnoj Gori*. – „Zapisi”, Cetinje, 1938, knj. XIX, sv. 3, 139–148.
Članak. Prvobitno namijenjen za Rankeov *Zbornik* Srpske kraljevske akademije.
- /Frankl, Ludwig August/. *Knez – pjesnik*. – „Zapisi”, Cetinje, 1938, knj. XX, sv. 1, 27–34.
/Prevod/ Preuzet iz *Straziłova*, 1886. U: Stranci o Crnoj Gori i Crnogorcima. Prozni tekst.
- D. V. /Dušan Vuksan/. *Crkve i škole u Crnoj Gori* – „Zapisi”, Cetinje, 1938, knj. XXI, sv. 6, 348.
U: Stranci o Crnoj Gori i Crnogorcima. Bilješka uz prevod proznog putopisa anonimnog autora.
- N. R. /Nikola Rot/. D-r Bernhart Švarc. *Crna Gora*. – „Zapisi”, Cetinje, 1939, knj. XXII, sv. 1, 28.
U: Stranci o Crnoj Gori i Crnogorcima. Kratka belješka o autoru i djelu u fusnoti.
- /Schwarz, Bernhard/. *Crna Gora*. – „Zapisi”, Cetinje, 1939, knj. XXII, sv. 1, 28–34; sv. 2, 101–106; sv. 3, 159–163; sv. 4, 221–226; sv. 5, 290–293.
/Prevod/ Nikola Rot. U: Stranci o Crnoj Gori i Crnogorcima. Odlomci iz putopisa.
- Camilla Lucerna: Montenegros bedeutendstes Heldenvolkslied: Die Hochzeit des Maxim Crnojevic. – *Dan*, Cetinje, 1911, sv. 3–4, 108–109.
U: Bilješke. Kratak prikaz knjige.
- Milan Vukićević. A Šmaus, Njegoševa *Luča Mikrokozma*. – „Zapisi”, Cetinje, 1928, knj. II, sv. 4, 238–242. U: Naučni preled. Prikaz knjige.
- Radosav Medenica. Dr. Josef Matl. Die Bedeutung der deutschen Einflüsse auf die Entstehung der südslawischen Kulturen – „Zapisi”, Cetinje, 1931, knj. IX, sv. 4, 237–238.
U: Naučni pregled. Prikaz knjige.
- Radosav Medenica. Dr. Josef Matl, Romantik und Realismus in den südslawischen Literaturen des 19. Jahrhunderts. – „Zapisi”, Cetinje, 1931, kn. VIII, sv. 6, 375–376.

- U: Naučni pregled. Prikaz knjige.
- R. D. /Risto Dragičević/. D-r Gerhard Gezeman: Nemci i Njegošev *Gorski Vijenac*. – „Zapisi”, Cetinje, 1936, knj. XV, sv. 4, 254–255. U: Bilješke. Kratak prikaz knjige.
- R. J. D. /Risto Dragičević/. d-r A. Šmaus: Njegoševa *Luča mikrokozma*, Beograd 1927. – „Zapisi”, Cetinje, 1936, knj. XV, sv. 5, 317. U: Bilješke. Bilješka u tekstu o recepciji Njegoševe *Luče*.
- N. Rot. Dr. Matthias Murko: Das Original von Goethes *Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga (Asanaginica)* in der Literatur und im Volksmunde durch 150 Jahre [Original Geteove *Tužbalice o plemenitoj ženi Asanaginij (Asanaginica)* u literaturi i narodu tokom 150 godina]. – „Zapisi”, Cetinje, 1938, knj. XX, sv. 2, 62–63. U: Bilješke. Prikaz knjige.

Jelena KNEŽEVIĆ

ICH LESE, WEIL ICH GELESEN WURDE oder
DAS INTERESSE DER MONTENEGRINER FÜR DIE FRÜHEREN
DEUTSCHEN TEXTE ÜBER MONTENEGRO

Zusammenfassung

Die besonderen Interessen fast aller montenegrinischen Zeitschriften zwischen 1884 und 1945 lagen im Bereich der literarischen Schriften über Montenegro und Montenegriner in den Fremdsprachen. Aus dem deutschsprachigen Raum sind das überwiegend die kritischen Abhandlungen über die montenegrinische Literatur, vor allem über das Werk von Njegoš, aber auch die Fragmente der Reiseberichte. Die Reisebeschreibungen sind im Kontext des geweckten Interesses für die Forschung der interkulturellen Beziehungen aktualisiert worden und fügen sich gut ein in das etwa verspätete Interesse des einheimischen Publikums für die Reiseliteratur überhaupt. Einige von den Reaktionen auf die kritischen Texte über die montenegrinische Literatur könnten aber eine wichtige Plattform sein für die Vermehrung von interpretativen Möglichkeiten, sowie für die Ausbreitung des Bedeutungsfelds der Originaltexte. Sie zeigen, wie die Diskussion mit den fremden Einsichten, dem objektiveren Einblick in das eigene Kulturerbe beiträgt, wie im Fall von Njegoš Werk *Die Fackel des Mikrokosmos*.

Schlüsselwörter: Reisebericht, *Aufzeichnungen (Zapisi)*, Rezeption, Distanz, persönliche Einsicht, *Die Fackel des Mikrokosmos (Luča Mikrokozma)*

Elena MAKAROVA

Taganrog, Rusija

CULTURALLY-BASED AND CULTURALLY-BIASED ASPECTS OF KNOWING THE OTHER

Interaction of cultures calls for cultural awareness development. Knowledge is a powerful weapon to overcome prejudices, stereotyping and xenophobia. To build cultural awareness and tolerance to the peculiarities of someone else's culture, global learners must learn how to determine the existence of differences between cultures and how to adapt their own behavior to a foreign culture. In today's world, many problems arise because of the errors in communication, because people feel impossible "to find a common language." Communicative interactions can be successful or can result in a complete failure depending on many factors: the availability of linguistic competence of the conversation participants, on cultural and communicative competence of the parties of communication event, i.e., whether or not they have common linguistic and cultural background knowledge and what is the balance between the common and different in their processes of perception and symbolic systems.

Key words: cultural awareness, ethnocentrism, communicative competence, tolerant behavior, global learners, human values, non-verbal communication, cognitive structures, schemas.

Introduction

The 21-st century is the time of extremely active interaction of cultures. Expansion of international diplomatic and trade contacts, training and work in other countries, the creation of the World Wide Web, and even war served as a catalyst for the contact of cultures. Recently a new area of expertise has appeared – theory of intercultural communication, which examines issues of contact and interaction between cultures. The problem of cultural awareness is one of the questions under consideration.

Inextricably linked with the cultural interaction is tolerant behavior development and cultural stereotypes overcoming. Representatives of

various cultural groups in the world think, feel and act differently. There is no unified scientific standard to define one group as superior or inferior to another. Research of cultural differences in different groups and societies calls for position of cultural relativism, objective evaluation of different groups or societies. Knowledge is a powerful weapon to overcome ethnocentrism. By ethnocentrism we mean the beliefs that own culture is superior to others. Ethnocentrism ignores national differences; different from usual means inadequate, incorrect and therefore unworthy of attention or even dangerous.

Information about the nature of the cultural differences between societies, their roots and their effects must anticipate evaluation and action. Only the availability of cultural background knowledge makes it possible to develop preconditions for successful communication. Cultural differences lead to special variety called intercultural communication, where people from different cultures use special language options and discursive strategies, compromise approaches and knowledge about the culture of communication partner in the situation of direct contact.

Semantic-oriented value of Humanities is due, primarily, to the object of their study, what is culture. Culture is a set of phenomena associated with human values and generated for the sake of those values. The essence of culture is a world of human values. The world culture is as infinite as outer space; this fact causes extreme difficulties in its learning. If we consider nature as the being of things and as the most generic term of Natural Sciences, the most generic term for the Humanities is culture as a social form of human existence.

Cultural awareness development

The main feature of the culture study is cultural sensitivity. Other features take various forms from material artifacts to behavioral norms (family relations, economic relations, legal sanctions) — and to abstract concepts and beliefs. All of these diverse manifestations have one common feature — they are symbols and as such, express the value [1]. To build cultural awareness and tolerance to the specificities of someone else's culture, students must learn how to determine the existence of differences between cultures and how to adapt their own behavior to a foreign culture. Some aspects can and should be learned consciously, but others are unconscious. Familiarity with foreign cultural system can be an arduous task, but if it is achieved, it definitely helps cope with other aspects of life

in foreign countries, among them are the foreign language and extra-linguistic reality of the foreign culture.

In the communication process people exchange messages, i.e. the transmission of information from one participant to another occurs. The information is encoded using a symbolic system, passed and then decoded, or interpreted by the addressee of the message. The most important types of symbolic behavior in the human community are the use of language and the accompanying nonverbal behavior. Nonverbal communication is behavior, signaling about the character of interaction and emotional states of communicating individuals, and it is an additional source of information to actual verbal communication. The following forms of non-verbal communication are emphasized: extra-linguistic components, which include interjections, sounds expressing emotions such as shrieks, screams, moaning, and such peculiarities of speech as pitch, intensity of sound and timbre. In addition, as emotional indicators hesitation, slips of the tongue, pauses and complete silence, eye contact, mimic expressions; posture and gestures; eye movements (frequency and length of the eye fixation of another person); proxemics (interpersonal distance) can be considered [2].

Linguistic and cultural background knowledge

In today's world, many problems arise because of the errors in communication, because people feel impossible "to find a common language." Communicative interactions can be successful or can result in a complete failure depending on many factors: the availability of linguistic competence of the participants in the conversation, on cultural and communicative competence of the parties of communication event, i.e., whether or not they have common linguistic and cultural background knowledge and what is the balance between the common and different in their processes of perception and symbolic systems. It can be said that the success of any communicative event rests on the three important issues: linguistic, communicative and cultural competence of communicative interaction participants.

Cultural background knowledge of communication participants is the foundation of any communication. From the time of birth, every person belongs to multiple groups, and they shaped his/her cultural competence while larger groups, usually called cultures, substantially determine the cognitive and pragmatic basis of communicative activities in any community. In everyday life people rely on mental constructs, models,

mind maps, schemas, and the world image to organize their perceptions and define the way to achieve their goals. These models make up a large part of the structure of the unconscious, on which our conscious thinking and decision-making are based [3].

These cognitive structures tell us what everyday objects are; help define situations, people, and their role in activities, as well as the role that we would like to play in life. In fact, these are the models of the physical, social and psychological world we live in, and our place in it not only as physical and physiological units but also as members of society. Communication is a distinctive feature of any society; it is a complex, symbolic, transactional and often unconscious process. It allows communicants to express some external information, their inner emotional state, as well as the status role in which they are interrelated [4]. Communication occurs only because people have common knowledge in addition to idiosyncratic. Many schemas (mental or cognitive constructs), which are formed in human memory, are common not for all the humanity, but at least for the most part of it. They are an important part of the common (background) cultural knowledge and form the basis for successful intercultural communication and full-fledged communicative interactions. Communication is an interactive process, it usually requires the parties to have an image of the world in mind, and that is, their statements should be based on the same cultural background knowledge. Successful communication depends on the cultural background knowledge development and how much they are the same in the memory of interlocutors. The goal of communication includes transmission and reception of information, creation of new information, developing and maintaining relationships, cultural interaction and impact [5]. Culture consists of specific and implied behavior samples, transmitted by the symbols that make up the significant achievements of human communities. The core of the culture consists of traditional ideas and specific values; system of culture can be seen as an output or as a strategy for further action or human behavior. Ability to develop communicative competence applies to all representatives of the human race, but an implication of this potential depends on culture [6].

In addition, culture is unique and individual experience of everyone, which means that communication is a process constantly creating and recreating meanings, because even the people who speak the same language, have grown up in one and the same cultural background do not have the same cultural background. It goes without saying that in case of

different cultures and different languages; communication is complicated or even becomes impossible.

Cultural differences lead to a special kind of communication called intercultural communication, where parties coming from different countries should use special language options and discursive strategies in situation of direct contact. The term 'intercultural communication' was intended for situations where communicative competencies are so different that they affect the communication event output, distort the meaning of the message or lead to the total failure of communication event.

Teaching and learning about culture

Studies of foreign cultures not only introduce learners to the phenomena, language, customs and traditions, unknown to them by creating the cultural environment, but also develop their own cultural background knowledge available which in turn, contributes to a better understanding of phenomena and processes occurring within the unknown culture. Social groups usually determine cognitive and pragmatic basis for communication. All people live in society and they have to communicate with other people almost all the time – at home, at work, in social groups to which they belong, and in society as a whole. No matter how well they understand each other, communication is always a difficult task and intercultural communication is doubly complicated. Culture is what usually causes misunderstanding or incomplete communication. It affects people's approaches in different issues, place they occupy at work, their social roles in separate social groups in particular and society in general.

Culture is a very complex concept; there are many different definitions, some of them very complicated. In brief, culture belongs to a social group or community members of which share common memories and life experiences, thus contributing to understanding of the world. There are the groups to which people belong by birth, such as gender, race, or nationality. Besides, there are groups which people join later in their life. For example, a person can join a new culture by moving to another region, changing his/her social status, losing employment or becoming homeless. When we define culture as shown above it is so common that a lot of people normally belong to multiple cultures at the same time [7].

Recent psychological-pedagogical research has shown that teaching languages should focus not only upon linguistic aspects, but also on cultural knowledge as a necessary aspect of communicative competence [8,

290-310]. In addition, it is very important for a learner to be able to activate the available background knowledge at the right moment, and to retrieve the communicative schema needed for a conversation from long-term memory. And here we can refer to introjection of schemas and background, which is to ensure that communication takes place. Introjection is the individual's inclusion of other people's motivations and attitudes in his/her inner world which becomes the foundation of his/her own identity. We consider introjection as epistemology concept according to which consciousness is limited to the range of a person's own ideas and makes him/her able to understand the outside world only by projecting the outside world onto his/her mind content, it is a psychological mechanism playing an important role in the process of creating background knowledge and retrieving this knowledge back into cognitive constructs (schemas). According to S. Ferenczi, introjection is "the psychoanalytic concept of the inclusion of the outside world into a person's internal mental structure through identification in order to communicate a person's emotions and feelings." [9]

Introjecion means "blurring" of specific knowledge in cognitive schemes and their transition into the background knowledge, as well as retrieving background knowledge back into the schemas. Retrieving is seen as 'playing back' some time after memorizing when direct playback is not available. Introjecion mechanism supports personal meanings of the individual – this means that the information that has personal priority is understandable and structurally arranged, is best to remember and to retrieve from long-term memory. Introjecion is applied in cases of communication in the mother tongue, but it can definitely occur in a foreign language too, in cases of intercultural communication.

According to A.N. Leontiev, the communication activity can not be understood as a mere transfer of some information from one person to another. He considers communication as interaction between people in society, above all, interaction between people as members of society, as "public individuals" [10]. For successful development of communicative skills, communication between different individuals should be based on the same background knowledge; they should share the same mental schemas. Many of the schemas that people develop are unique and idiosyncratic as each person has his/her own life experience and develops his/her own views. However, the communication occurs because people also have common knowledge. Common schemas are an important part of general cultural knowledge, form the basis for successful intercultural

communication and interaction and help culturally-based communicative competence. What is this? What does it consist of?

The first is knowledge of the symbol system the communication is based on, the second is the knowledge of the outside world. Knowledge about the outside world is the personal experience of the individual, the fundamental knowledge about the world available to all people and all the knowledge they possess because of their belonging to different national, ethnic, social, religious, professional, and other groups. Knowledge is stored in cognitive structures, indivisible and inseparable cognitive units. Cognitive structures that store "compressed knowledge" and/or concepts in a certain way correlate with various types of competences: they form a person's competence and lie in its foundation. Recently, cultural (and intercultural) competence has attracted researchers' major attention. Intercultural communication competence is defined as the process of direct interaction of cultures, the process that takes place within the framework of differing national mental stereotypes and behavior that significantly affect the parties' mutual understanding in the process of communication [11].

The problem of meanings is closely connected with the levels of culture. Meaning occurs at all levels of culture, and this process involves entering some information from outside into the system and its specific transformation during the movement between the input and output systems. This type of system — from minimal semiotic units to global cultures — has different structural isomorphism. The social nature of language not only requires learning about the new language code, but also involves acquisition of new national culture and exploration of its wealth. These regulations stipulate another aspect in mastering language – country study or cultural competence, familiarity with the modern reality of national realities, the overall culture of the country of the language, mastering the national cultural semantics and cultural function of language.

As communication is a two-sided process, its success depends on how much interlocutors' cultural knowledge match, whether there is one and the same meaning behind words they use. Schemas are sets of concepts that participants of any communication event share; that can be activated and used in case of need. Various and numerous facts and knowledge of each person are organized into mental units which we call cognitive schemas. They serve to directly connect cultural and psychological processes. Culture is considered the most important source of schemas, which play an important role in most psychological processes. Thus,

schemas are the way culture affects other psychological processes, what in turn affects other spheres of human activities.

Cognitive structures in communication

Cognitive schema is unconscious way of interpreting events, forcing people to see the outside world from a certain cultural-determined perspective and act according to its culturally determined interpretation of world events. Cognitive schemas generate one another and form a kind of a web-like structure; through these networks of cultural and cognitive schemas the whole information about the world outside is processed. Any learning is based on a network view of reality.

Current research examines the impact of culture on individual subjectivity, behavior and education. Theoretical discussions are held on how collectively interpreted experience creates a foundation for individual's thinking, thus developing conditions for his/ her successful training in the system of education. One of the main issues discussed today is the basis of background knowledge and how it can be activated to understand and memorize information in the process of education. In this research educational space is represented as heterogeneous semiotic space. Each semiotic space sets its own semantic context, has its own emotional overtones and dictates its rules of activity development; it describes its own reality of human insight, memories of the past, visions of the future, the reconstruction of the historical era or the image itself [12]. In the current context of the statement that "the center of human existence is being shifted to the pole of culture", the inclusion of culture in educational process is quite natural [13]. Learning foreign languages is intended not only for provision of students with some amount of linguistic knowledge, but also for helping them overcome difficulties of intercultural communication, acquire cultural awareness and build skills that will surely come in handy in their future professional activities.

In a diverse world, there are many factors that affect molding of personal identity, and culture is one of the most powerful forces that are involved in this process. "Culture of everyone gives him/her a "lens", through which he/she sees the world," logical explanation of "how the world is arranged," grammar", through which he/she acquires meaning" [11, 182]. In other words, the culture explains how people extract meaning from what is seen, and how they express it using words. As soon as people belonging to different cultures unite to accomplish some assignment,

cultural values often come into a conflict. People don't understand each other; react in a way that hinders their joint work that was anticipated to be a successful partnership. And in most cases, people do not see culture behind this failure. Very often they do not even understand that their cultural values or beliefs are very different from those of others. When a person he doesn't understand other people there is usually a long list of prejudices, stereotypes, fear of misunderstanding and fear to hurt someone unintentionally. When dealing with other people, there is only one similarity - they also have a long list of expectations and fears [14].

Six major cultural differences

Cultural knowledge may help not only in understanding others, but also in self-understanding. Exploring ways of different groups of people interaction within the community becomes a key opening a channel of intercultural communication. There are six major cultural differences. Anyone who is involved in intercultural communication should be aware of these common differences. In case of disagreement or misunderstanding, it is necessary to review how culture can influence decision-making, moreover, there is a certain need to get a different view of the problem, to look at it from another perspective and through the eyes of the communication partner.

Six major cultural differences are:

1. Different communication styles

This is the way people are engaged in communication within one culture. One aspect of a communication style is language itself. In different languages and cultures, the words and expressions are used in different ways. For example, in the English-speaking cultures the meanings of simple words such as 'Yes' and 'No' vary from "maybe I'll think it over" to "definitely" and "absolutely" with a wide range of meanings in between. Another important aspect of communication style is non-verbal communication. It includes facial expression, gestures, posture, distance between interlocutors, time sense. In addition, various degrees of insistence in communication can lead to confusion. For example, an American will consider an interlocutor's raised voice as a signal for a dispute, while Italians, Africans and Mexicans believe that raising voices in the conversation only enhances its attractiveness because it points to the interest of the parties to the problem discussed. Thus, an American may not

adequately respond to loud debate with people of other cultures, becoming aggressive and getting involved in the dispute.

2. Different attitudes to conflicts

In certain cultures a conflict is considered as a positive phenomenon, while others try to avoid it. In the United States, for example, the conflict is not desirable in the everyday situation, but people are encouraged to resolve conflicts as they occur rather than avoid them. They are recommended to meet eye-to-eye as one way to resolve the problem. On the contrary, in many European countries a conflict causes embarrassment and humiliation, people are recommended to settle conflicts peacefully, thereby avoiding confrontation or meeting face-to-face. Letters or messages exchange is one of the most favorite European ways of conflict resolution.

3. Various approaches to assignment accomplishment

Depending on the culture, people choose different ways to accomplish their assignments. This includes various accesses to information sources, opinions about job reward, time sense and different attitude to business relationship. When collaborating in business, people differ in their attitudes to interaction and relationship at the early stage of this collaboration. In Asian and South American cultures, great attention is paid to the development of relations in the early stages of joint project implementation, and the importance is increasing towards the end of the project, while in the European and American culture, the relations are built during work on the joint project. This does not mean that people in one culture are more dedicated than others, or they value human relationships more than a job. It means that they participate in achieving their ultimate goal differently and come to it in different ways.

4. Various decision-making styles

The role people play in decision-making is various in different cultures. For example, in the United States the decision-making responsibility is shared. In many southern European countries and in Latin America, great importance is paid to individual decision-making responsibility. When a decision is to be taken by a group of people, the majority rule is a conventional approach; consensus is preferred in Japan, for example. It must be mentioned that people's expectations about their roles in the decision-making can be culture-biased.

5. Different attitude to sincerity

In some cultures people do not show their emotions or share personal information which might cause a conflict or misunderstanding. It should be kept in mind when taking part in intercultural communication. People from different cultural background also differ in the way they behave in public. Questions that are natural in some cultures (which was the conflict? what is your role in the conflict? what are the consequences of the conflict?), seem like interference in privacy according to the cultural rules of others. There is a difference in the information disclosure; the degree of sincerity should also be considered before dealing with other cultures, judging points of view, drawing opinions about other people.

6. Different approach to knowledge

Significant difference exists between cultural groups when it comes to how people acquire knowledge. European cultures apply cognitive methods such as calculating and measuring in information search, regarding them more reliable than other methods. While in African cultures, preference is given to such methods as symbolic images and rhythm. Asian cultures have focused on such methods of learning as investigating the mysterious and incredible [10, 20-21]. Different approaches to knowledge affect the problem analysis or ways to solve them. While studying different approaches may help understand cultural limitations; recognition of cultural differences may help in understanding what it means to be different from the other. Knowledge of the above six differences may help understand people from different cultures better.

When faced with something that is beyond their comprehension, people tend to identify this as "abnormal", "false", "strange" [15]. This tendency is likely to increase from the individual resistance to prejudice, stereotyping, or even xenophobia. The danger is that if this tendency,

consciously or unconsciously, is embedded within the organizational structures, prejudice will take root in all structures - in laws, policies, mass media, and other spheres of life. That is why it is important to learn how to control this tendency to substitute the phrase "other than me" for "worse than I." The word "tolerance", so fashionable nowadays, must be changed from a simple slogan to motto of everyday life. Young people should be taught how to work together, to bridge cultural gaps, to cross cultural borders both individually and as a society as a whole. Understanding cultural differences does not separate people. On the contrary, the more students are aware of cultural differences, the more it helps them more effectively communicate with each other. Understanding that cultural differences can and should work for communication is just the first step towards mutual understanding and respect for the others.

Conclusion

Learning how to communicate with other people enriches human life. Different communication styles reflect deeper philosophies and worldviews that exist in different cultures. Understanding these philosophies gives a broader picture of what the world has to offer. Exploring different cultures could become a mirror, in which students will see their own culture awareness. They will have a chance to verify their assumptions and consider several alternative approaches, a chance to explore new ways to solve problems, to take cultural difficulties for granted as a starting point for solving international problems rather than an intercultural communication end.

And finally, if a person is open-minded to any cultural knowledge, he/she will bridge the gap between the nations. Prejudices and stereotypes separate people who could become friends or business partners otherwise. Contacts of people who differ in many respects improve our society and the world in general. Culture should be considered an obligatory course in foreign language classes.

The role of foreign languages teachers is to help students develop their cultural background knowledge and thus help them find their role in intercultural communication in general and in foreign language discourse in particular. This approach shows the importance of scheme and background introjection for the success of acquiring intercultural communication skills and the development of tolerant behavior in order to overcome national prejudices and ethnocentrism.

Literature

- White L. *The Science of Culture*. N.Y., 1949.
- Labunskyyaâ, V. *Non-Verbal Behavior (social and perceptual approach)*. –Rostov-on-Don, 1986. -136 p.
- Anderson, J. *Cognitive Psychology and its Implications*. New York: W. Freeman and Co., 1990.
- Carrell, P.L. *Schema Theory and ESL Reading: Classroom Implications and Applications*. *Modern Language Journal*, 1984, V 68, n 4, pp 32-43.
- Casson, R. W. (ed.) *Language, Culture, and Cognition: Anthropological Perspectives*. New York: Macmillan, 1981, pp. 20-21.
- D'Andrade, R. G. *The Culture Part of Cognition // Cognitive Science*. 1981, №5, p. 182.
- Wallace, A. F. C. *Culture and Personality*. New York: Random House, 1960.
- Whitney, P. *Psychological Theories of Elaborative Inferences: Implications for Schema-Theoretic Views of Comprehension*. *Reading Research Quarterly*, 23 1987: 299-310.
- Ferenczi S. *Introjektion und Ubertragung // Jahrbuch fur Psychoanalyse und psychopath. Forsch.* 1, 1910, p. 422–457, in Russian translation. Odessa, 1925.
- Leontiev A.N. *Activities. Consciousness. Personality*. 2nd Edition. Moscow: Politizdat, 1977.
- Sternin I.A. *Communicative Behavior in the Structure of National Culture//Communication in the light of the theory of reflection*. Frunze, 1980.
- Lotman Yu. *Semiosfera*. St. Peterburg, Art — St. Pb, 2000.
- Bibler V.S. *From Science to the Logic of Culture (Two philosophical introductions in the twenty-first century)*. Moscow: Political Literature, 1991.
- Prigozhin I., *Stengers I. The Order out of Chaos: a New Dialogue of Man and Nature*. Ed. V.I. Aršinova, Y.I. Klimontovič and J.V. Sačkova. Moscow: Progress, 1986.
- Švyrkov V.B. *Introduction to Objective Psychology*. M.: Institute of psychology of the RAS, 1995.

Elena MAKAROVA

KULTURA KAO OSNOVA I PREPREKA USPJEŠNE KOMUNIKACIJE

Rezime

Autorka u radu ističe da susreti i interakcije različitih kultura pozivaju na razvoj kulturne svijesti, kao i to da se predrasudama, stereotipima i ksenofobiji možemo oduprijeti jedino znanjem, a u cilju izgradnje kulturne svijesti i tolerancije globalni učenici treba da nauče kako da prepoznaju kulturne razlike i kako da njima prilagode sopstveno ponašanje. Autorka smatra da u današnjem svijetu mnogi problemi nastaju upravo zbog kulturnih razlika i grešaka u komunikaciji jer ljudi „osjećaju da ne mogu da pronađu zajednički jezik”. Da li će komunikativna interakcija biti uspješna, ili će, pak, doći do potpunog neuspjeha zavisiće od mnogih faktora kao što su raspoloživost jezičke kompetencije učesnika u razgovoru i njihove komunikativne kompetencije, odnosno da li obje strane u procesu konverzacije posjeduju ista jezička znanja i da li su ona potkrijepljena balansom između onoga što je isto i različito u okviru njihovog kulturnog koda.

Ključne riječi: kulturna svijest, etnocentrizam, komunikativne kompetencije, tolerantno ponašanje, globalni učenici, ljudske vrijednosti, neverbalna komunikacija, kognitivne strukture, sheme.

Ivana M. TODORVIĆ
Filološki fakultet Beograd

THE ‘OTHER’ IN SHAKESPEARE AND TODAY

The starting point of this paper is the Lacanian distinction between the ‘other’ and the ‘Other’, applied to the analysis of William Shakespeare’s play *The Tempest*. The author identifies examples of ‘othering’ (Spivak’s term) in the text, which help consolidate Prospero’s position of the master (the colonial counterpart of the psychoanalytic ‘Other’) and Caliban’s position of the slave (the colonial counterpart of the psychoanalytic ‘other’). The second section of the paper focuses on James Cameron’s film *Avatar*, read as an allegory of an imperialist project. Parallels are drawn between the two works, especially concerning the psychological processes in the construction of otherness. The aim of the paper is to ascertain whether ‘othering’ is a timeless tendency in human behavior and whether it can be overcome.

Key words: the ‘other’, the ‘Other’, ‘othering’, *The Tempest*, *Avatar*.

Introduction: defining the ‘o/Other’

The notion of the ‘other’, as used in post-colonial theory, has been borrowed from psychoanalytic analyses of the formation of the self, especially those analyses carried out by Jacques Lacan and Julia Kristeva. Lacan identifies the two poles of the ‘other’/ ‘Other’ binary opposition. The ‘other’ (with the small first letter) is created in the so-called “mirror stage”, when the infant, 6 to 18 months old, first recognizes its image in the mirror. At this age, the infant is incapable of controlling its movements and feelings and depends on the primary carer to satisfy its needs. The image in the mirror imbues the child with “a sense of connectedness of the elements of his body”¹, a smoother and more stable image of the self, and this image becomes the basis of the ego. Since the ego is “by nature an assumed

¹ Stuart Schneiderman, “Afloat with Jacques Lacan”, *Diacritics* 1(2), 1971, 34.

identity, an alien image”², the self is inevitably decentred. In post-colonial theory, the ‘other’ refers to the colonized, whose identity is likewise perceived as different from the centre (marginalized) and somewhat alien. On the other hand, the ‘Other’ (with the capital first letter), dubbed by Lacan “the great ‘Other’” [grande-autre], assumes importance when the child enters the Symbolic Order, with the acquisition of language. The ‘Other’ is usually embodied in the mother, who becomes the first object of desire in the wake of the separation from the child, or the father, who introduces the child into this very order. In either case, the ‘Other’ is pivotal to the subject as it “determines the order of events, the value of experience, even the constitution of reality”.³ In post-colonial theory, the ‘Other’ refers to the colonizer, as the colonizer wields the power equivalent to the Law of the Father and constitutes the reality for the colonized.

In this paper, we shall discuss the construction of the ‘o/Other’ in Shakespeare’s play *The Tempest*, and then move on to examine this dichotomy at present, by analyzing James Cameron’s film *Avatar*. The paper shall have the purpose of answering one of the critical queries of post-colonial theory: is ‘othering’ a timeless tendency?

The ‘o/Other’ in *The Tempest*

Gayatri Spivak has applied the notions of the ‘o/Other’ to post-colonial studies. She has even coined a new term - ‘othering’ - to denote a process by which “colonial discourse produces its subjects”⁴, its ‘others’. In other words, ‘othering’ is a means of forging and reaffirming the colonizer’s identity at the expense of the colonized, i.e. by their utter denigration. *The Tempest*, Shakespeare’s play widely interpreted as an allegory of colonial experience, abounds in the examples of this process.

The play commences with a shipwreck bringing a royal party to a seemingly “uninhabitable, and almost inaccessible”⁵ island, but, contrary to the castaways’ first impressions, the island is not deserted. Prospero, the deposed Duke of Milan, dwells there with his daughter Miranda and his servant, Caliban. However, neither Prospero nor Miranda are the island’s

² Ibid.

³ Ibid, 30.

⁴ Bill Ashcroft et al., *Post-Colonial Studies: The Key Concepts*, London: Routledge, 2000, 171.

⁵ William Shakespeare, “The Tempest”, in *The Illustrated Stratford Shakespeare*, London: Chancellor Press, 1993, 15.

indigenes. As Caliban grudgingly reveals, the island was formerly ruled by his mother Sycorax, a magician ousted by Prospero. Prospero appropriated the island and cast himself in the role of its master. According to Spivak, such conduct also falls under 'othering'. In her essay, *The Rani of Sirmur: An Essay in Reading the Archives*, Spivak discusses the notion of "worlding", a subtype of 'othering'. 'Worlding' means making a colonized space a part of the 'civilization', by means of naming, mapping and, finally, controlling the space.⁶ Specifically, Spivak ironizes Captain Geoffrey Birch, an assistant agent of the Governor in India, who strolls the countryside showcasing himself as its master. She writes:

He is actually engaged in consolidating the self of Europe by obliging the native to cathect the space of the Other [sic] on his home ground. He is worlding *their own world*, which is far from mere uninscribed earth, anew, by obliging *them* to domesticate the alien as Master.⁷

Applied to *The Tempest*, Spivak's words perfectly sum up Prospero's actions. Upon arrival at the island, he assumes the role of its ruler, and makes Caliban his vassal.

Yet another way of 'othering' proposed by Spivak in the aforementioned essay is debasement of the autochthonous population. She mentions General Ochterlony, "a gentleman [who] cordially hated the hill people".⁸ In a letter to John Adam, the Governor's Secretary, Ochterlony does not conceal his resentment:

Mr. Fraser ... considers these Highlanders as having the germs of all virtue, and I see them only possessing all the brutality and purfidity [sic] of the rudest times without the courage and all the depravity and treachery of the modern days without the knowledge or refinement.⁹

Prospero's view coincides with Ochterlony's. He describes his servant with similar epithets – Caliban is a "freckled whelp" and "a devil, a

⁶ Gayatri C. Spivak, "The Rani of Sirmur: An Essay in Reading the Archives", *History and Theory*, 1985, 247.

⁷ *Ibid*, 253, emphasis in the original.

⁸ *Ibid*, 254.

⁹ *Ibid*, 254-255.

born devil on whose nature / Nurture can never stick”.¹⁰ To bolster his self-image as the ‘Other’, Prospero presents himself as an educator whose task is to inculcate civility into his servant:

*Abhorred slave / Which any print of goodness wilt not take, / Being capable of all ill! I pitied thee, / Took pains to make thee speak, taught thee each hour / One thing or other: when thou didst not, savage, / Know thy own meaning, but wouldst gabble like a thing most brutish, [...].*¹¹

These typical colonialist endeavors are ridiculed by Homi Bhabha in his study *The Location of Culture*: “Grant’s dream of an evangelical system of mission education conducted uncompromisingly in English”, having as the goal the so-called “reform of manners”, constructs “a subject of a difference that is almost the same, but not quite”.¹² “But not quite” is the catch here – Caliban (the ‘other’) can never become Prospero (the ‘Other’); Caliban can only *mimic*.

Language is an indispensable instrument of what has been named ‘pedagogical’ imperialism. Prospero teaches Caliban Italian, but Caliban rejects this language because, subconsciously, he senses that the very language enslaves him, by making him think within the same conceptual framework as the colonizer. In our view, no one has been more successful in describing this issue than James Joyce in *A Portrait of the Artist as a Young Man*. Joyce’s protagonist, Stephen Dedalus, says:

The language in which we are speaking is his before it is mine. How different are the words *home, Christ, ale, master* on his lips and on mine! I cannot speak or write these words without unrest of spirit. His language, so familiar and so foreign, will always be for me an acquired speech. I have not made or accepted its words. My voice holds them at bay. My soul frets in the shadow of his language.¹³

¹⁰ William Shakespeare, “The Tempest”, in *The Illustrated Stratford Shakespeare*, London: Chancellor Press, 1993, 12, 25.

¹¹ *Ibid*, 13. In some editions, these lines are attributed to Miranda.

¹² Homi Bhabha, *The Location of Culture*, London: Routledge, 1994, 124.

¹³ James Joyce, *A Portrait of the Artist as a Young Man*, Ware: Wordsworth, 1992, 146, emphasis in the original.

To Stephen, as to Caliban, English (Italian) will always be an imposed language, a usurper. Caliban, therefore, uses the language to curse – he will not be a subject of “*your* language”.¹⁴ Interestingly enough, his vicious curses provoke Prospero into cursing back, thus “reducing the eloquent master of civil language to the raucous registers of the other”.¹⁵ We shall illustrate this. To Caliban’s curse, “the red plague rid you / for learning me your language”¹⁶, Prospero replies with threats: “Shrugg’st thou, malice? / If thou neglect’st or dost unwillingly / What I command, I’ll rack thee with old cramps; / Fill all thy bones with aches; make thee roar, / That beasts shall tremble at thy din.”¹⁷ This interchange unveils that there is no real distinction in civility or refinement between the colonizer and the colonized – the contention that the ‘other’ is “not quite” the same is simply an illusion of the ‘Other’.

One of the reasons Prospero states to justify his denigration of Caliban is Caliban’s alleged attempt to rape Miranda: “I have us’d / thee / Filth as thou art, with human care; and lodged thee / In my own cell, till thou didst seek to violate / The honor of my child.”¹⁸ Whether Caliban has actually committed the deed is not at all certain; his response to Prospero’s accusations is mere spite and later in the play he sincerely extols Miranda. In any event, it is conspicuous that Prospero tacitly embraces the prejudice that the non-European ‘other’ must be irremediably bestial and sexually insatiable. Frantz Fanon tries to explicate the psychological processes taking place during (sexual) encounters between white and colored people. Admittedly, Fanon is interested in the psychology of a black person, but we believe that his conclusions are fully applicable to all non-whites. For the white man, it is Fanon’s view, blackness comes hand in hand with rampant promiscuity. For the black man, being white is all he desires. The black man needs to be loved by a white woman because her love metaphorically makes him white:

¹⁴ William Shakespeare, “The Tempest”, in *The Illustrated Stratford Shakespeare*, London: Chancellor Press, 1993, 16, emphasis mine.

¹⁵ Paul Brown, “‘This thing of darkness I acknowledge mine’: *The Tempest* and the discourse of colonialism”, in J. Dollimore and A. Sinfield (eds.), *Political Shakespeare: essays in cultural materialism*, Manchester: Manchester University Press, 1994, 61.

¹⁶ William Shakespeare, “The Tempest”, in *The Illustrated Stratford Shakespeare*, London: Chancellor Press, 1993, 13.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*

By loving me she proves that I am worthy of white love. I am loved like a white man.

I am white man.

[...] When my restless hands caress those white breasts, they grasp white civilization and dignity and make them mine.¹⁹

Caliban's attempt to "violate" Miranda, if made, may have been inspired by his desire to become whiter, since that is the colour of the 'Other'.

Unlike other Shakespeare's plays, *The Tempest* has no securely identified sources. Yet, Brown suggests that Caliban's character may have been drawn from an essay by Michel Montaigne, "Of Cannibals".²⁰ Montaigne is surprisingly sympathetic toward "the cannibals" - he can observe "nothing barbarous and savage about this nation".²¹ "The cannibals" appear to him valiant, robust and completely free of treachery and mendacity. They live in harmony with nature. It is the contact with the white man that Montaigne sees as their undoing; the white man will corrupt them. Indeed, we have no glimpse into Caliban's life prior to Prospero's arrival. Was he less spiteful and dishonest? Even his name can be deceptive - it is widely accepted as an anagram of the word cannibal.²² However, Caliban is not a cannibal - he eats fruit, berries and fish, and, like Montaigne's "savages", lives in perfect symbiosis with nature. Having named his character this way, Shakespeare mocked the prevailing stereotype of the 'other' as depraved and blood-thirsty.

Present day: any changes?

"I have a dream that one day this nation will rise up and live out the true meaning of its creed: 'We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal.'" (Martin Luther King, Jr.)

¹⁹ Frantz Fanon, *Black Skin, White Masks*, London: Pluto Press, 2008, 45.

²⁰ John Russell Brown, *Shakespeare: The Tempest*, London: Edward Arnold, 1969, 15.

²¹ Michael de Montaigne, *Essays of Michel de Montaigne*, Sioux Falls: NuVision Publications LLC, 2007, 55.

²² Meredith Anne Skura, "Discourse and the Individual: The Case of Colonialism in *The Tempest*", in R. McDonald (ed.), *Shakespeare: an anthology of criticism and theory, 1945-2000*, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, 823.

Like the age of Shakespeare, the 21st century abounds in the examples of 'othering'. This section is concerned with the one borrowed from the film industry - it is James Cameron's film *Avatar*.

Avatar is an astute representation of an imperialist project and all its accompanying psychological processes. The plot is fairly simple: seeking material gain, the inhabitants of Earth land on the planet Pandora in order to colonize it. Most of them are not the least curious about the breathtaking natural habitat on the new planet (some scientific exploration is carried out, though, to get familiar with the soil). They are hankering after its precious grey rock. Particularly revealing is the scene featuring a dialogue between Grace, a scientist, and the administrator Parker Selfridge:

SELFRIDGE²³

Look, you're supposed to be winning the hearts and minds of the natives. Isn't that the whole point of your little puppet show? If you look like them, if you talk like them, they'll start trusting us. We build them a school, we teach them English, but after -- how many years? -- Relations with the indigenous are only getting worse.

GRACE

That tends to happen when you use machine guns on them.

SELFRIDGE

Right. Come here. This is why we're here. Unobtainium. Because this little grey rock sells for twenty million a kilo. That's the only reason.

The scene is a complete exposure of what 'pedagogical' imperialism is fundamentally about – the colonizers equip the 'others' with the education system and a new language, but governing all their actions is the desire for *profit*.

Pandora is inhabited by human-like beings that have a very close connection to nature. In this respect, the Pandorans recall Caliban. Caliban lives in a den and knows every inch of his island. At one point in Act II when he addresses Stephano, we become aware of the extent of his love for nature:

²³ The script is available at www.imsdb.com.

I prithee let me bring thee where crabs grow; / And with my long
nails will dig thee pig-nuts; / Show thee a jay's nest, and instruct thee
how / To snare the nimble marmoset: I'll bring thee / To clustering
filberts, and sometimes I'll get thee / Young scamels from the rock:
[...].²⁴

However, this is not appreciated either by Prospero or the humans, who instinctively regard themselves as superior and begin to create the 'other'. In *Avatar*, the goal is to stop seeing the Pandorans as human beings, in order to exploit, and if need be, obliterate them without compunction. To this end, the natives are referred to as "the hostiles", "blue monkeys", and "fly-bitten savages that live in the trees". Similar attributes are attached to Caliban. Prospero calls him "my slave", "tortoise", "filth", "hag-seed"²⁵, while Stephano and Trinculo address him as "devil" and "monster", "fish" and "ridiculous monster"²⁶ respectively. Such comparisons disclose that colonialist rhetoric has not altered for centuries.

Rhetoric is a potent justificatory tool of colonialism, since one of its primary functions is to inspire fear of the indigenes. In simpler terms, if the enemy does not exist, rhetoric helps create the enemy. *Avatar* offers an outstanding example in the speech delivered by its hard-line colonel, Mike Quaritch:

QUARITCH

These orbital images show the hostiles' numbers have gone from a couple of hundred to over two thousand in one day, and more are pouring in. By next week it could be twenty thousand of them. By that time, they will overrun our perimeter. Well, that's not gonna happen. Our only security lies in pre-emptive attack. *We will fight terror with terror.* (emphasis mine)

Lines similar to the emphasized one explain why *Avatar*, despite being the highest grossing film of all times, performed poorly at the 2010 Academy Awards. It is overly critical of imperialism and contemporary Western propaganda. The failure of the critics to acknowledge the film's

²⁴ William Shakespeare, "The Tempest", in *The Illustrated Stratford Shakespeare*, London: Chancellor Press, 1993, 19.

²⁵ Ibid, 12, 13, 13, 13.

²⁶ Ibid, 18, 18, 21, 19.

values verifies that we are still not ready to shed prejudice. For this reason, it is appropriate to conclude this section with a quotation from E. M. Forster's novel *A Passage to India*:

Why can't we be friends now? [...] It's what I want. It's what you want. But the horses didn't want it – they swerved apart; the earth didn't want it, sending up rocks through which riders must pass single-file; the temples, the tank, they didn't want it, they said in their hundred voices, 'No, not yet', and the sky said, 'No, not there'.²⁷

Conclusion

"If I'm a foreigner, there are no foreigners." (Kristeva)

In conclusion, we return to the original query of the paper: is 'othering' a timeless tendency? All the arguments presented above substantiate that it is. This does not mean that 'othering' is inborn, that it is a biological process. On the contrary, research shows that infants will not react differently to racial 'others' as opposed to the members of their own race.²⁸ However, 'othering' is a common psychological and sociological process. As the child grows, he/she will note differences between people, and thus a new, more significant question arises: does the difference have to be negative?

The notable French psychoanalyst, Julia Kristeva, believes that it does not, and propounds a way to overcome otherness. In her brilliant study *Strangers to Ourselves* (1991), this author contends that the self is divided – the strange, "uncanny" 'other' abides within, not outside the self: "And when we flee from or struggle against the foreigner, we are fighting our unconscious – that 'improper' facet of our impossible 'own and proper'".²⁹ Drawing on Freud, Kristeva explains that the self projects on the outside world what it finds unacceptable or dangerous in itself, creating "a malevolent double"³⁰ (the 'other'). However, if we are aware that otherness

²⁷ E. M. Forster, *A Passage to India*, New York: Harcourt, Brace & Co, 1952, 322, emphasis mine.

²⁸ Nikola Rot, „Rasne i etičke predrasude“, in P. Vlahović (ed.), *Rasizam, rase i rasne predrasude*, Beograd: Antropološko društvo Jugoslavije, 1974, 107.

²⁹ Julia Kristeva, *Strangers to Ourselves*, New York: Columbia University Press, 1991, 191.

³⁰ *Ibid*, 184.

lies within, that the ‘other’ is the mirror image of the self, the awareness opens a window to a new cosmopolitanism and a new politics in which the notions of the ‘o/Other’ become superfluous. At the play’s end, even Prospero comes to terms with this, admitting: “[...] this thing of darkness I / acknowledge mine”.³¹

Ivana M. TODOROVIĆ

„DRUGI” U ŠEKSPIROVO DOBA I DANAS

Rezime

Polazište ovog rada čini lakanovska distinkcija između pojmova „drugi” i „Drugi”, a primenjuje se u analizi Šekspirove drame *Bura*. Autor traga za primjerima „stvaranja drugog” [othering] (termin koji je skovala Gajatri Spivak), to jest procesom koji konsoliduje Prospera kao gospodara (kolonijalni ekvivalent psihoanalitičkog „Drugog”), a Kalibana kao slugu (kolonijalni ekvivalent psihoanalitičkog „drugog”). Drugi segment rada posvećen je filmu *Avatar*, režisera Džejmisa Kamerona, koji se interpretira kao alegorija imperijalističkog projekta. Povlače se paralele između dva djela, naročito u pogledu psiholoških procesa koji prate konstrukciju drugosti. Cilj rada je da utvrdi da li je proces „stvaranja drugog” bezvremen u ljudskoj istoriji i postoji li način da se on prevaziđe.

Ključne riječi: drugi, Drugi, „stvaranje drugog”, *Bura*, *Avatar*.

³¹ William Shakespeare, “The Tempest”, in *The Illustrated Stratford Shakespeare*, London: Chancellor Press, 1993, 29.

PRIKAZI

O NACIONALIZMU U JEZIKU

(Snježana Kordić, *Jezik i nacionalizam*, Durieux, Zagreb, 2010)

Svako vrijeme ima svoje značajne knjige koje obilježe epohu. Kad je lingvistika u XX vijeku u pitanju, vijeku koji predstavlja doba najvećeg procvata jezičkih studija, postoji dosta važnih, možemo reći kapitalnih knjiga. Dvije se ističu *Kurs opšte lingvistike* (1916) posthumno djelo švajcarskog indoeuropeiste i teoretičara jezika Ferdinanda de Sossura i *Sintaksičke strukture* (1957) američkog lingviste Noama Čomskog. Prva označava početak strukturalizma u lingvistici, a druga genetarivno-transformacioni pristup jeziku. Obje su prekretničke, temelji dvije moćne teorije koje su vladale prošlim vijekom, začetnice novih naučnih paradigmi. Svaka lingvistička tradicija, škola, pravac ili teorija ima svoje značajne knjige koje se uzimaju kao polazišta ili programi i kojima se bave uglavnom stručnjaci za jezik. I koliko god bile fundamentalne ili pak, revolucionarne u nauci, takve knjige privlače pažnju samo uskog kruga stručnjaka koji se bave tom naučnom oblašću.

Rijetko kad neka knjiga iz oblasti nauke o jeziku izazove reagovanje i naučne i laičke javnosti u više država, raspiri strasti i polemike, osvrte, kritike i pohvale kao što je to izazvala knjiga *Jezik i nacionalizam* hrvatske lingvistkinje Snježane Kordić. Snježana Kordić, rođena Osječanka, magistrirala je i doktorirala na Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, habilitirala u Njemačkoj u kojoj je radila petnaestak godina kao naučni saradnik, docent i profesor na univerzitetima u Bohumu, Minsteru, Berlinu i Frankfurtu. Čitavu deceniju vodila je polemiku sa većim brojem istaknutih hrvatskih jezikoslovaca u časopisima „Republika” i „Književna republika”, koju Igor Mandić ocjenjuje *kao najdulju, najtemeljitiju i najbritkiju polemiku vođenu u hrvatskoj kulturi 21. stoljeća* („Jutarnji list”, 21. 11. 2010) i zastupala stavove suprotne onima zvanične hrvatske jezičke politike. Neki od tih njenih stavova, ideja, argumenata, polemika našli su se i u knjizi *Jezik i nacionalizam* koja je štampana u izdanju zagrebačkog Durieuxa 2010. godine.

Odmah nakon izlaska iz štampe knjiga je izazvala veliku pažnju ne samo u Hrvatskoj već i u ostalim postjugoslovenskim i drugim državama. O tome svjedoči veliki broj intervju a i reagovanja u medijima: novinama, radiju , TV, internet portalima i blogovima (Zarez; Večernji list; Nacional; Novosti; Dani; Danas; Federalna novinska agencija; Slobodna Dalmacija; NIN; H-alter; Dan; Vijesti; Novi list; Globus; Slobodna Bosna; Jutarnji list; Vreme; Pečat; Akter; Peščanik; Delo; WordPress; Frankfurter Rundschau; Kristeligt Dagblad; Magasinet røst ...)¹ ali i recenzija i prikaza u stranim stručnim i naučnim časopisima („Studi Slavistici” 8, 2010; „The Slavonic and East European Review” 89/3, 2011; „Sudia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej 45, 2010), kao i domaćim („Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje”, Vol. 36. No. 2, 2011). Reagovanja su dijametralno suprotna od afirmativnih prikaza: *jedna je od najznačajnijih knjiga o jeziku koje su nastale na našem govornom području poslije rata ili Snježana Kordić sa sobom je donijela petrificiranoj domicilnoj akademskoj hegemoniji toliko mrsko zrcalo i nagrada* (njemačke novine „Süddeutsche Zeitung” dodijelile priznanje izdavaču knjige) do osporavanja, kritika, pa čak i organizovanih protesta i sudskih tužbi. Zbog finansijske pomoći za štampanje knjige tadašnjeg Ministarstva kulture Republike Hrvatske protiv čelnih ljudi Ministarstva, Hrvatsko nacionalno vijeće podnijelo tužbu u kojoj stoji da *država ne smije sufinancirati knjigu koja je protuhrvatska i negira hrvatski jezik... koja je uperena protiv hrvatske kulture, hrvatskog identiteta i hrvatskog jezika, a osporava i hrvatski Ustav.*

Interesantno da je i na srpskoj strani knjiga Snježane Kordić izazvala oprečne reakcije tako da neki o njoj govore afirmativno ocjenjujući je kapitalnom: *da imamo više autora/ki koji ovako briljantno ,otkrivaju toplu vodu’, naše bi uboge zemljice bile kulturne i naučne velesile* (*Briljantno razvejavanje ovejanih suština*, „Vreme”, br. 1037, 18.11.2010, Beograd, str. 52–53) dok drugi smatraju da ova knjiga *ruši izvornu srbistiku* i da je *neuporedivo opasnija za srpsku nego za hrvatsku lingvistiku* (*Odstrel srpskog jezika*, „NIN”, br. 3123, 5.11.2010, Beograd, str. 4).

Šta je to u knjizi Snježane Kordić toliko „opasno” i šta ona zaista ruši? Zašto knjigu nazivaju *intelektualnim subverzivnim dinamitom* i zašto je izazivala tako burne i oprečne reakcije?

Najprije, veoma intrigantna i osjetljiva tema kojom se knjiga bavi, a to je odnos između jezika i nacije, zatim, autorkino argumentovano i preci-

¹ Reagovanja povodom knjige *Jezik i nacionalizam* i druge podatke o knjizi možemo pročitati na sajtu www.snjezana-kordic.de

zno razotkrivanje nacionalizma u jeziku, naučni metod koji koristi uz bogatu inostranu literaturu uz pomoć koje daje tako potreban pogled spolja, argumenti kojima dokazuje svoje stavove i razara mitove i falsifikate. Knjiga je opasna po nacionalistička osinja gnijezda u četiri postjugoslovenske države jer nepristrasno i ubjedljivo pokazuje kako se instrumentalizuje jezik za nacionalističke i političke ciljeve i kako se na osnovu falsifikovane prošlosti i mitova izgrađuje ideološki poželjna slika stvarnosti. Knjiga ruši zablude, laži i poluistine koje se javljaju u zvaničnoj jezičkoj politici i nacionalnoj lingvistici najprije u Hrvatskoj, a onda i u drugim novonastalim državama. Ona je jednako razarajuća i opasna za hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski jezički nacionalizam jer razotkriva matricu po kojoj oni funkcionišu.

Knjiga *Jezik i nacionalizam* ima 430 strana i podijeljena je na tri dijela: „Jezički purizam”, „Policentrični standardni jezik” i „Nacija, identitet, kultura, povijest”. U prvom dijelu autorka dovodi u direktnu vezu savremeni purizam u Hrvatskoj sa purizmom u Njemačkoj za vrijeme nacizma. Ovo povezivanje izazvalo je žestoka reagovanja u hrvatskim domoljubnim umovima i udruženjima. Oslanjajući se na inostranu literaturu o ovim fenomenima, ona izjednačava purizam i nacizam. *Purizam se javlja kao posljedica nacionalističkog svaćanja jezika* (Gardt), *on je jezički ekvivalent ksenofobiji, i pretjeranoj društvenoj potrebi za razgraničavanjem* (Coulmas), *jezički purizam je oruđe koje služi rasističkoj i nacionalističkoj ideologiji* (Milroy). Optužuje hrvatske lingviste da uz podršku političkih krugova šire i forsiraju purizam, detaljno analizirajući propagandno-agitatorske strategije purista. Ukazuje na pogubne posljedice nacionalističke jezičke politike u Hrvatskoj koja dovodi do sveprisutne jezičke cenzure i smanjenja konkurentnosti jezika, zatim, ukazuje na uzroke nacionalističke jezičke politike i dokazuje da purizam nema podlogu u naučnom pristupu jeziku niti proizilazi iz samoga jezika, dakle suprotan je nauci, pa utoliko više čudi i zabrinjava činjenica što na čelu purističke jezičke politike u Hrvatskoj stoje neki njeni istaknuti lingvisti.

U drugom poglavlju posvećenom policentričnom standardnom jeziku autorka, opet pozivajući se na socilingvističku teoriju i bogatu inostranu literaturu o standardnom jeziku i policentričnom standardnom jeziku, daje najprije precizne definicije i elaboraciju tih fenomena pri čemu je policentrični jezik *jezik s nekoliko nacionalnih standardnih varijanata, koje se (...) u pojedinim točkama međusobno razlikuju, ali ne toliko jako da bi mogle konstruirati zasebne jezik* i ukazuje na činjenicu da kad su u pitanju bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski jezik ne može se govoriti o različiti-

tim standardnim jezicima nego o standardnim varijantama jednog policentričnog standardnog jezika. Između varijanata ima nacionalno prepoznatljivih razlika koje niko ne može dovoditi u pitanje, ali su one sistemski nevažne i ne sprečavaju sporazumijevanje, pa stoga nije potrebno prevođenje, niti je moguća pojava bilingvizma. Autorka potkrepljuje svoje teze navođenjem reprezentativnih primjera, poput policentričnog engleskog u Velikoj Britaniji, Irskoj, SAD, Kanadi, Australiji ili njemačkog jezika u Njemačkoj, Austriji, Švajcarskoj, španskog u Španiji i Latinskoj Americi, francuskog u Francuskoj, Belgiji, Kanadi i Africi i sl. Međusobna razumljivost između govornika standardnog jezika iz Hrvatske, Srbije, BiH i Crne Gore nadmašuje onu između standardnih varijanata engleskog, francuskog, njemačkog ili španskog. Govornici standardnih jezika u ove četiri države međusobno se mnogo bolje razumiju nego govornici različitih dijalekata: kajkavskog i čakavskog, na primjer, unutar same Hrvatske. Autorka ističe da postojanje razlika ne znači da je riječ o nekoliko jezika već je presudan odnos razlika prema onome što je isto u jeziku, kao i to da li su razlike sistemski relevantne da ugrožavaju razumijevanje.

Kad je riječ o različitim nazivima za jedan policentričan jezik Snježana Kordić smatra da nacionalni ideolozi forsiraju različita imena kako bi sugerisali da se radi o različitim jezicima. S tim ciljem štampaju se iste gramatike s različitom oznakom jezika na koricama: *Gramatika bosanskoga jezika*, *Gramatika hrvatskoga jezika*, *Gramatika crnogorskoga jezika*, *Gramatika srpskog jezika* što bi trebalo da znači da je riječ o različitim jezicima. Međutim, da bi se radilo o različitim jezicima potrebno je mnogo više od različitog imenovanja jezika. Jer ako je sadržaj pomenutih knjiga najvećim dijelom podudaran², kao što i jeste, onda u lingvistici ne pomažu različiti nazivi. U odbranu termina srpskohrvatski jezik autorka navodi da to nije ni politički ni narodski izraz već oduvijek čisto lingvistički pojam. Taj termin je prvi upotrijebio 1824. god. Jakob Grim, a od 1836. ga koristi Jernej Kopitar i neki hrvatski gramatičari XIX vijeka, a onda je punu afirmaciju stekao u XX vijeku, pa pošto je ustaljen još od početka XIX vijeka u nauci o jeziku autorka mu daje prednost u odnosu na bilo koju drugu potencijalnu oznaku.

² Vidjeti rad „O novousvojenoj Gramatici crnogorskoga jezika” Rajka Glušica, Zbornik *Njegoševi dani* 3, Univerzitet Crne Gore, Nikšić, 2011, str. 317–331. u kojem se pokazuje da je ta gramatika identična *Gramatici hrvatskoga jezika* J. Silića, I. Pranjkovića. Takođe, Midhat Riđanović je autorima *Gramatike bosanskoga jezika* prigovorio da su *podobar dio svoje knjige prepisali iz Hrvatske gramatike*, M. Riđanović, *Totalni promašaj*, Sarajevo, 2003. str. 177.

Postupno i temeljno demontira teze o jezičkom zajedništvu kao nečemu što je nastalo sa jugoslovenskom državom, pa je ono sa njom i nestalo, kao *neuspjeli politički projekt*. Autorka zamjera lingvistima koji se ne pridržavaju u nauci utemeljenih termina i istina nego povlađuju nacionalističkoj politici, falsifikujući činjenice tako da se ne razlikuju od političara ni po sadržaju ni po tehnikama koje primjenjuju kada govore o jeziku. Oni se, za razliku od političara i naroda, profesionalno bave jezikom, pa bi shodno tome njihovo mišljenje o jezičkim temama moralo da bude naučno i profesionalno, a ne laičko. Jezički nacionaisti *među Hrvatima, Bošnjacima, Srbima (grupa oko Slova) i Crnogorcima su konstruiranjem ili održavanjem mitova o jezičnoj povijesti i širenju scenarija o ugroženosti jezika pridonijeli učvršćivanju predrasuda, stereotipa i neprijateljskih slika o susjednim narodima koji govore istim jezikom* (Gröschel, str. 368). Lingvisti bi kao predstavnici nauke morali ukazivati na zastranjenosti politike na jezičkom planu nastale zbog nacionalističkih ciljeva i na posljedice koje ta politika ima u obrazovanju i kulturi. Međutim, da to nije nimalo laka pozicija svjedoči i podatak da oni koji to čine u Crnoj Gori, a i u drugim sredinama, proglašavaju se državnim neprijateljima i izdajnicima nacionalnih interesa.

U ovom poglavlju je autorka na tridest strana pod naslovom „Manifestacije neznanja” iznijela niz tvrdnji lingvista sa južnoslovenskih prostora, najprije kroatista, koje ona, uz citiranje velikog broja relevantnih stručnjaka iz inostranstva, kritikuje i argumentima osporava, navodeći da takve tvrdnje potcjenjuju mentalne sposobnosti čitalaca i da su proizvod bogatstva ljudske mašte. Među kritikovanim našli su se stavovi kroatista o standardnom jeziku kao nečemu što je suprotstavljeno jeziku kao sistemu i tzv. organskim jezicima (sam termin je sporan), zatim, teza da je srpskohrvatski jezik apstraktan i stoga nepostojeći, da je jedan i jedinstven jezik, da teorija policentričnosti znači unitarizam, da prepoznavanje odakle je govornik jeste argument da se radi o različitim jezicima, da je naša jezička situacija jedinstvena u svijetu, da se relativizuje međusobna razumljivost a precjenjuje značaj provopisa i sl. Iako kroatisti znaju da postoje nepobitni dokazi koji pobijaju njihove tvrdnje, oni i dalje istrajavaju na njima, što nije karakteristično za naučni pristup predmetu proučavanja, već za religijski. Time autorka prigovara hrvatskim lingvistima da su stvorili novu religiju umjesto da iznose istinu i budu *prosvijećeni slobodni umovi*.

U trećem najobimnijem dijelu knjige (više od dvjesto strana) Snježana Kordić se bavi temama: *nacija, identitet, kultura i povijest* iz razloga što ove teme dominiraju u tekstovima hrvatskih lingvista, a oni pritom, kako smatra autorka, nemaju naučni pristup navedenim pojmovima, niti poznaju

najosnovnije činjenice. Stav da je zaseban jezik uslov za postojanje zasebne nacije i države odavno je napušten u zapadnim demokratijama, dok je na južnoslovenskim prostorima opšteprisutan. Romantičarsko-nacionalistička ideja s kraja XVIII vijeka o svetom trojstvu jezika, nacije i države i dalje živi u novonastalim državama pa se tvrdi da se u njima govori različitim jezicima, i nazivom i sadržajem posebnim i drugačijim od svih ostalih. To je fundament dominantne *identitetske politike*, Kordićka dokazuje hrvatske, ali očigledno i crnogorske, bosanske i srpske, koji se forsira iz straha da bi svijest o istosti jezika mogla uticati na ponovno ujedinjenje država, zaboravljajući da istost jezika ne ugrožava postojanje zasebnih nacionalnih država. Posljedica ovakvog nacionalističkog pristupa jeziku jeste to da se značenje i shvatanje samog jezika potpuno izokrenulo, pa jezik više ne znači moći se sporazumijevati sa sagovornikom, već biti jedne ili druge nacionalne pripadnosti, tako da dolazimo do toga da simbolička funkcija jezika ima značajniju ulogu od komunikativne. Ovakvo shvatanje jezika se bjelodano očituje u aktuelnoj jezičkoj situaciji u Crnoj Gori.

Tezu da se lingvistički radi o jednom jeziku Snježana Kordić dokazuje nizom relevantnih i neoborivih argumenata, prije svega kriterijumom međusobne razumljivosti. U lingvistici se smatra da ako međusobna razumljivost između različitih govornika prelazi 70%, ili po najstrožim kriterijumima 85%, onda se može govoriti o istom jeziku. U slučaju Bosanaca, Crnogoraca, Hrvata i Srba međusobna razumljivost četiriju standardnih varijanti, znatno je viša, tj. gotovo je stopostotna, uprkos intervencijama u novim standardima koje su imale za cilj stvaranje što većih razlika u odnosu na druge i uprkos tvrdnjama nacionalista da se radi o različitim i posebnim jezicima.

U ovoj dragocjenoj knjizi autorka analizira i shvatanja južnoslovenskih autora pojmova nacionalnog identiteta, nacije, kulture, istorije, razotkriva zablude i falsifikate, pozivajući se na inostranu literaturu i u nauci etablirane istine o tim fenomenima. Naciju posmatra kao istorijski i identitetski proizvod, oslanjajući se uglavnom na autore antiesencijaliste koji o naciji i identitetu govore kao o kulturalnom i pšolitičkom konstrukt. Veoma detaljno govori o nacionalizmu kao fenomenu koji je suprotstavljen demokratiji, o mitovima na kojima počiva nacionalizam, o stereotipima, o tome ko i kako širi nacionalizam i ko se na njega odaziva, ko ga usađuje i kako i sl. Matrica po kojoj funkcioniše ta patološka pojava tako je jasno predstavljena da je nacionalizam, nakon čitanja ove knjige, veoma lako prepoznati u svakom društvu, kao i opasnost od njega po demokratiju i sistem vrijednosti.

Snježana Kordić se u svojoj knjizi naučno, kritički i hrabro bavi južnoslovenskim jezičko-politikantskim kontroverzama. Niko prije nje nije tako ogolio i razotkrio vezu između nacionalizma i jezika na našim prostorima, niti upro prst na nacionalne preduzetnike i nacionaliste oportuniste, a posebno na *jezikoslovce* koji su se uhvatili u nacionalističko kolo, podržavajući netačan stav da nacije ne mogu postojati niti imati samostalnu državu ako nemaju jezik različit od drugih nacija. Oni su uvjerali i sebe i druge da govoreći bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski govore četiri strana jezika, tako su jezik i oni koji se njime bave postali temelj države, a taj položaj naravno, vrlo je poželjan jer donosi privilegije, nagrade, novac i moć.

Autorkine teze se podudaraju sa stavovima i tvrdnjama stranih lingvиста južnoslavista i drugih naučnika koji su veoma često citirani u knjizi (broj citiranih autora i radova je preko pet stotina) i na njih se oslanjaju, tako da knjigu *Jezik i nacionalizam* možemo smatrati i izvjesnim pogledom spolja na jezičku situaciju u postjugoslovenskim državama. Zbog toga je taj pogled objektivn, lišen emocija, nepristrasan i naučan, zbog toga je on koristan i otrežnjujući, ali i porazan za mnoge.

Donekle smo u ovom prikazu dali odgovore na pitanja zašto knjiga *Jezik i nacionalizam* izaziva veliku pažnju, zašto spada u često citirane knjige i zašto se sa jednakom strašću i podržava i osporava. Informacije i argumenti koje su u njoj mogu naći dragocjeni su, a stavovi prevratnički, naročito za naše nacionalne lingvistike limitirane raznoraznim granicama. Vraćajući se na početni stav u prikazu da svako vrijeme ima svoje velike knjige, možemo slobodno reći da je knjiga *Jezik i nacionalizam* Snježane Kordić, kad je sociolingvistika i tretirana problematika u pitanju, po svom kvalitetu i značaju obilježila prvu deceniju XXI vijeka.

Rajka GLUŠICA

O ESTETSKOJ FUNKCIJI JEZIKA

(Zorica Radulović, *Ogledi, prikazi, stavovi*,
Unireks – Janiks, Podgorica, 2011)

Početak aprila 2011. godine izašla je iz štampe šesta knjiga Zorice Radulović, redovne profesorice na Studijskom programu za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti i Studijskom programu za srpski jezik i južnoslovenske književnosti Filozofskog fakulteta iz Nikšića. Nakon knjiga *Razvoj gramatičke misli u Srbiji i Crnoj Gori do 1850. godine* (1990), *Jezik i stil Čeda Vukovića* (1994), *Alhemija riječi* (2002), *Iz jezičke problematike* (2004), priređene antologije poezije *Pjesma i žena, iz crnogorskog pjesništva* (2006), pred nama je najzrelija i najobimnija knjiga Zorice Radulović *Ogledi, prikazi, stavovi* u izdanju podgoričkog Unireksa i beogradskog Janiksa. Knjiga predstavlja zbirku tekstova koji su objavljivani u raznim publikacijama, zbornicima i časopisima, različitim povodima i prilikama, u dužem vremenskom periodu. Samo neki prilozi se ovdje prvi put štampaju.

Knjiga *Ogledi, prikazi, stavovi* slijedeći logiku naslova, podijeljena je na tri dijela. U prvom dijelu pod naslovom „Ogledi” našla su se dvadeset tri lingvistička i lingvististička i rada o raznorodnim temama, sa takođe raznorodnim metodološkim postupcima u njima, od minuciozne naučne analize jezičko stilskih osobnosti djela crnogorskih pisaca do esejističkih opservacija o nekim jezičkim pojavama ili ličnostima. U tom dijelu knjige našli su se radovi već objavljeni u zbornicima radova i naučnim časopisima, ali i neki koji se sada prvi put štampaju. U „Ogledima” možemo pročitati radove o gramatičkim ili jezičkostilskim osobnostima jezika pisaca XIX vijeka: Marka Miljanova, Petra II Petrovića Njegoša, Ivana Mažuranića, ali i pisaca savremenika: Čeda Vukovića (šest radova je posvećeno ovom piscu i njegovom djelu, autorkino interesovanje za djelo ovog pisca je konstantno, bilo je tema i njene doktorske disertacije), zatim Mihaila Lalića, Žarka Đurovića, Mira Vuksanovića. U ovom dijelu knjige našli su se i radovi o gramatikama iz prve polovine XIX vijeka i morfološkom sistemu

u njima, zatim rad o Vuku i njegovoj borbi za narodni jezik i književnost i odnosu prema Crnoj Gori, o njegovim prethodnicima Savi Mrkalju i Gavrilu Stefanoviću Vencloviću. Radovi preglednog i više esejističkog karaktera su oni posvećeni naučnom radu i životu lingvista Dragomira Vujičića i Vladimira Sekulića.

Dva rada: „Tradicionalni pristupi jeziku” i „O potrebi izučavanja estetske funkcije jezika”, iako obimom kratki, imaju poseban značaj jer u njima (naročito u drugom) autorka iznosi razloge za svoje opredjeljenje za lingvostilistička istraživanja poetske ili estetske funkcije jezika, uprkos tome što se na taj pristup u tradicionalnoj lingvistici nije blagonaklono gledalo. Pozivajući se na Kročea koji je poistovjećivao lingvistiku sa estetikom, smatrajući da su lingvističke kategorije toliko individualne koliko i kategorije estetike, autorka smatra da je neopravdano zanemarivati estetska mjerila i kriterije pri obradi jezika jednog umjetničkog djela i da se jezik u književnom tekstu mora tretirati kao kreativan i stvaralački. To znači da je interferencija lingvističkog i stilističkog pristupa najcjelovitiji i najbolji način pri proučavanju jezika i stila jednog pisca, kako autorka predlaže: *s jedne strane – obrada gramatičkih, normativnih kategorija kao čisto logičnih i pojmovno jezičkih jedinica i s druge strane – obrada stilističkih fakata, tj. jezičkih jedinica sa gledišta njihove ekspresivne vrijednosti i estetske (umjetničke) funkcije* (str. 194). Na tim polazištima u istraživačkom postupku Zorica Radulović istrajava od početaka svog naučnog rada do danas, uspješno se baveći poetskom funkcijom jezika, tražeći ljepotu u umjetničkoj građi pjesničke umjetnosti.

U drugom dijelu knjige pod naslovom „Prikazi” nalazi se sedam prikaza kako autorka s pravom kaže *značajnih knjiga veoma značajnih autora*. S razlogom na prvom mjestu nalazi se iscrpan prikaz knjige akademika Branislava Ostojića *Istorija crnogorskog književnojezičkog izraz*, koja predstavlja sintezu Ostojićevih ispitivanja prezentovanih u desetak knjiga posvećenih pitanjima standardizacije, stabilizacije i jezičko-stilskog raslojavanja crnogorskog književnojezičkog izraza. Zatim slijede prikazi knjiga Radoja Simića: *Opšta stilistika* i *Uvod u filozofiju stila*, Živojina Stanojčića: *Gramatika i jezik*, Asima Peca: *Stazama našega jezika*, Milosava Čarkića: *Fonika stiha*, Miloša Kovačevića, *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*. U svakom od prikaza Zorica Radulović ima afirmativan stav prema knjizi i njenom autoru, ističući ono što je najvrednije i najbolje, a čega ima u izobilju u prikazanim knjigama i njihovim autorima. Svojevrsnu neobičnost predstavljaju napomene i propratne bilješke nakon teksta u kojima Z.

Radulović artikuliše svoj profesionalni i(li) lični odnos sa autorom knjige koju prikazuje.

Opet ne slučajno ovaj dio knjige se završava radom „Značaj i potreba izrade rječnika narodnih govora i rječnika pojedinih pisaca” koji je prikaz *Rječnika govora Zete i Rječnika okoline Mojkovca* autorki Jelene Bašanović i Danijele Ristić u kojem Zorica Radulović riječima punim hvale i podrške ocjenjuje taj odlično odrađen, zahtjevan i težak posao izrade rječnika narodnih govora dvije mlade leksikografkinje iz CANU. U radu autorka iskazuje svoju fascinaciju riječima citirajući brojne autore koje smatraju *jezik sabirnim mjestom svih saznanja*, ističući značaj popisivanja i sabiranja crnogorskog leksičkog blaga u rječnicima ali i značaj izrade rječnika pojedinih pisaca, vanrednih stvaralaca u jeziku, poput Matije Bečkovića.

Posebno interesantan i za širi krug čitalaca zanimljiv je treći dio knjige u kojem Zorica Radulović iznosi svoje stavove i mišljenja o nekim pojavama u jeziku izazvanim promjenama u društvu, o nazivu jezika, o statusu ijekavice, o novim pravopisima i sl. Radovi su poređani hronološkim redom pa se može pratiti konstantnost stava autorke na primjer o imenu jezika u Crnoj Gori od 1992. godine do današnjih dana. Kako je promjena imena jezika uslovljena promjenom državnog okvira Zorica Radulović je iznijela mišljenje da bi jezik u zajedničkoj državi Srbija i Crna Gora trebalo da se zove srpskocrnogorski, a opravdanost tog kompromisnog termina obrazlagala i branila pozivajući se na društvenu i jezičku stvarnost. Status ijekavice i njenu odbranu, nakon pokušaja da ekavica bude jedini standardni izgovor u tadašnjem srpskom jeziku, pa time i u Crnoj Gori, takođe obrazlaže i zasniva u odnosu na ukupnu jezičku realnost na ovim prostorima, zamjerajući reformatorima i unifikatorima jezika da kanališu jezik u destruktivnom smjeru.

U ovom dijelu knjige objavljeno je nekoliko novinskih članka iz kojih smo mogli da upoznamo Zoricu Radulović i kao vrsnu polemičarku. U tekstu „Uvesti red u haosu” u u dnevnim novinama „Vijesti” ukazuje na neke grške napravljene pri normiranju crnogorskog jezika. Autorka smatra da *ne može biti sve pravilno: predsjednik i predsjednik, sutra i sutra, svuđe i svugđe i svugdje* i da svako može govoriti i pisati po svom nahodaenju i ukusu. Tako je crnogorski jezik danas postao *smiješna rabota i jedna grdna mješavina*, pa se mora uvesti red u toj anrhiji. Njeni stavovi izazvali su žustru i grubu reakciju „reformatora” crnogorskog jezika. Dostojanstvena i gospostvena u polemici, kao i u životu, odmjereno i argumentovano bez uvreda i žuči, iako su njoj uvrede neštedimice upućivane, pokazala je pro-

tivnicima u polemici, blagom i pravičnom riječju, šta je nauka i akademska etika.

Knjiga *Ogledi, prikazi, stavovi* kao zbirka brojnih veoma uspjelih naučnoistraživačkih radova predstavlja vrijedan doprinos crnogorskoj nauci o jeziku. Pored toga ona vjerno predstavlja autorku jer iz knjige iščitavamo podatke o tome koja su naučna interesovanja i afiniteti Zorice Radulović, kojim metodama se u naučnom istraživanju služi, koji su joj omiljeni stvaraoči čije djelo je predmet njenih lingvističkih i lingvostilističkih analiza i traganja, koji su lingvisti bili za nju inspirativni i značajni da o njihovim naučnim dometima i knjigama piše, koje teme joj privlače pažnju i kakve stavove ima o nekim crnogorskim sociolingvističkim i normativističkim pojavama i problemima. Pored toga upoznajemo njenu ličnost i karakter preko njenog ne samo profesionalnog odnosa prema piscima, svojim profesorima, kolegama, saradnicima, studentima i prema protivnicima u polemikama. U svim tim relacijama prema drugima je dobronamjerna, blaga i obzirna, birajući riječi svjesna njihove moći, ali pravična i direktna pri izricanju sudova zasnovanih na argumetima i činjeničnom stanju.

Rajka GLUŠICA

KO JE SMJESTIO KOGNITIVNOJ LINGVISTICI?

(Nadežda Silaški, Tatjana Đurović, Biljana Radić-Bojanić, *Javni diskurs Srbije*, Centar za izdavačku djelatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd 2009)

Knjiga *Javni diskurs Srbije*, autorki Nadežde Silaški, Tatjane Đurović i Biljane Radić-Bojanić izašla je 2009. godine, ali aktuelnošću svoje teme, modernošću obrade i svježinom teorijskog pristupa privlači pažnju kao da je to bilo juče. U podnaslovu piše „kognitivističko-kritička studija” što dodatno upućuje na činjenicu da je javni diskurs Srbije jedna angažovana tema s kojeg god teorijskog aspekta da se gleda, a u ovoj knjizi to znači modernu lingvističku elaboraciju javnog diskursa. Takav diskurs umnogome kreiraju mediji svojom napisanom i izgovorenom riječju, a tome doprinose i svi govornici srpskog ako inertno ili neosviješteno upotrebljavaju jezik imitirajući medije.

Knjiga se sastoji iz tri tematske cjeline koje obuhvataju deset poglavlja. Prva tematska cjelina obuhvata politički diskurs, druga Evropu u javnom diskursu, a treća diskurs sredstava masovne komunikacije. Ovako sa-brana među korice, knjiga predstavlja skup radova koji su već objavljeni u domaćim časopisima ili izloženi na međunarodnim konferencijama. No, ta višenamjenost nije narušila temeljnu obradu teme i harmoniju teksta. Tek, da se primijetiti, očiglednost manjih cjelina postaje vidljiva kroz ponavljane teorijske osnove datih radova, ali i to je više u funkciji da se čitalac pri-posjeti nego da se čitalac omete.

Teorijski okvir istraživanja zasniva se na principima kognitivne lingvistike i kritičke analize diskursa. Kognitivna lingvistika u ovom smislu obuhvata teoriju pojmovne metafore i metonimiju kao sredstava da se konceptualizuje svijet, ali i uže specifično, kao sredstvo perspektivizacije i usmjeravanja pažnje s dvojakim ciljem: da se naglase željeni stavovi, pogledi i mišljenja s jedne strane i da se ignorišu nebitni, ali i nepoželjni aspekti određene pojave. Ako se tome dodaju pojmovno-semantički okviri (engl. *frames*) koji mogu biti iskazani metaforično, ali ne nužno, jasan je

cilj takvog diskursa. Ono što nije dovoljno jasno običnom čitaocu (ako ovu knjigu i čita običan čitalac) dok prolazi kroz razučenu elaboriraciju diskursa oslonjenu na metaforu, postaće mu jasnije kada se dohvati terena kritičke analize diskursa. Analitički pojmovi na makronivou (prema van Dajku), što su istovremeno glavni koncepti u kritičkoj analizi diskursa, jesu moć, ideologija, hegemonija, ubjeđivanje, manipulacija. Vodak dodaje i, kritika.

Način na koji su autorke otkrivale ideologiju, manipulaciju, majorizaciju ili ubjeđivanje putem kreiranja pojmovno-semantičkih okvira, sve preko metafore i onoga što otkriva aparatura kritičke analize diskursa, ilustrovaćemo kroz ovlašni osvrt na dva poglavlja i dva primjera prvog dijela knjige nasovljenog „Politički diskurs”. Prvi primjer metaforičnog izražavanja došao je iz političke potrebe, bolje reći trgovine, udruživanja dvije političke partije. Spoj dvije partije DS – DSS nije bio dovoljno jasno predstavljen terminom koalicija, te se ta koalicija predstavila metaforom braka. Kako se to u tekstu jasno i ubjedljivo dokazuje, metafora braka dvije partije bila je „glavno sredstvo konceptualizacije političke koalicije koja je trebalo da formira vladu“. U Primjeru drugom istog poglavlja daje se metafora, i njen život, a to je „dva oka u glavi”, što je tada označavalo Srbiju i Crnu Goru, i kako su ta oka u glavi postala „kiklopsko oko”. Metafore su izvanredno dobro izabrane, veoma ubjedljivo ilustrovane brojnim primjerima iz bogatog korpusa. Posebna vrijednost ovih obrada jeste osvjetljavanje preslikavanja u konceptualne metafore nižega reda koje predstavljaju podskup navedenih metafora. One su sve date na kraju knjige i predstavljaju posebnu vrijednost i poseban doprinos proizišao iz ovog naučnog rada.

Indeks (pojmovne) metafore (i metonimije) dat na kraju predstavlja uvid u jednu novu stvarnost koja je dvojakog karaktera. Prvi je smisao – na djelu je jedna nova stvarnost, drugi je smisao, ta nova stvarnost konceptualizovala se na nov način. Samo jedan primjer. Na strani 231 iz „Indeksa metafora i metonimija” nalazimo (pojmovnu) metaforu: BIRAČI SU ŽRTVE RATA i drugu: BIRAČKO TELO PARTIJE I NJENE VREDNOSTI SU MIRAZ. Ne sumnjamo da su autorke tačno i objektivno, pouzdanim parametrom pojmovne metafore ustanovile način konceptualizacije stvarnosti u sredini koju lingvistički obrađuju i u kojoj djeluju. Birači ne moraju biti žrtve rata, ali u Srbiji su tako doživljeni, o njima se tako misli, to je pojmovno-semantički okvir (pomenut ranije) te velike grupacije ljudi. Takođe, nije svugdje i nije u svako vrijeme biračko tijelo miraz. Ali u Srbiji između 2002. i 2008. jeste. Ti dragocjeni zaključci mogu biti od velikog značaja sociolozima, političarima, ekonomistima, istoričarima i mnogima drugima za svrhe raznih poređenja, ustanovljenja kategorija, identifikacije

raznih vrsta i slično. To, pored ostalih doprinosa koji se odnose na primjenost teorije, pouzdanost analize i relijabilnost nalaza navodi na zaključak da je literatura ove vrste veoma potrebna i veoma dobrodošla. Nas navodi na još jednu asocijaciju.

Naime, čuveni lingvista i tvorac kognitivne teorije metafore, Džordž Lejkof sa poznatog Kalifornijskog univerziteta u Berkliju (SAD), bio je u najužem savjetodavnom krugu ljudi iz Demokratske stranke i njegova djelatnost bila je naročito važna u prodizborno vrijeme 2004. godine. On je pomagao da se ta stranka predstavi u najboljem mogućem svjetlu, da se slogani, metafore i semantičko-pojmovni okviri uobliče lingvistički tako da obezbijede superiorni javni nastup te stranke. To je sve i sadržano u njegovom manifestu *Ne misli na slona (Don't Think of an Elephant)*. Međutim, te 2004. godine u SAD je ponovo bio izabran Džordž Buš mlađi i u novinama je nedugo potom osvanuo poveći članak pod naslovom „Who framed George Lakoff?” (Ko je smjestio Džoržu Lejkofu?) što je igra riječi koja uključuje leksemu *frame* koju on koristi za pojmovno-semantičke okvire. Kritika je bila kako na račun Lejkofovog političkog angažmana tako na njegovu savjetodavnu efikasnost, no, na određeni način, ukazano je na važnost uloge lingvistike u politici.

Asocijacija gornjim povodom bila je predvidljiva. Ako je lingvistika važna u politici Sjedinjenih Američkih Država, zašto ne bi bila u Srbiji? Ako se u jednoj tako važnoj kampanji angažuju lingvisti, onda to sigurno tako treba. To je znanje često ono koje nedostaje u kampanjama na ovom prostoru. Možda nije tako strašno bitno ni ko će u kampanji da pobijedi, ali jeste čija će kampanja biti s manje govora mržnje, s bolje formulisanim metaforama, s bolje sročnim semantičko-pojmovnim okvirima, s manje manipulacije, a više direktnog obraćanja zdravom razumu što će kao posljedicu imati jednu bolju konceptualizaciju, svakako, bolje (političke) stvarnosti.

Knjiga kao što je *Javni diskurs Srbije* tome značajno pomaže. Ona naučno obrazlaže, politički prosvjetljuje i humanizuje međupartijski prostor.

Slavica PEROVIĆ

NJEGOŠEVI DANI – ČVRSTI TEMELJI MONTENEGRISTIKE

(Zbornik radova sa Trećeg međunarodnog slavističkog naučnog skupa *Njegoševi dani*, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Studijski program za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti, Nikšić, 2011)

Zbornik radova sa Trećeg međunarodnog slavističkog skupa *Njegoševi dani*, održanog od 1. do 3. septembra 2010. godine u Nikšiću objavljen je 2011. u izdanju Univerziteta Crne Gore, Instituta za jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Nikšiću i Studijskog programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti. Naučni skup *Njegoševi dani* predstavlja veoma značajnu i plodnu naučnu aktivnost koja još od prvog Skupa 2008. godine daje ozbiljan doprinos kako njeagošologiji i montenegristici, tako i južnoj slavistici.

Zbornik sadrži 36 naučnih radova, od toga je devetnaest iz oblasti nauke o književnosti i kulture, dvanaest iz nauke o jeziku i pet iz istoriografije. Prije samih radova u Zborniku možemo pročitati pozdravne govore sa otvaranja skupa: akademika Predraga Miranovića, rektora Univerziteta Crne Gore, prof. dr Blagoja Cerovića, dekana Filozofskog fakulteta i veoma nadahnute riječi prof. dr Tatjane Bečanović, predsjednice Organizacionog odbora. U tom dijelu Zbornika naglašava se da *„Njegoševi dani” promovišu jedan drugačiji i moderniji crnogorski identitet od onog do sada znanog, ne zanemarujući genezu crnogorskog duhovnog bića koje djeluje jednako i u mračnim vilajetima i u svijetlim lučama* (str. 12) te da je ova manifestacija *„događaj od posebnog nacionalnog i državnog interesa* (str. 13).

Radovi iz nauke o književnosti i kulturi vezani su za dvije teme: *Njegoš i intertekstualna komunikacija s njegovim djelom* i *Ideološki kodovi u književnom tekstu*.

Boguslav Zielinski u radu pod nazivom „Ideje crnogorske himnografije” analizira specifičnosti crnogorske himnografije u odnosu na himne na opšteslovenskom tlu. Konstatuje da je osnovno diferentno svojstvo crnogorskih himni naglašavanje nacionalnog karaktera. Analizom četiri himne

(*Onamo, namo, Oj, svijetla majska zoro, Ubavoj nam Crnoj Gori i Vječna naša Crna Goro*) uočio je njihovu međusobnu razliku, neke himne inkorporiraju ideju srpstva i kosovske tradicije, a neke daju primat crnogorskoj samospoznaji.

Vladimir Osolnik u radu „Ideološki kodovi u književnim tekstovima XIX veka” identifikuje kategoriju slovenstva kod Petra II i Franca Prešerna smatrajući obje pjesničke figure naprednim romantičarima i inicijatorima međunacionalne saradnje sveslovenskog svijeta koji je prepoznavan kao umjetnički i naučni.

„Osobnosti dramskog diskursa u *Gorskom vijencu*” je rad prof. dr Tatjane Bečanović i bavi se jezičko-stilskim osobenostima Njegoševog dramskog diskursa i to sa posebnim osvrtom na ikonički znak, smatrajući sliku osnovom dinamičnosti dramskog djela Petra II. Slika koja postaje jezičko sredstvo jeste instrument pomoću kojeg se konstituiše i sociolingvistička i psiholingvistička slika svijeta. Milanka Miković i Vladimir Premec obraćaju pažnju na savremeno tumačenje položaja žene u *Gorskom vijencu*. Postavlja se pitanje da li je mnogostruka pozicija crnogorske žene ipak dovoljna za svestran psihološki upliv u lik Crnogorke.

Stevan Konstantinović na skalu uporedivosti postavlja Njegoša i Ševčenka, stoga što ocjenjuje da oba stvaraoca, u duhu nacionalne mitomanije, njeguju epsko pamćenje i kolektivno trajanje i mišljenje. Vesna Vukićević-Janković u svom radu govori o semantičkoj slojevitosti određenog broja pjesmotvora, kao i o simboličkom znaku koji je izuzetno progresivan u Njegoševoj poeziji. Radivoje Konstantinović iznosi nazadovoljstvo zbog neadekvatne prevodne dinamike prisutne u prevođenju *Gorskog vijenca* na španski jezik, a Naume Radičeski etičke korelative koji spajaju Njegoša i Radovana Zogovića.

Sava Anđelković u radu „Uznemirujuća različitost rodnih karakteristika dramskih lica Ljubomira Đurkovića” proučava ženske likove sa etičkog i psihološkog aspekta i nagovještava žensku inferiornost u odnosu na muške karaktere.

Magdalena Boguslawska se bavila parabolizacijom komunističkih simbola u rok kulturi, zaključivši da je tek savremeno doba i mogućnost ironijskog odnosa donijelo svestrano dijahronijsko sagledavanje prošlosti. Sanjin Kodrić je sačinio sistematizaciju književno-kulturnih modela u književnosti Bosne i Hercegovine, naglašavajući da je književna stvarnost često bila rezultat i društveno-političkih događanja. Vesna Mojsova-Čepiševska u svom radu „Za smrta na jugoslovenskot mit” govori o savremenim modelima dekonstrukcije ideje jugoslovenstva.

Muris Bajramović je izložio mišljenje o varijativnosti tekstovnog materijala uslovljenog dominacijom ideološke ravni nad fiktivnom oblikovnošću. Lidija Vukićević je problematizovala pitanje dvojne pripadnosti u književnosti S. Vraza do M. Kovača, pri čemu je dvojstvo ili dvojni identitet sagledala iz raznih perspektiva – biografskih, političkih, istorijskih, ekonomskih itd. Malgorzata Filipek je u svom istraživanju predstavila razloge zbog kojih je Gordana Ćirjanić tematizovala Španiju. Kroz analizu romana *Kuća u Puertu* izvršena je reinterpretacija brojnih istorijskih događaja i ideoloških strujanja – građanski rat, socijalizam i fašizam.

Lidija Kapuševska-Drakulovska je proučila rad Bogomila Đuzela – jednog od tvoraca savremene makedonske književne misli. Zbigniew Przychodniak kroz dijahronijski presjek prezentuje ideju mesijanstva u poljskoj književnosti, osobito kroz djela Mickijevića, Slovackog i Krasinjskog. Jelena Martinović-Bogojević u radu „Interpretacija Njegoševe poetike kroz fakturu notnog teksta” (koji je ujedno i poslednji rad u nizu radova iz domena nauke o književnosti i kulturi) dala je presjek najznačajnijih muzičkih ostvarenja, oko trideset, inspirisanih Njegoševim djelom. Posebnu pažnju je posvetila instrumentalnoj kompoziciji *Nokturno* za klavir Dejana Despića koji je bio inspirisan Njegoševom pjesmom *Noć skuplja vijeka*.

Dio Zbornika posvećen radovima iz oblasti nauke o jeziku na teme: *Njegošev jezik i južnoslovenski jezici u Njegoševa doba* i *Crnogorski jezik i drugi južnoslovenski jezici*, počinje radom „Jezičkostilska i književno-umjetnička struktura Andrićevih eseja o Njegošu”, prof. dr Branka Tošovića iz Graca. Rad se sastoji od dva dijela. U prvom se daje osnovna informacija o Andrićevim tekstovima i njihovoj strukturi. U drugom dijelu se ukazuje na jezičke, konstruktivne, stilske i umjetničke postupke i za analizu izdvaja onaj koji je dominantan – uparivanje (binarno povezivanje dvaju pojmova). Autor ističe da se u Andrićevim esejima o Njegošu uparivanjem pisac lakše i jednostavnije izražava, spretnije oblikuje jezički izraz, snažnije semantički nijansira kazivanje i stilski pojačava misao. Zapravo, binarizam u potpunosti odgovara Andrićevom književnom, estetskom i umjetničkom stavu u kome kratkoća, logičnost i jednostavnost imaju posebnu vrijednost.

U radu „Glagolski oblici kao pokazatelj vrste iskazivanja u poslovice-ma Vuka Karadžića, izdatim na Cetinju”, Poul-Louis Thomas sa Sorbone polazi od već ustanovljene opozicije u jeziku između dva sistema iskazivanja – govora i pripovijedanja. Da bi odredio kom sistemu pripadaju poslovice, autor proučava konjugirane glagolske oblike, koji su mnogo razli-

čitiji u poslovicama bosanskog-crnogorskog-hrvatskog-srpskog jezika, nego u poslovicama nekih drugih jezika. Primjetno je da u poslovicama ispitivanog korpusa neki glagolski oblici funkcionišu kao u iskazivanju govora, a drugi kao u iskazivanju pripovijedanja. Analiza pokazuje da se u poslovicama BCHS jezika koristi mnogo veći broj glagolskih oblika nego u drugim jezicima, pri čemu ovi oblici teže da dokažu da poslovice predstavljaju specifičan sistem iskazivanja, koji se razlikuje od poznatih i određenih sistema govora i pripovijedanja.

Upoređujući dvije verzije poljskog prevoda Gorskog vijenca, prof. dr Najda Ivanova, potvrđuje da je u drugoj verziji H. Batovski maksimalno približio svoj tekst originalu, pri čemu je ostalo otvoreno pitanje udaljenosti teksta od poljskog čitaoca. Rješenje ovog problema pretpostavlja usmjeravanje translatoških istraživanja u njegošologiji prema problemima funkcionisanja prevoda u okviru ciljne kulture s obzirom na njene specifične recepcijske dispozicije, prema analizi kvaliteta svakog posebnog prevoda na nivou makroteksta u njegovoj značenjsko-kompozicijskoj i jezičkoj autonomnosti prema originalu a isto tako u pogledu diskursno uslovljenog stava prevodioca. Tomasz Kwoka iz Krakova ispituje porijeklo i razvitak socijalne leksike u Srbiji i Crnoj Gori na prelazu iz XVIII u XIX vijek u radu „Između domaćeg i stranog – oblikovanje i izvori”. Poznato je da je socijalna terminologija leksička oblast koja je najpodložnija stranom uticaju, koja pokazuje i nove kulturne, civilizacijske i jezičke izvore, kao i odnos ljudi i vlasti prema prošlosti. U crnogorskoj i srpskoj terminologiji ovog tipa nailazimo na zadržavanje jednog broja stare leksike i povratak rječnika slavne srednjovjekovne prošlosti, uz otvoren i nesmetan ulazak riječi iz opšte evropske kulture.

U radu Adnana Kadrića „Osvrt na termin crnogorski jezik u jednoj dvojezičnoj alhimijado gramatici s kraja 19. stoljeća”, skreće se pažnja na obimnu alhimijado gramatiku *Bosanski turski učitelj* iz 1893. godine, koja je u stvari gramatika Južnih Slovena, tj. gramatika bosanskog, srpskog, hrvatskog, dalmatinskog i crnogorskog jezika. Kadrić ističe da se u njoj crnogorski jezik spominje u najvažnijem dijelu u kojem autor definiše svoju koncepciju i narav djela. Naglašen je stav da je Berbićeva gramatika jedna od najvažnijih alhimijado gramatika južnoslovenskih jezika, koja nudi jednu gramatiku a više naziva za jezike: bosanski, srpski, hrvatski, crnogorski i dalmatinski. Popis etnika iz korpusa Hörmannove zbirke bošnjačke epike prikazan je u radu prof. Alena Kalajdzije, koji analizira preko preko stotinu ekscerpiranih primjera sa stanovišta njihove tvorbe i etimologije, pri čemu se navedeni korpus tretira u kontekstu usmene poetske formule.

U pjesmama dominiraju muški etnici, što je razumljivo u kontekstu patrijarhalne epske tradicije.

U svom radu „O novousvojenoj *Gramatici crnogorskog jezika*” prof. dr Rajka Glušica detaljno opisuje njen nastanak, koncepcijske i metodološke nedostatke, pri čemu je glavni dio rada posvećen sintaksi, tj. sličnostima i razlikama koje postoje između ove i *Gramatike hrvatskoga jezika* Josipa Silića i Iva Pranjkovića. Autorka zapaža da se osnovni model koji funkcionira u gramatici crnogorskog jezika sastoji u promjeni pridjeva hrvatski u crnogorski, jezični u jezički, sustav u sistem, funkcionira u funkcionira, dok je sve ostalo isto, čak i kada je riječ o zagrada, zarezima, rječama, veznicima, ali i greškama i stilskim nesređenostima. U radu se vrlo pregledno opisuje: kako se pojedini hrvatski termini „prevode” na u Crnoj Gori uobičajene lingvističke termine; kako se prevode tipični kroatizmi, te kako je sprovedeno jotovanje suglasničkih grupa *tj*, *sj* i *dj*. Takođe, svi hrvatski geografski pojmovi, toponimi, civilizacijski artefakti, stvaraci, pjesnici, pojmovi i pojave tipične za hrvatsku sociokulturnu sredinu zamijenjeni sa crnogorskim, što pokazuju brojni primjeri. Pored toga, u većini ostalih slučajeva prilikom opisivanja jezičkih zakonitosti primijenjen je princip doslovnog prepisivanja iz hrvatske gramatike, što je dovelo do toga da se neke tipične crnogorske sintaksičke odlike zanemare ili da se prikažu onakvima kakvim jesu u hrvatskom jeziku. Nakon upoređivanja *Gramatike hrvatskog jezika* i *Gramatike crnogorskog jezika* autorka dolazi do zaključka da se u dijelu sintakse radi o jednoj potpuno identičnoj gramatici. Međutim, koliko god da su bliski bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski, i koliko god da njihove gramatike pokrivaju iste sadržaje, ne može se jedan jezik opisivati gramatikom drugog jezika prostim mijenjanjem imena na koricama.

Da li se može govoriti o gramatici teksta, tj. može li se takva gramatika uopšte uspostaviti jeste pitanje kojim se bavila Lada Badurina u radu „Gramatika teksta – i što dalje?” gdje ističe da tekst ne samo da mora zauzeti važno mjesto u lingvističkim teorijama nego je *nužno i obuhvatanje razine teksta gramatičkim opisima/propisima*. Najveći uspjeh je u tome što je tekst, zahvaljujući razvoju novih teorija, prestao biti *u zoni slijepe pjege jezikoslovnih istraživanja*. Ivo Pranjković u radu o automatiziranom redu riječi naglašava da je u hrvatskom standardnom jeziku osnovni red riječi uslovljen gramatički i semantički, tako da nema elemenata koji bi ga odvajali od osnovnog reda riječi u drugim, pogotovo srodnim jezicima. To nije slučaj kada je riječ o aktualiziranom, tj. obilježenom redu riječi, jer su mo-

gućnosti aktualizacije izrazito velike *zahvaljujući ponajprije razmjerno velikoj obličnoj raznovrsnosti hrvatskoga jezika.*

Rad Zenaide Karavdić se bavi razgraničavanjem i definisanjem uzrečica i poštapalica, njihovim gramatičkim, semantičkim, stilističkim i pragmatičko-sociolingvističkim osobinama uz naročito bogat korpus u različitim regionima. Kojih normi treba da se pridržava naučna recenzija predmet je rada Nataše Valović, koja u središte pažnje postavlja pitanje forenzičkog aspekta koji otvara mogućnost pravnih razmatranja. Autorkina istraživanja su pokazala da se mnogi recenzenti ne drže postulata o pisanju naučnih recenzija.

Zbornik sadrži i pet radova iz oblasti istoriografije koji su posvećeni sljedećim temama: *Njegoš u istoriografiji i Istoriografija i politika* koja obuhvata izučavanje njihovih složenih i interaktivnih odnosa. Naime, tokom XIX vijeka istoriografija je postala jedno od najdjelotvornijih sredstava za oblikovanje političke svijesti i identitetskih uvjerenja. U XIX i XX vijeku, gotovo sve balkanske zemlje, pa i Crna Gora, imale su istoriografije koje su služile političkim ciljevima, idejama ili programima, i koje su snažno uticale na stvaranje društvenog sistema vrijednosti. Nacionalne istoriografije nijesu odoljele da, radi tzv. „nacionalnih interesa”, glorifikuju autoritarne sisteme i ličnosti, nepovjerenje i netrpeljivost prema svemu što nije „naše”, radikalizam. Zbog toga je bilo istraživački opravdano ukazati na neke forme instrumentalizacije istorije u političke svrhe, na prostoru nekadašnje Jugoslavije, kao i na obilježja političke svijesti koja se temeljila na takvim istoriografskim sadržajima.

Zlatko Kramarić je u radu „Nacija. Ideologija. Historija” analizirao kako u određenim istorijskim kritičnim situacijama funkcioniše odnos između nacije i ideologije. Živko Andrijašević u svom radu „Crnogorska ideologija 1991. godine” objašnjava kako se ideologijom utiče na oblikovanje sistema vrijednosti. Magdalena Reks iz Lođa bavi se teorijama o etnogenezi Crnogoraca i njenom politizacijom, dok Zvezdan Folić piše o Vladi Kraljevine SHS i njenoj ulozi u podizanju kapele na Lovćenu 1925. godine. Posljednji rad u Zborniku je „Intelektualci i vlast u Crnoj Gori 1945–1950” u kojem se autor, Dragutin Papović, bavi odnosom intelektualaca i vlasti u periodu kada se crnogorsko socijalističko društvo izgrađivalo po uzoru na sovjetski model.

Zbornik radova *Njegoševi dani 3* je rezultat vrlo uspjelog naučnog skupa, održanog 2010. godine, i predstavlja odličnu zbirku radova na zadate teme Skupa. Tri obimna Zbornika i preko stotinu objavljenih naučnih radova najbolji su dokaz i potvrda da se montenegrizika nalazi na čvrstim

PRIKAZI

temeljima postavljenim na Studijskom programu za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti i *Njegoševim danima*. Učesnici Skupa sa najznačajnijih evropskih slavističkih katedara i centara svojim angažmanom i radovima na najbolji način prezentuju našu duhovnu baštinu i revalorizuju je u skladu sa najvišim dostignućima nauke i time čine da montenegrizika zauzme mjesto koje joj pripada u slavističkom svijetu.

Nataša JOVOVIĆ, Olga VOJIČIĆ-KOMATINA

HRONIKA

ČETVRTI MEĐUNARODNI SLAVISTIČKI SKUP *NJEGOŠEVI DANI*

Četvrti međunarodni slavistički skup *Njegoševi dani* održan je u Risnu, Perastu i Kotoru, 31. avgusta, 1, 2. i 3. septembra 2011. godine u organizaciji Univerziteta Crne Gore, Instituta za jezik i književnost, Filozofskog fakulteta u Nikšiću, Studijskog programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti. Skup je okupio 60 naučnika iz najznačajnijih slavističkih centara širom Evrope: Pariza, Graca, Frankfurta, Trsta, Sofije, Varšave, Krakova, Poznanja, Lođa, Vroclava, Beograda, Novog Sada, Zagreba, Rijeke, Osijeka, Sarajeva, Zenice, Mostara, Ljubljane, Skoplja, Štipa, Podgorice i Nikšića, koji su i ove godine svojim referatima i diskusijama doprinijeli ne samo razvoju njegošologije, montenegrizike nego i južne slavistike uopšte.

Na svečanom otvaranju u Muzeju grada Perasta skup su pozdravili: akademik Predrag Miranović, rektor Univerziteta Crne Gore, prof. dr Blagoje Cerović, dekan Filozofskog fakulteta u Nikšiću i prof. dr Tatjana Bečanović, predsjednik Organizacionog odbora. Oni su istakli da *Njegoševi dani* predstavljaju nastavak jedne za Crnu Goru veoma značajne i plodne naučne aktivnosti, čiji je osnovni cilj promovisanje i naučna interperatacija Njegoševog stvaralaštva, crnogorske i ostalih južnoslovenskih književnosti, jezika i kultura.

Nakon ceremonije otvaranja Skupa, učesnici i gosti su bili u prilici da uživaju u samostalnoj izložbi akademskog slikara Mihaila Mila Pavlovića, koji prema mišljenju kritičara zauzima značajno mjesto u crnogorskoj savremenoj umjetnosti. Iste večeri, za učesnike i goste, priređen je i koncert (virtuozna harmonika) doc. mr Predraga Jankovića, dobitnika brojnih priznanja i člana Svjetske konfederacije harmonikaša.

Rad naučnog skupa odvijao se u okviru tri sekcije: književne, jezičke i istorijske, na sljedeće teme:

Njgoš i intertekstualna komunikacija s njegovim djelom koja podrazumijeva kako interpretaciju Njgoševih tekstova, tako i sve oblike metatekstualnosti (intertekstualnosti), odnosno međutekstovne komunikacije,

koja se ostvaruje s njegovim djelom. To je neophodno da bi se njegošologija obogatila novim, savremenijim interpretacijama Njegoševog književnog opusa, kao i da bi se detaljnije proučio njegov značaj i uticaj na crnogorsku i ostale južnoslovenske književnosti u okviru kojih Njegoševo djelo funkcioniše kao kanonska vrijednost.

Književni tekst i identitet podrazumijeva izučavanje uticaja književnog teksta na formiranje identitetskih obrazaca. Pošto su književni tekstovi glavni čuvari kulture i kolektivnog pamćenja, oni funkcionišu i kao moćni mnemonički mehanizmi identitetskih struktura, koji presudno utiču na artikulaciju istine o nama. U izgradnji identiteta (individualnog, ali i različitih oblika kolektivnog identiteta: nacionalnog, rodnog, kulturnog, političkog, ideološkog, vjerskog...) učestvuju kako umjetnički, tako i neumjetnički tekstovi pa se može razmatrati i uticaj i umjetničkih i neumjetničkih kodova na formiranje identitetskih konstrukata.

Prof. dr Dževad Karahasan iz Sarajeva u svom referatu „Gnostičke osnove *Luče mikrokozma*” istraživao je veze ovog teksta sa gnozom i pokazao kako se i zašto to djelo uklapa u tradiciju gnostičkih djela o duši od Platonovog „Faidona”, preko Dantea do Geteovog „Fausta”. Međutim, primarni interes pripada razvoju temeljnih slika i pojmova kojima se Njegoš koristi, kao što su mikrokosmos, duša, svjetlost. Te slike i pojmovi začinju se još u Echnatonovoj religiji sunčevog diska i razvijaju se preko pitagorejaca/orfika, Platona i neoplatonista, do gnostika i drugih ranih hrišćana.

U radu „Književna kritika o Njegošu”, prof. dr Vladimir Osolnik iz Ljubljane govorio je o zaboravljenoj studiji Milana F. Rakočevića „Crnogorski Prometej” koja se bavi mislima i filozofskim saznanjima Petra II Petrovića Njegoša, i utemeljena je na citatima i navodima iz pjesnikove *Poezije i proze*, koji u devet odjeljaka Rakočevićeve monografije istovremeno predstavljaju konzistentnu književno-kritičku strukturu.

Prof. dr Tatjana Bečanović iz Nikšića u svom radu proučava složenu strukturu i brojne funkcije simboličkih znakova u *Luči mikrokozma* jer je taj spjev zasnovan na principu simboličkog znaka, po zahtijeva tumačenje u okviru odgovarajućeg konteksta, a to je, u ovom slučaju, antička i hrišćanska mitologija i njihovi simbolički sistemi. Najaktivnija međutekstovna komunikacija uspostavljena je sa svetom knjigom hrišćanstva – *Biblijom*. Kanonski, posebno sakralni tekstovi su najstabilniji elementi kulture i njeni ključni nosioci, sa naglašenim klasifikacionim funkcijama koje su usmjerene na uspostavljanje i održavanje poretka, a budući da je takav tekst položen u temelje Njegoševog spjeva, aksiološki sistem formiran u tekstu usklađuje se prema kanonskim, sakralnim parametrima prototeksta.

Doc. dr Vesna Vukićević-Janković i referatu „Njegoševi susreti sa Drugim” primjećuje da je bitna odlika Njegoševog oblikovanja poetske slike visok stepen polifoničnosti, koja često provocira semantičku disperziju. Takav način modelovanja teksta predstavlja značajno polazište pri analizi njegove putopisne prepiske, jer se na tom planu može pratiti proces doživljavanja stranog svijeta kao dinamične i promjenljive strukture, posebno kada je uslovljen interakcijom sa italijanskim i islamskim kulturnim modelom.

Problem religije (naročito pravoslavlja) kao izgubljenog, zaboravljenog ili odbačenog koda kulturne tradicije i identiteta Crnogoraca, prisutan u savremenim kulturnim i književnim naracijama, razmatra prof. dr Dorota Gil iz Krakova.

Savremeni autori „plutajućeg” identiteta, čiji se dramski tekstovi istovremeno svrstavaju u crnogorsku i srpsku dramsku književnost, bili su predmet izlaganja prof. dr Save Anđelkovića sa Sorbone.

Prof. dr Radivoje Konstantinović iz Beograda na primjeru Borhesa, jednog od najvećih pisaca XX vijeka, želio je pokazati da mnogi pisci imaju više identiteta. U Borhesovom slučaju vidljivo je da, pored argentinskog identiteta (njegova privrženost rodnom Buenos Ajresu i veličanje slavnih događaja i ličnosti nacionalne istorije), postoji isto tako i snažan identitet hispanoameričkog pisca, ali i posebna bliskost sa svekolikom književnošću napisanom na španskom jeziku.

Prof. dr hab. Boguslaw Zielinski iz Poznanja u svom radu „Identitet ‚male otadžbine’ u prozi Mirka Kovača” napomenuo je da stvaralaštvo ovog pisca odlikuju brojne potke i pravci: prvo proza razračunavanja, protest protiv diktature, protiv „vremena poniženja”, a poslije nje antitotalitarni ciklus koji je tijesno povezan sa motivom tragične vizije ljudske sudbine, mraka i očaja.

Prva tema Sekcije za nauku o jeziku **Njegošev jezik i južnoslovenski jezici u Njegoševu doba** obuhvatila je lingvistička istraživanja jezika Njegoševih djela na grafijskom, ortografskom, fonetsko-fonološkom, morfološkom, leksičko-semantičkom, onomastičkom, frazeološkom, tvorbenom, sintaksičkom, stilističkom planu, kao i kulturološka, prevodilačka i komparativna istraživanja Njegoševog djela.

Druga tema **Restandardizacijski procesi u crnogorskom jeziku i drugim južnoslovenskim jezicima** obuhvatila je radove o procesima restandardizacije crnogorskog jezika i drugih južnoslovenskih jezika, prije svega bosanskog, hrvatskog i srpskog koji su nakon zajedničkog srpsko-hrvatskog standarda ušli u procese izgrađivanja sopstvenih standardoloških

puteva. Ovako široko postavljena tema obuhvata sve radove o južnoslovenskim jezicima, njihovoj normi uspostavljenoj u novim pravopisima, gramatikama i rječnicima, konvergentnim i divergentnim procesima među njima, kao i radove koji se bave sociolingvističkim tumačenjima standardnog jezika, jezičke politike i jezičkog planiranja.

Cilj izlaganja referata „Dominante u srpskim pogledima na jezik Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba”, prof. dr Branka Tošovića iz Graca, jeste prezentiranje sinteze koja bi mogla pomoći u rasvjetljavanju složenih jezičkih odnosa u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji.

Prof. dr Rajka Glušica podvrgla je kritičkoj analizi stavove iznesene u brošuri „Crnogorski jezik, naučno-metodološke osnove standardizacije crnogorskoga jezika” prof. dr Josipa Silića, (Ministarstvo prosvjete, septembar 2010) i pokazala da se u toj brošuri ne mogu naći naučno utemeljene argumenti kojima bi se mogli opravdati pogrešni postupci i rezultati procesa restandardizacije crnogorskog jezika. Autorka je pokazala da se Josip Silić nije držao nekih svojih eksplicitno iskazanih principa kao što je ovaj: *Moramo podšetiti na to da je norma, kao i standardni jezik kojemu pripada društvena institucija. Nju utvrđuje društvo, a ne pojedinac.* Silić je uradio upravo obrnuto, kao pojedinac presudno je uticao na kodifikaciju crnogorskog jezika ne vodeći računa o crnogorskoj jezičkoj zajednici i govornicima te zajednice, njihovim pravopisnim navikama, uzusu, stavovima o jeziku, društveno-istorijskoj situaciji, o razvoju i budućnosti te zajednice. On se, najblaže rečeno, neodgovorno igrao, standardizujući ne crnogorski jezik nego svoju zamisao toga jezika, moramo reći i to, njemu nematerijalno, propisujući ono što sistem nudi kao potencijalno, pri tom ne uzimajući u obzir upotrebu jezika i društvo na koje se poziva. Ekspertska komisija je i načinom na koji je izradila pravopis i gramatiku crnogorskog jezika i normom koju je propisala, upravo ignorisala crnogorsko društvo i govornike za koje su ti normativi pravljani, zaključuje Glušica.

Prof. dr Paul-Louis Thomas sa Sorbone govorio je o mjestu crnogorskog standardnog jezika u Gramatici BCHS jezika, pri čemu je istakao da je opis sadašnjeg standardnog crnogorskog jezika problematičan jer postoje mnogobrojni dubleti, a u dubletu jedan oblik može biti specifičan za crnogorski, dok je drugi istovjetan sa drugim standardima.

Prof. emeritus Svenka Savić iz Novog Sada sa stanovišta korpusa empirijske potvrde kojima se dokumentuje neka jezička pojava, analizirala je gramatike za srpski, crnogorski, hrvatski i bosanski jezik objavljene u posljednjih nekoliko godina.

O raziličitim službama riječi *bilo*, govorio je prof. dr Ivo Pranjković iz Zagreba, dok su prof. dr Lada Badurina i mr Nikolina Palašić za predmet svog izlaganja imale hrvatski pravopis u 90-im godinama XX vijeka.

Prva tema Istorijske sekcije **Crna Gora i velike sile u Njegoševo doba** obuhvatila je široko istraživačko polje jer su spoljnopolitički odnosi Crne Gore u vrijeme vladavine Petra II Petrovića Njegoša, posebno odnosi Crne Gore i velikih sila koje su bile uključene u proces rješavanja Istočnog pitanja, odavno predmet izučavanja.

Druga tema **Istoriografija o jugoslovenskin ratovima 1991–1995.** obuhvata izučavanje obimne istoriografske literature o građanskom ratu u Jugoslaviji i njegovim posljedicama, koja je nastajala tokom prethodne dvije decenije.

Prof. dr Đorđe Borozan iz Podgorice se bavio Njegoševom diplomatskom prepiskom, dok je tema izlaganja prof. dr Živka Andrijaševića iz Nikšića bila „Mediji i rat – crnogorski pohod na Dubrovnik”. O izgradnji Njegoševog mauzoleja na Lovćenu govorio je prof. dr Zvezdan Folić iz Podgorice. Uzroci krvavog raspada Jugoslavije u srpskoj, hrvatskoj i bošnjačkoj istoriografiji bili su predmet izlaganja politikologa Magde Reksc iz Lođa. Mr Dragutin Papović iz Nikšića se bavio proučavanjem crnogorske istoriografije o jugoslovenskin ratovima 1991–1995.

Pored redovnih sekcija, Skup je obilježilo i nekoliko propratnih kulturno-naučnih aktivnosti: književno veče posvećeno Dževadu Karahasanu i okrugli sto posvećen pitanju aktuelne jezičke situacije u Crnoj Gori.

Književno veče posvećeno dobitniku Herderove nagrade, prof. dr Dževadu Karahasanu, održano je 1. septembra u Muzeju grada Perasta. O njegovom stvaralaštu govorio je doc. dr Muris Bajramović iz Zenice, koji je doktorirao na bosanskohercegovačkom romanu, prof. dr Tatjana Bečanović, kao i sam autor koji je prisutne upoznao sa svojim viđenjem suštine umjetnosti, književnosti i svojom „opsjednutošću” djelima pojedinih pisaca.

Okrugli sto na temu *Jezička situacija u Crnoj Gori* održan je 2. septembra u hotelu „Teuta” u Risnu. Nakon uvodne riječi prof. dr Rajke Glušice, svoje viđenje jezičke situacije prisutnima su predstavili: prof. dr Branko Tošović, prof. dr Lada Badurina, prof. dr Maciej Czerwiński, prof. dr Ivo Pranjković, prof. dr Paul-Louis Thomas, prof. emeritus Svenka Savić, prof. dr Tatjana Bečanović, mr Božena Jelušić i prof. Paola Petričević. Nakon njihovog izlaganja uslijedila je živa diskusija u kojoj su učestvovali svi prisutni, koja je na kraju dala vrlo konkretne i konstruktivne prijedloge u vezi sa prevazilaženjem teške jezičke situacije u Crnoj Gori.

Kao rezultat ove četvorogodišnje naučne aktivnosti nastala su tri zbornika u kojima je objavljeno 107 naučnih radova, od kojih se najveći broj bavi upravo izučavanjem crnogorskog jezika, književnosti i kulture. Naravno, ne treba zaboraviti da su i *IV Njegoševi dani* protekli u duhu interkulturalizma koji odgovara svijetu u stalnom pokretu, kontaktima i razmjenama. Stoga su svi učesnici Skupa izrazili zahvalnost organizatorima uz želju da i svi naredni susreti doprinesu promovisanju istinskih vrijednosti i podsticanju naučnog i kulturnog pluralizma.

Nataša JOVOVIĆ

SEDMA MEĐUNARODNA KONFERENCIJA ANGLO-AMERIČKIH STUDIJA U NIKŠIĆU –
„VOICING THE ALTERNATIVE”

Sedma međunarodna konferencija posvećena anglo-američkim studijama naslovljena „Voicing the Alternative”, održana je u živopisnom i istorijski bogatom Nikšiću od 22. do 24. septembra 2011. godine pod pokroviteljstvom Univerziteta Crne Gore, a u organizaciji Studijskog programa za engleski jezik i književnost i Instituta za jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Nikšiću. Organizatorsku palicu, kao i prethodnih godina, držale su prof. dr Marija Knežević, prodekanica Filozofskog fakulteta u Nikšiću i doc. dr Aleksandra Nikčević Batrićević, profesorka engleske i američke književnosti.

Na konferenciji je bilo prisutno oko stotinu stručnjaka različitih profila, koji su uveličali konferenciju bilo svojim prisustvom kao posmatrači, bilo svojim aktivnim učešćem u vidu izlaganja na konferenciji. Ukupno je predstavljeno šezdeset osam radova. Poštujući najbolju svetsku praksu, organizatori su i ovog puta organizovali dva plenarna predavanja. Prvo je održala Susan S. Lanser (Brandeis University, USA) koja je prisutne stručnjake uvela u naratološke lavirinte mogućih feminističkih čitanja književnih ostvarenja čak i starijih autora. Drugi plenarni govornik bio je Craig S. Womack (Emory University, USA) koji je predstavio jedan alternativni pogled na američku književnost danas. Iako je okvirna tematika ovog međunarodno značajnog skupa bila izuzetno široka, učesnici konferencije, filolozi i lingvisti, kretali su se trajektorijama alternativnog sagledavanja fenomena, kako u nauci u jeziku, tako i u nauci o književnosti. Sekcije su funkcionisale u obliku sesija, koje su se odvijale paralelno i bile tematski prilično šarolike i bogate.

Prvog dana konferencije prisutnim stručnjacima obratio se gospodin Darko Petrušić u ime Ministarstva nauke Crne Gore, a zatim je prigodan govor održala i prof. dr Slavka Gvozdrenović, prodekanica Filozofskog fakulteta u Nikšiću. Oni su održali svečane govore dobrodošlice u kojima su

istakli značaj održavanja ovakvih skupova kako na međunarodnom planu, tako i u regionu.

Nakon toplih reči dobrodošlice, usledila su izlaganja po sesijama, koja se nisu odvijala sukcesivno, tako da je prikazivač uspeo da opiše samo ona koja su ili privukla izuzetnu pažnju svojim kvalitetom i posećenošću, ili koja su u opsegu prikazivačevih interesovanja, s obzirom na nemogućnost prisustvovanja svim sesijama usled njihovog paralelnog odvijanja. Arben Bushgkokaj (Univerzitet Shkodra, Albanija) imao je izlaganje, pod naslovom „I am nobody! Who are You? – Emily Dickinson as an Alternative Poetic Voice”, a zatim je Aleksandra Nikčević-Batrićević izlagala na temu: „Voicing the Alternative: As Elizabeth Bishop Voices It”. U ovoj sekciji izuzetno predavanje održali su Milan Marković i Tijana Parezanović (Filološki fakultet u Beogradu) na temu: „Where are the Romantics to Feed Me My Pill: Poetic Voice of Ursula Rucker”. Predavanje je bilo izuzetno posećeno i imalo je dalji eho, jer su pitanja bila brojna, tako da su učesnici i tokom pauze prilazili i postavljali najraznovrsnija pitanja, a autori su, na veliko zadovoljstvo svih prisutnih, pružali detaljne odgovore.

Nadežda Stojković (Elektronski fakultet u Nišu) govorila je o kritičkoj pedagogiji u kontekstu predavanja engleskog za specifične svrhe i posebne namene, a Ingrid Pfandl-Buchegger, Milena Insam i Isabel Landsiedler (Univerzitet u Gracu, Austrija) informisale su nas o alternativnim načinima učenja engleskog jezika, sa posebnim osvrtom na kondenzovano učenje u vidu akceleracije učenja jezika. Aleksandra V. Jovanović (Katedra za anglistiku, Filološki fakultet u Beogradu) održala je predavanje na temu: „Voicing Alternative Narratives in Kazuo Ishiguro’s *The Remains of the Day* and *When We Were Orphans*”. Milena Mrdak-Mićović je govorila o ogradama kao sredstvima učtivosti kroz prizmu jezika i roda u radu, pod naslovom: „Language and Gender: Hedges as Politeness Devices”.

Claudine Armand (Univerzitet Nancy II, Francuska) podnela je saopštenje, pod naslovom: „Fred Wilson: *The Other Museum* or *Muzeum Impossible*“. Carla Comellini (Univerzitet u Bolonji, Italija) govorila je na temu: „Voicing the Alternative in Michael Ondaatje’s Fiction”. Biljana Milatović izlagala je na temu: „Drama in FLL: When Reality Meets Imagination“, a Jelena Vujić i Tamara Aralica (Katedra za anglistiku, Filološki fakultet u Beogradu) saopštile su rad, pod naslovom: „What Are the Alternatives to Teaching Reading to Advanced Students? ”

Vesna Lopičić i Milena Kostić (Departman za anglistiku, Filozofski fakultet u Nišu) održale su originalno predavanje, bogato informacijama, naslovljeno: „Alternative or Complementary Voices: Science/Fiction of

Unless the Eye Catch Fire”, a zatim je Miloš D. Đurić (Elektrotehnički fakultet u Beogradu) izložio rad pod naslovom: „Is Semantic Innocence Possible? – Deconstructing a Private Language”. Svetlana Zečević (Univerzitet Crne Gore) govorila je na temu: „Speaker vs. Semantic Reference”, a Bledar Toska (Univerzitet u Vlari, Albanija) na temu: „Connectivity and the Alternative Voice in Political Argumentative Texts”.

Natalija Panić (Filološki fakultet u Beogradu) i Miloš D. Đurić (Elektrotehnički fakultet u Beogradu) saopštili su rezultate svog višegodišnjeg istraživanja u domenu prozodije govornog diskursa u radu, pod naslovom: „Prosodic Characteristics of Directly and Indirectly Reported Speech in Spoken Discourse in Contemporary English and French TV Talk Shows“. Sanja Runtić (Univerzitet u Osijeku, Hrvatska) izložila je rad pod naslovom: „Post-Indian Warrior in the House: Voicing Survivance in Contemporary Native American Performance and Installation Art”. Marija Knežević održala je inspirativno predavanje na temu: „The Implicate Order of *The Antelope Wife* by Louise Erdrich”.

Nataša Kostić (Institut za strane jezike u Podgorici, Univerziteta Crne Gore) govorila je o mogućnostima usvajanja novih perspektiva prilikom analize konkretnog jezičkog materijala u okviru kontrastivne lingvistike, korpusne lingvistike i studija prevođenja u radu, pod naslovom: „Contrastive Linguistics, Corpus Linguistics and Translation Studies: Taking a New Perspective on the Area of Cross-Linguistic Research”. Pored ovog predavanja, koje je pažljivo ispraćeno, svakako, treba pomenuti i predavanje koje je održala Brankica Bojović (Filozofski fakultet u Nikšiću), stručnjak za forenzičku lingvistiku, pravni diskurs i diskurs analizu, a koja je govorila o neverbalnim aspektima komunikacije u radu, pod naslovom: „Recognizing Different Forms of Non-Verbal Communication”.

Poslednjeg dana konferencijsku interdisciplinarnu celinu zaokružila je Nina Sirković (Sveučilište u Splitu, Hrvatska) koja je osvetlila neke nove momente u analizi eseja kroz prizmu feminizma i femininog. Njeno predavanje, pod naslovom: „Women and the Essay”, bilo je izuzetno posećeno, a nakon istog, Nini Sirković su prisutni stručnjaci i jezikoznalci, postavljali najraznovrsnija pitanja, na koja je autorka kompetentno odgovarala. Prisutnim stručnjacima prikazana su i dva umetnička ostvarenja Neila Diamonda u vidu filmskih projekcija.

Organizatorke konferencije su, i ove godine, tradicionalno upriličile izvanredno organizovane izlete, tokom kojih su se učesnice i učesnici konferencije družili, pri tom posećujući različite riznice bogate istorije Crne Gore.

I ovog puta, kao i mnogo puta ranije, Filozofski fakultet u Nikšiću Univerziteta Crne Gore, dokazao je svojom sedmom uspešno organizovanom međunarodnom konferencijom da kao poznata i priznata visokoškolska ustanova u Evropi i Americi, sa ponosom, može da predstavlja Crnu Goru širom sveta u akademskim krugovima koji se bave kako naukom o jeziku, tako i naukom o književnosti. Unapred se radujemo i očekujemo međunarodnu konferenciju u 2012. godini.

Miloš D. ĐURIĆ

CONTENTS

DISCUSSION PAPERS AND ARTICLES (I)

Ljiljana ŠARIĆ Prefixes of the Verbs in Service of Formation of the Form of Perfect Tense	3
Nataša KOSTIĆ Conditional Sentences in the Montenegrin Language in Light of Cognitive-linguistic Theories and Structural Grammar	29
Draško DOŠLJAK Remains of Dual Toponymy in Montenegro	49
Кристина ДРАГОВИЋ The Interrelationship between Grammaticality and Optimality Marking on the example of German Pronouns	55
Диана КНЕЖЕВИЋ The Conceptualization of the Names and kuća and dom in the Proverbs and Sayings (Based on Russian and Serbian lingvoculture) .	69
Shpresa DELIJA European Language Portfolio- A Big Challenge in Autonomous Learning at the University	77

DISCUSSION PAPERS AND ARTICLES (II)

Радомир В. ИВАНОВИЋ The Work of Art of Distinctive Aesthetics and Poetics	93
Јасмина МОЈСИЈЕВА-ГУШЕВА St. Elias' Day in the Macedonian Drama	121
Marko LUKIĆ Writing of the War: Space and Violence in the Novel by Michael Herra Reports from a Battlefield	129
Jelena KNEŽEVIĆ I Read Because I Read or Interest of the Montenegrins in Previously Written German Texts about Montenegro	147

Elena MAKAROVA Culturally-based and Culturally-biased Aspects of Knowing the Other	159
Ivana M. TODOROVIĆ The ‘Other’ in Shakespeare’s Works and Today	173

REVIEWS

Rajka GLUŠICA About Nationalism in a Language Review of the book Language and Nationalism by Snježana Kordić	185
Rajka GLUŠICA About the Aesthetic Function of a Language Review of the book Ogledi, prikazi, stavovi by Zorica Radulović	193
Slavica PEROVIĆ Who Has Set Up the Cognitive Linguistics? Review of the book Public Discourse in Serbia by N.Silaški, T.Đurović, B.Radić-Bojanić	197
Nataša JOVOVIĆ, Olga VOJIČIĆ-KOMATINA Njegoševi dani – the foundation of Montenegristics Review of the Proceedings of the Third International Conference Njegoševi dani	201

CHRONICLE

Nataša JOVOVIĆ The Fourth Conference of Njegoševi dani	211
Miloš ĐURIĆ The Seventh Conference of the Anglists	217

RIJEČ

ČASOPIS ZA NAUKU O JEZIKU I KNJIŽEVNOSTI

Izdavač

**FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA CRNE GORE
INSTITUT ZA JEZIK I KNJIŽEVNOST**

Za izdavača
Blagoje CEROVIĆ

Lektura i korektura
Majda MIRKOVIĆ

Prevod na engleski
Milena MRDAK-MIĆOVIĆ

Korice
Slobodan VUKIĆEVIĆ

Tehnička obrada
Dalibor VUKOTIĆ

Štampa
ITP „KOLO“

Tiraž
500

ČASOPIS IZLAZI DVA PUTA GODIŠNJE.

GODIŠNJA PRETPLATA 10 EURA. POJEDINI BROJ 5 EURA. PRETPLATU SLATI NA ŽIRO RAČUN FILOZOFSKOG FAKULTETA 510-188-58, SA NAZNAKOM ZA RIJEČ. RUKOPISI SE MOGU SLATI NA ADRESU: REDAKCIJA RIJEČI, INSTITUT ZA JEZIK I KNJIŽEVNOST, FILOZOFSKI FAKULTET NIKŠIĆ, DANILA BOJOVIĆA BB. ILI NA E-MAIL: rajkag@t-com.me ili rijec@ac.me
